

Anna Plišková

**Rusínsky jazyk na Slovensku:
náčrt vývoja a súčasné problémy**

Metodicko-pedagogické centrum v Prešove

2007

© Autor: **PhDr. Anna Plišková, PhD.**

Rusínsky jazyk na Slovensku: náčrt vývoja a súčasné problémy

Recenzenti: **doc. PhDr. Vasil Jabur, CSc.**, Ústav regionálnych a národnostných štúdií Prešovskej univerzity v Prešove,
PhDr. Stanislav Konečný, CSc., Spoločenskovedný ústav Slovenskej akadémie vied v Košiciach.

Grafická úprava a technická redakcia: **Mgr. Alexander Zozulák**

Vydalo **Metodicko-pedagogické centrum v Prešove**

Financované Ministerstvom školstva SR.

Túto publikáciu ani žiadnu jej časť nie je možné reprodukovat' bez povolenia vlastníka autorských práv.

Vydanie prvé

ISBN 978-80-8045-502-6

Predslov

Národno-emancipačný proces Rusínov v karpatskom areáli po roku 1989 pri- navrátil do života mnoho otázok, o ktorých minulý totalitný režim propagandis- ticky vyhlasoval, že ich definitívne vyriešil. V skutočnosti však nikdy definitívne vyriešené neboli, boli iba prijaté politické opatrenia k ich eliminovaniu zo života. V prvom rade to bola otázka slobodného národného sebaurčenia Rusínov a s ňou úzko spätá otázka ich spisovného jazyka. Z histórie národno-obrodzovacích hnutí vieme, že národnostná a jazyková problematika sú medzi sebou úzko späté, čo sa v takýchto procesoch výrazne manifestovalo, a že národné obrozenie sa nemôže rozvinúť naplno bez vyriešenia jazykovej otázky.

Nezúčastnení pozorovatelia rusínskeho obrodeneckého hnutia po roku 1989 mohli nadobudnúť pocit, akoby sa náhle Rusíni objavili uprostred zelenej lúky a rozmyšľajú – ktorým smerom sa vydať. Mohli mať pocit, že sa dožadujú rie- šenia niečoho, čo už dávno „ktosi“ vyriešil aj bez ich súhlasu. Zúčastnení však vedeli, že Rusíni ako národnosť, s výnimkou bývalej Juhoslávie, v karpatskom areáli v druhej polovici XX. storočia oficiálne „neexistovali“ bez ohľadu na to, že štatistiky uplynulých storočí ich vykazovali v státisícoch. Vedeli aj o tom, že ich materinský jazyk, ktorý počas existencie Podkarpatskej Rusi za prvej Čes- koslovenskej republiky bol jedným z úradných jazykov na tomto teritóriu, bol jednoduchým administratívnym rozhodnutím vytlačený na perifériu a odsúdený na zánik.

Je teda možné, aby etnikum, ktoré história pomaly zbavila akejkol'vek dôstoj- nosti, zrazu pozbieralo toľko síl, aby o ňu dokázalo nanovo bojovať? Je možné, aby na periférii príbuzných jazykových oblastí sa mohol zrodiť a byť funkčným ešte nový spisovný jazyk? To boli otázky, do epicentra ktorých som sa náhle do- stala osobne – iba dva roky po ukončení vysokoškolských štúdií, koncom roka 1989. Vychádzajúc z reálnej situácie, že som nikdy predtým a ani počas vysoko- školských štúdií z pochopiteľných príčin nemohla byť konfrontovaná s tzv. *ru- sínskou otázkou*, podobne ako množstvo iných nezúčastnených pozorovateľov, ostala som zaskočená zo spontánneho vzplanutia rusínskeho národno-obrodzo- vacieho hnutia, dožadujúceho sa akceptovania národnostných a jazykových práv Rusínov a ich inštitucionálneho riešenia. Až keď som sa ako redaktorka rusínskej prílohy *Holos rusyniv* (*Голос русинів*, 1990) ukrajinského týždenníka *Nove žytt'a* (*Нове життя*) a následne samostatného rusínskeho týždenníka *Narodný novynký* (*Народны новинкы*, 1991) a dvojmesačníka *Rusyn* (*Русин*, 1991) v Prešove stala súčasťou tohto hnutia, mohla som pochopiť opodstatnenosť tohto procesu. Ne- skôr som sa dokonca stala jeho aktívnou spoluúčastníčkou, zmeniac pritom svoje dovtedajšie profesionálne zameranie. Začala som s vedecko-pedagogickou čin- nosťou v *Oddelení rusínskeho jazyka a kultúry* novovzniknutého *Ústavu národ-*

nostných štúdií a cudzích jazykov Prešovskej univerzity a hľadala svoje uplatnenie v rodiacej sa vednej disciplíne – rusinistike.

Som vďačná vzácnym ľuďom, ktorí mi pomáhali a pomáhajú na tejto ceste. V prvom rade sú to významní lídri rusínskeho národno-obrodeneckého hnutia, ktorí svojou koncepcnosťou a rozhodnosťou dokázali u Rusínov zapáliť iskru boja za ich dôstojnosť a motivovali ich k tomuto zápasu v rôznych sférach národnostného života. Ďakujem nebohému Vasilovi Turkovi-Hetešovi, dlhoročnému predsedovi *Rusínskej obrody* a *Svetového kongresu Rusínov*, Alexandrovi Zozulákovi, šéfredaktorovi redakcie prvých rusínskych periodických a neperiodických vydaní *Rusyn a Narodný novynký* i o. Františkovi Krajňákovi, gréckokatolíckemu kňazovi, iniciátorovi prekladov *Svätého Písma* do rusínskeho jazyka a zavedenia rusínskeho jazyka do pastoračnej praxe. Moja vďaka patrí aj osobnostiam z vedeckej sféry, najmä doc. PhDr. Vasilovi Jaburovi, CSc., môjmu učiteľovi, kolegovi a jazykovedcovi, vďaka ktorému sa kodifikačné práce na profesionálnej úrovni v prvej etape úspešne ukončili. Jeho zásluhou sa rusínsky spisovný jazyk mohol uviesť do rôznych sfér života a súčasne sa mohlo pokračovať v jeho zdokonaľovaní. Rovnako som vďačná univerzitému profesorovi PhDr. Jánovi Doruľovi, DrSc., bývalému riaditeľovi *Slavistického ústavu Jána Stanislava* v Bratislave, pod vedením ktorého som vypracovala a v roku 2006 na *Filozofickej fakulte Univerzity J. A. Komenského* v Bratislave aj úspešne obhájila dizertačnú prácu z oblasti rusinistiky. Moje osobitné poďakovanie patrí profesorovi *Torontskej univerzity* v Kanade a prezidentovi *Karpatsko-rusínskeho výskumného centra* v USA, akademikovi Paulovi Robertovi Magocsimu za jeho výrazný podiel na formovaní novej vednej disciplíny – rusinistiky. Umožnil mi počas dvojmesačného študijného pobytu v roku 2002 študovať v jeho knižnici špecializovanej na rusinistiku, ktorá je najväčša na svete. Je potrebné poďakovať aj zakladateľovi a sponzorovi *Štipendia pre rusinistický výskum* pri *Torontskej univerzite* Stevenovi Chepovi z Toronta.

Za myšlienku napísať a vydať túto knihu vďačím Ing. Kataríne Ondrášovej, dlhoročnej riaditeľke odboru národnostného školstva *Ministerstva školstva SR*. Mala vždy profesionálny a ľudský prístup k zavádzaniu rusínskeho jazyka do školského systému SR po roku 1989, ako aj k realizácii požiadaviek Rusínov spojených s rozvojom ich národnostného školstva.

Moje poďakovanie patrí aj recenzentom, doc. PhDr. Vasilovi Jaburovi, CSc., a PhDr. Stanislavovi Konečnému, CSc. za ich cenné rady a pripomienky k rukopisu knihy.

Autorka

Úvodom

História európskych národov dokazuje, že často rozhodujúcim činiteľom pri vzniku, formovaní a zachovávaní národov a národností je jazyk. Je nielen nástrojom mnohoaspektového myslenia a dorozumievania sa, ale jeho prostredníctvom sa uchováva a tradujú duchovné hodnoty i výtvary predchádzajúcich generácií. Prostredníctvom jazyka sa v minulosti i v súčasnosti riešili a riešia aj všetky otázky národného, kultúrneho i politického života. Je preto pochopiteľný záujem každej národnej pospolitosti o zabezpečenie všestranného a funkčného používania materinského jazyka.

Z lingvistického hľadiska majú všetky jazyky, od narodenia používané istou skupinou ľudí, rovnakú hodnotu.¹ Všetky sú logickým, kognitívnym komplexom, schopným vyjadriť akékoľvek myšlienky a koncepcie, pravda za predpokladu, že kultivovaniu a tvorbe nových – najmä lexikálnych – jazykových prostriedkov sa venuje dostatočná pozornosť. To sa celkom logicky vzťahuje aj na materinský jazyk Rusínov, ktorý, hlavne po roku 1989 vďaka zmeneným spoločensko-politickým pomeroch v Európe, zaznamenáva výrazný rozvoj, a po kodifikácii (1995) nachádza svoje uplatnenie v rôznych sférach kultúrno-spoločenského života rusínskej komunity. Okrem komunikácie v rodine, používa sa v literárnej, mediálnej, konfesionalnej, scénicko-divadelnej, v školskej a sčasti v oficiálnej (úradnej) oblasti. Tento jav sa bezpochyby pozitívne premietol aj do úrovne národného vedomia Rusínov a prejavil sa nárastom počtu tých občanov, ktorí deklarovali rusínsku národnostnú príslušnosť pri poslednom sčítaní obyvateľstva v roku 2001.²

Problematika spisovného jazyka Rusínov v stredoeurópskom priestore, presnejšie v karpatskom areáli, má viac ako tristoročnú tradíciu.³ Snahy vyriešiť jazykovú otázku, ktoré sprevádzali kultúrny a politický život Rusínov, sa javia ako historický problém už od XVII. storočia a prežili až dodnes. Významný vplyv na výber jazyka regionálnej kultúry v tomto priestore mali: nárečová rozdrobenosť, kultúrne a jazykové tradície susedov, náboženské, sociálno-politické a iné faktory. Výsledkom toho boli pokusy zaviesť spisovný jazyk pre Rusínov, a to od cirkevno-slovanského v jeho (veľko)ruskej či ukrajinskej redakcii, ale aj ukrajinského a (veľko)ruského spisovného jazyka, až po návrhy a projekty spisovného jazyka na miestnom nárečovom základe.

Problém jazyka bol v histórii neustále a aj je v súčasnosti späť s problémom

1 RIPKA, I.: *Jazykové práva národnostných menšín na Slovensku*. In: *Človek a spoločnosť*, III, 2000, 1, www.saske.sk/cas/1-2000.

2 Pri sčítaní obyvateľstva v r. 2001 si rusínsku národnosť zapísalo 24 201 občanov SR, materinský jazyk rusínsky si uviedlo 54 907 ľudí; pre porovnanie – pri sčítaní obyvateľstva v r. 1991 si rusínsku národnosť uviedlo 16 937 obyvateľov, materinský jazyk rusínsky – 49 099 obyvateľov.

3 TOLSTOJ, N. I.: *Úvodom*. In: MAGOCSI, P. R., ed.: *A new Slavic Language is born. The Rusyn Literary Language of Slovakia./Zrodil sa nový slovanský jazyk. Rusínsky spisovný jazyk na Slovensku*. New York 1996.

národnej identity Rusínov. Už od druhej polovice XIX. storočia rusínsky intelektuálny a politický život sústredil pozornosť na nasledujúcu dilemu a pokúsil sa o jej riešenie: patria Rusíni k ruskej alebo ukrajinskej národnosti, alebo tvoria osobitnú slovanskú národnosť známu ako Rusíni či karpatskí Rusíni?⁴ Podľa toho predstavitelia uvedených orientácií argumentovali, že spisovným jazykom Rusínov by mal byť ruský, ukrajinský alebo samostatný rusínsky jazyk. Táto dilema tvorí podstatu tzv. *rusínskej jazykovej otázky*, ktorá sa stala aktuálnou opäť na konci XX. storočia.

História ukazuje a národnostný vývoj po roku 1989 potvrdzuje, že podstata rusínskej jazykovej otázky vždy spočívala a spočíva v riešení problému etnickej orientácie, teda národnostnej príslušnosti Rusínov. Predstaviteľom národnostného a kultúrno-spoločenského života Rusínov v postkomunistických krajinách, vrátane Slovenska, sa tento problém čiastočne podarilo vyriešiť koncom XX. storočia, a to vďaka politickým zmenám v Európe. Na konci XX. a začiatkom XXI. storočia sa narastajúci počet obyvateľstva severovýchodného Slovenska identifikuje s rusínskou národnostnou a jazykovou príslušnosťou. Stalo sa tak aj vďaka významnej podpore zo strany inteligencie, v prvom rade časti gréckokatolíckeho rusínskeho duchovenstva. Rusínske obyvateľstvo sa súčasne dožaduje svojich národnostných a jazykových práv, ktoré boli počas komunistického režimu ignorované.

Aktualizácia rusínskej spisovno-jazykovej a kultúrnej idey v XX. storočí v jednotlivých štátoch, kde Rusíni kompaktné žijú (Slovensko, Poľsko, Ukrajina, Maďarsko, s výnimkou báčsko-sriemskych Rusínov v Srbsku a Chorvátsku, ktorí tento problém vyriešili začiatkom XX. st.), ale takisto snahy iných slovanských národov o vytvorenie vlastného spisovného jazyka v posledných desaťročiach (Macedónci, Kašubovia, Bosniaci, Čiernohorci) svedčia o tom, že spisovno-jazykový a kultúrny regionalizmus, rozkvet ktorého bolo možné pozorovať ešte pred druhou svetovou vojnou, odráža objektívnu potrebu mať okrem spoločnej etnickej spisovno-jazykovej a kultúrnej tradície tiež miestnu, ktorá by spájala človeka s jeho 'malou vlasťou' a do istej miery by 'ukájala' jeho nostalgiu po nenaplnenej túžbe po jazyku predkov.⁵

Iní súčasní pozorovatelia rusínskeho národného obrodzenia základ aktualizácie jazykovej otázky v karpatskom regióne po rozpade totalitných režimov vidia v prirodzenom reflexe na revolučné zmeny, ktoré sa začali rozpadom dvoch impérií – rakúsko-uhorského a ruského.⁶ Aktuálnym v kontexte súčasného rusínskeho obrodzenia ostáva názor aj staršieho dáta, vyslovený síce pri inej príležitosti,

4 MAGOCSI, P. R.: *Rusínska jazyková otázka znova nastolená*. In: MAGOCSI, P. R., ed.: *A new Slavic Language is born. The Rusyn Literary Language of Slovakia./Zrodil sa nový slovanský jazyk. Rusínsky spisovný jazyk na Slovensku*. New York 1996, s. 18.

5 TOLSTOJ, N. I.: *Úvodom...*

6 ТКАЧЕВ, С.: *Статус литературного языка Русинов на Украине*. In: *Slavica Tarnopolensia*, 2, Тернопіль 1995, s. 21.

ale očividne s univerzálnou platnosťou, a teda aj vo vzťahu k riešeniu rusínskej jazykovej otázky na konci XX. st., a to, že „*úmyselné pokusy bezprostredného urýchľovania vnucovania kultúr, pričom je nepodstatné do akej miery umocnené dobrými predsavzatiami, sú urážkou ľudského ducha*“.⁷ V Karpatoch po roku 1989 očividne „*povstal 'urazený duch' Rusínov ako reakcia na stratu národnosti, stratu škôl, vierovyznania a jazyka*“.⁸ Toto všetko vo vzťahu k väčšine Rusínov, žijúcich v chudobných regiónoch, je ešte navyše umocnené „*urážkami*“ ekonomického charakteru, preto v takejto situácii, „*keď človek má v úmysle zachovať si svoju hodnotu ako kultúrna bytosť, je preňho nevyhnutné získanie kompenzácií vo sférach neekonomických – v sociálnej, religióznej, vedeckej, estetickej*“.⁹ V prípade Rusínov, ako vieme, aj v jazykovej.

Rusínskej jazykovej otázke, resp. otázke vývoja spisovného jazyka Rusínov, je venované množstvo odbornej literatúry, ktorá analyzuje hlavné tendencie vývoja jazyka pred rokom 1945 v rozličných obdobiach v závislosti od uprednostňovania toho ktorého jazyka. Môžeme konštatovať, že tak pred rokom 1945, ako aj po ňom, a až do súčasnosti, v procese riešenia rusínskej jazykovej otázky dominoval jeden sporný problém, ktorý, podľa nás, bol správne a výstižne pomenovaný ako problém „*dôstojnosti*“ alebo „*prestíže*“ („*dignitas*“)¹⁰ materinského jazyka. Všetci lingvisti sa zhodujú v tom, že Rusíni, ktorí žijú po obidvoch stranách Karpát, rozprávajú rozličnými nárečiami, podľa fonetických, morfológických a lexikálnych znakov patriacich do skupiny východoslovanských jazykov. Zhodujú sa aj v tom, že nárečia karpatských Rusínov sa odlišujú od iných východoslovanských nárečí vysokým počtom prevzatých slov zo susedného poľského, slovenského, maďarského a v menšej miere rumunského jazyka. Rozchádzajú sa však v tom, aký je vzťah rusínskych nárečí k iným slovanským jazykom. Väčšina lingvistov ich začleňuje k nárečiam ukrajinského jazyka, iní zase ich považujú za súčasť všeruského („*общерусский*“) jazykového areálu, ku ktorému patrí súčasný ruský, bieloruský a ukrajinský jazyk. Bez ohľadu na prijatú klasifikačnú schému, stále tu však pretrváva to, čo sa dá nazvať základným psycholingvistickým problémom: či majú alebo môžu mať rusínske nárečia dostatočný stupeň dôstojnosti, ktorý by poslúžil ako základ pre osobitný spisovný jazyk, alebo či skutočne táto prestíž im chýba, čo vedie k situácii, že jazykový prostriedok pre Rusínov musí byť prevzatý z už existujúcej normy, či už z ruskej, ukrajinskej alebo z nejakého iného jazyka.¹¹

Nové pokusy o riešenie rusínskej jazykovej otázky po roku 1989 v porovna-

7 СЕПИР, Э.: *Культура подлинная и мнимая*. In: *Избранные труды по языкознанию и культурологии*. Москва 1993, s. 15, 489.

8 JABUR, V.: *Rusínsky jazyk na Slovensku: stav po kodifikácii a perspektívy rozvoja*. In: DORUEA, J., ed.: *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť*. Bratislava 2000.

9 СЕПИР, Э.: *Культура...*, s. 478.

10 MAGOCSI, P. R. *Rusínska jazyková otázka...*, s. 19.

11 Tamže.

ní s minulými pokusmi však už vychádzajú z inej, podľa nás priaznivejšej, východiskovej pozície, pri ktorej Rusíni sa môžu oprieť už o možnosť slobodného riešenia problému svojej národnostnej príslušnosti. Na základe toho veľká časť Rusínov je presvedčená, že ich jazykové médium musí vychádzať z ich živého jazyka a v tomto duchu sa rozhodli k realizácii konkrétnych krokov – kodifikácii spisovného jazyka a k rozšíreniu sfér jeho používania.

Akt kodifikácie rusínskeho spisovného jazyka na Slovensku, ktorý sa uskutočnil v Bratislave 27. januára 1995 teda svedčí o historicky ustálenej tendencii vyriešiť problematiku spisovného jazyka Rusínov karpatského areálu, t. zn. bývalej Podkarpatskej Rusi a susedných regiónov, ležiacich na periférii východnej Slávie a kontaktujúcich sa so západoslovanským (slovenským a poľským) a neslovanským (maďarským a rumunským) etnicko-jazykovým svetom.¹²

V tejto publikácii sme sa pokúsili na základe dostupnej literatúry a vlastného poznania načrtnúť genézu jazykovej otázky Rusínov, súčasný stav rusínskeho spisovného jazyka a možné perspektívy ďalšieho rozvoja. Vychádzali sme pritom z reálnych poznatkov o vývoji otázky rusínskeho spisovného jazyka v minulosti a po roku 1989, s prihliadnutím na základné právo každého etnika mať a používať v rôznych sférach života materinský jazyk.

12 TOLSTOJ, N. I.: *Úvodom...*

1. Spisovný jazyk ako nástroj národnej identifikácie Rusínov

Proces národno-kultúrneho obrodzenia, ktorý je úzko spätý s problémom utvorenia spisovného jazyka pre Rusínov východného Slovenska, ale aj Zakarpatska, resp. bývalej Podkarpatskej Rusi, bol veľmi komplikovaný. Dôkazom toho je aj jeho rezonancia medzi miestnym obyvateľstvom ešte aj na prelome XX. a XXI. storočia. Ako vieme, tento proces zaostával za podobnými procesmi národno-identifikačného charakteru iných slovanských národov, v ktorých sa riešili aj otázky spisovného jazyka. Väčšina národov vyriešila takmer všetky otázky svojej národnej existencie, vrátane otázky spisovného jazyka, ktorá v tomto procese stála zvyčajne na poprednom mieste, počas obdobia národného obrodzenia v prvej polovici XIX. st. Rusíni, na rozdiel od iných slovanských a neslovanských národov, počas procesu národného obrodzenia nevyriešili ani jednu základnú otázku svojej národnej existencie: ani otázku národnej identity, ani otázku kultúrnej orientácie, ani otázku spisovného jazyka, ba ani len otázku svojho pomenovania.¹³ Na rozdiel od iných, po revolúcii roku 1848 Rusíni miesto konkrétneho riešenia naďalej polemizovali o tom, ktorý z troch jazykov – cirkevnoslovanský, (veľko)ruský alebo miestny rusínsky – sa má používať ako spisovný.

Vývoj jazykovej otázky karpatských Rusínov má dlhú históriu¹⁴ a svoje špeci-

13 Podrobnejšie o rusínskom národnom obrodení pozri: HARAKSIM, E.: *Obrodzenie Rusínov*. In: ZOZULÁK, A., red.: *Rusíni: Otázky dejín a kultúry./Русины: Вопросы истории и культуры*. Zborník referátov z vedeckej konferencie *Rusíni v dobe slovanského obrodzenia*. Rusínska obroda, Prešov 1994, s. 74 – 93; MAGOCSI, P. R.: *The Rusyns of Slovakia. An Historical Survey*. Carpatho-Rusyn Research Center, New York 1993, s. 37 – 38, 39 – 46, alebo rusínsko-slovenskú verziu tejto monografie МАГОЦІЙ, П. Р.: *Русины на Словенську./MAGOCSI, P. R.: Rusíni na Slovensku*. Rusínska obroda, Prešov 1994, s. 35 – 37, 38 – 42; 156 – 162.

14 Podrobnejšie o vývoji rusínskej jazykovej otázky pozri: БОНКАЛО, А.: *Руський літературний языкъ*. Літературно-наукова бібліотека, 4, Унгварь 1941; VAŇKO, J.: *The Language of Slovakia of Rusyns./Jazyk slovenských Rusínov*. New York 2000; ВЕРХРАТСЬКИЙ, І.: *Знадоби для пізнання угорско-руських говорів. Записки Наукового товариства імені Шевченка*, XXVII, 1, Львів 1899; XL, 2, 1901; ВОЛОШИН, А.: *О письменном языке Подкарпатских Русинов*. Ужгород 1921; HARTL, A.: *K jazykovým sporům na Podkarpatské Rusi*. In: *Slovo a slovesnost. List pražského lingvistického kroužku*, IV, Praha 1938; GEROVSKIJ, G.: *Jazyk Podkarpatské Rusi. Československá vlastivěda, díl III. Jazyk*. Praha 1934; ГУСЬНАЙ, І.: *Языковой вопросъ въ Подкарпатской Руси*. Книгопечатня „Св. Николая“ въ Пряшевъ, 1921; KONEČNÝ, S.: *Rusíni na Slovensku a vývoj otázky ich spisovného jazyka*. In: *Človek a spoločnosť. Štúdie a články*. www.saske.sk/cas/1-2000/konecny2.html; MAGOCSI, P. R.: *The Language Question among the Subcarpathian Rusyns*. Fairview, New Jersey 1987; MAGOCSI, P. R., ed.: *A new Slavic Language is born. The Rusyn Literary Language of Slovakia./Zrodil sa nový slovanský jazyk. Rusínsky spisovný jazyk na Slovensku*. New York 1996; MAGOCSI, P. R. (redaktor naukowy): *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський язык*. Opole 2004; MAGOCSI, P. R. and POP, I., eds.: *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*. 2nd rev. ed., Toronto 2005; PAŇKEVIČ, I.: *Jazyková otázka v Podkarpatské Rusi*. In: CHMELÁŘ, J. – KLÍMA, S. – NEČAS, J., red.: *Podkarpatská Rus*. Praha 1923, s. 130 – 150; SABOV, E.: *Literární jazyk Podkarpatské Rusi*. In: CHMELÁŘ, J. – KLÍMA, S. – NEČAS, J., red.: *Podkarpatská Rus*. Praha 1923, s. 125 – 129; СТРИПСЬКИЙ, Я.: *Старша руська письменность на Угорцинь*. Ужгород

fiká vyplývajúce aj z absencie vlastnej štátnej formácie. Faktom však je, že ani v takýchto podmienkach Rusíni neprestali usilovať o svoje národnostné a jazykové práva. Výstižnou charakteristikou tohto úsilia sú slová Nikitu I. Tolstoja, vyslovené v súvislosti s kodifikáciou rusínskeho jazyka na Slovensku: „*Ak by boli napísané úplné dejiny písomníctva a spisovného jazyka Podkarpatskej Rusi a susedných rusínskych oblastí, potom by sa ukázalo, že tento región Slávie bol svojho druhu skúšobným polygónom (priestorom) tvorenia optimálneho variantu spisovného jazyka. Aj napriek blízkemu príbuzenstvu Podkarpatskej Rusi s veľkým ukrajinským etnicko-jazykovým areálom, ale aj s jej úzkymi kontaktmi s veľkoruskou kultúrno-jazykovou tradíciou, historická pamäť predsa len nedala zabudnúť na miestnu kultúrno-jazykovú tradíciu, známu pod názvom 'rusinizmus'*“.¹⁵

Literatúra o histórii jazykovej otázky karpatských Rusínov svedčí o tom, že všetky pokusy o vytvorenie spisovného jazyka v XVII. – XX. st. sa opierali o štyri základné jazykové bázy: cirkevnoslovanskú, (veľko)ruskú, ukrajinskú a karpato-ruskú, resp. v súčasnej terminológii karpatsko-rusínsku, rusínsku.

1. 1 Rusínsky jazyk na cirkevnoslovanskej báze

Prvé rusínske texty, ktoré boli dost' rozšírené, pochádzajú zo XVII. st., t.j. z obdobia, kedy kultúrny reformačný prúd, žičlivý k národnému jazyku, silne zasiahol Uhorsko a susedné Sedmohradsko. Národný jazyk, ktorému sa dostáva širšieho využívania, sa stáva základom novej štruktúry spisovného jazyka. Cirkevnoslovanský jazyk sa však ani v novej situácii neprestáva používať vo funkcii spisovného jazyka, a to aj napriek tomu, že nikdy nemal jednotnú normu. Jeho podoba závisela skôr od jazykových schopností jednotlivých autorov, ktorí absenciu slov zaplnili ich preberaním z toho jazykovo-kultúrneho priestoru, v ktorom žili. Výsledné varianty cirkevnoslovanského jazyka, ktoré sa rozšírili medzi Rusími, sa zafixovali ako „*slaveno-ruský jazyk*“.¹⁶

V roku 1596 vo Vilňuse vyšla známa gramatika Lavrentija Zizanija *Грамматика Словенска съвершеннаго искусства осми частию слова*. Autor bol pôvodcom Rusín z Haliče.¹⁷ O tom, že cirkevnoslovanský jazyk sa preplietal s národným rusínskym, svedčí hlavne jeho šlabikár pod názvom *Наука ку читаню і розуміню*

1907; СТРИПСКИЙ, Я. Н.: *Гдѣ документы старшей исторіи Подкарпатской Руси?* Ужгород 1924, s. 30; ПІСНЬ, F.: *Увоно сучасного писовного јазыка на Подкарпатскѣ Русі*. Praha 1938; УДВАРИ, И.: *Образчики з исторіи пудкарпатських Русинув ХVІІІ. столітїя: изглядованя з исторіи культуры и јазыка*. Ужгород 2000; ФРАНЦЕВ, В. А.: *Изъ исторіи борьбы за русскій литературный јазыкъ въ Подкарпатской Русі въ половинѣ ХІХ ст.* Прага 1931; ШТЕЦЬ, М.: *Літературна мова українціє Закарпаття і Східної Словаччини*. Братислава 1969.

15 TOLSTOJ, N. I.: *Úvodom...*

16 LUTSKAY, M.: *Grammatika Slavo-Ruthena*. Buda 1830.

17 КУЗНЕЦОВ, П. С.: *У истоков русской грамматической мысли*. Москва 1958.

писмá Словенского: ту **тыж** о святой трѣици, и о въчловеченіи Господни.¹⁸ K šlabikáru bol pripojený aj slovník, v ktorom boli slová „из словенскаго языка на простый Рускій діалект истолкованы“.¹⁹ Pod „jednoduchým ruským dialektom“ autor mal na mysli rodné rusínske nárečie, dôkazom čoho sú vysvetlivky jednotlivých slov v slovníku.

Podobne aj spisovateľ Kiril Stavrovecký, pôvodom takisto z Haliče, v XVII. st. bol autorom mnohých náboženských prác, svojho času veľmi obľúbených a rozšírených aj na Podkarpatskej Rusi. Vo vstupe k traktátu *Зерцало богословія* hovorí, že popri hovorovom jazyku („язык простой“) používa v ňom aj cirkevno-slovanský („язык словенскій“), a to v citátoch z bohoslovcov a zo *Svätého Písma*, pretože niektoré cirkevno-slovanské slová už sú ťažko zrozumiteľné.²⁰

Ale v severovýchodnom Uhorsku, ako aj na území neskôr známom ako Podkarpatská Rus, sociálna situácia nútila spisovateľov píšucich pre národ, aby hovorový jazyk využívali v ešte väčšej miere, a to aj prihliadnuc na fakt, že v XVII. – XVIII. st. na tomto území neexistovali nejaké vedecké inštitúcie alebo školy, ktoré by vychovávali vzdelaných čitateľov.

K prácam adresovaným Rusínom, v ktorých sa používal prevažne hovorový jazyk, patrili postily, rukopisné zborníky, polemické náboženské traktáty, letopisy, náučná próza a neskôr aj poetická tvorba. Z histórie je známych mnoho karpatsko-rusínskych postil (Berezenská, Boďanská, Hrabská, Koločavská, Ladamirská, Mirošovská, Ňagovská, Prešovská a in.), pričom úplná bola vydaná *Няговская постилла* z r. 1757 – 1758, ktorá je dôkazom používania vtedajšieho písomného ľudového jazyka obyvateľov južného Maramureša, t. j. s výraznými jazykovými znakmi východnej časti Podkarpatskej Rusi, s maďarskými vplyvmi.

Keď pod vplyvom tereziánskeho a jozefínskeho osvietenstva v 70. rokoch XVIII. st. začali po celej habsburskej monarchii vznikať základné a stredné cirkevné školy, z iniciatívy učiteľov sa pripravujú pre potreby školskej výučby gramatiky a iné učebnice. Najstaršia karpatsko-rusínska gramatika bola napísaná v druhej polovici XVIII. st. (1770). Jej autorom bol baziliánsky mních Arsenij Kocák, rodák z Bukoviec (rusínska dedina v súčasnom Stropkovskom okrese), ktorý pripravil pre kláštorne školy štyri gramatiky jazyka „словенскаго или русскаго“.²¹ Kocáková gramatika je učebnicou liturgického cirkevno-slovanského jazyka východoslovanskej redakcie. Podľa dobovej tradície sa skladá zo štyroch častí: ortografie, prozódie, etymológie a syntaxe. Ako prototyp Kocákovi poslúžila gramatika ukrajinského autora Meletija Smotrického z roku 1619, ktorú Kocák

18 Tamže.

19 Tamže.

20 ВОЗНЯК, М.: *Старе українське письменство*. Львов 1922.

21 Kocákové gramatiky ostali v rukopise až do XX. st., kedy dve z nich – *Грамматика русская* (1772 – 1778) a *Школа или училище грамматики русской* boli po prvýkrát opublikované s rozsiahlym analytickým vstupom Josyfa Dzendzelivského vo *Vedeckom zborníku Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku*, zost. M. Sopoliga, 15, t. 2, Bratislava – Prešov 1990, s. 73 – 284.

v predslowe spomína. Kocákova gramatika sa však v mnohom odlišuje od gramatiky Smotrického, a to nielen v gramatickej teórii, ale aj v jazykovej praxi. V prvom rade vychádza z hovorového jazyka, konkrétne z nárečia rodnej Makovice. Napríklad pri skloňovaní substantív ženského rodu niekdajších *a-kmeňov* (napr. *папа, пняниця*) v inštrumentáli singuláru Kocák uvádza koncovku **-ом** (*папом, пняницом*), pričom cirkevnoslovanská flexia by bola *-oj* a východoslovanská *-oju* alebo *-oj*. Podobne používa aj koncovku genitívu singuláru **-u** namiesto *-a* pri neživotných substantívach *o-kmeňov* (*дому, часу*). Túto charakteristiku dopĺňa aj koncovka datívu singuláru **-ovi**, ktorú Kocák uvádza u všetkých vzorov *o-kmeňov* popri flexii *-u*. Podobne pri skloňovaní adjektív u Kocáka nachádzame niektoré formy prevzaté z makovického nárečia, ktoré Smotrického gramatika neuvádza. Ide o genitív singuláru feminín, kde Kocák popri cirkevnoslovanskej koncovke *-ѣ* („*ы*“) uvádza aj **-oj** (napr. *добрѡй*) a v nominatíve plurálu maskulín a feminín popri nekontrahovanej koncovke *-ѣи* („*ыи*“) uvádza aj kontrahovanú podobu **-ѣ** („*ы*“) z hovorového jazyka (napr. *добрѣи*). Pri morfológii slovies Kocák uvádza popri imperatívnych tvaroch „*будимь, будѣте*“ aj hovorové „*будме, будте*“.

Okrem nárečových špecifik čitateľa Kocákovej gramatiky zaujme taktiež pomenovanie národa, ktoré je totožné s etnonymom, aký používajú aj najširšie vrstvy rusínskeho národa: „*Руснак*“ (*Rusnák*), „*Русняк*“ (*Rusňák*). Vo veršovanom vstupe ku gramatike Kocák hovorí, že iba jeho rodáci doteraz nemajú žiadnu gramatiku, a to ho priviedlo k myšlienke takúto gramatiku pripraviť. Napísal ju preto: „...*дабы і насъ мѣзерныхъ Руснаковъ// не судили всѣ аки спростаковъ*“.²² Nie menej zaujímavým faktom je u Kocáka rozlišovanie medzi „*Маковичанами*“ a „*Уггороссянами*“. V časti *Приписание и офѣрвание*²³ uvádza, že túto gramatiku venuje kňazom a bratom-baziliánom nielen z rodnej Makovice „*Маковичаномъ*“, ale aj všetkým „*Уггороссяномъ*“.²⁴ Z takéhoto vyjadrenia je zrejmé, že Kocák diferencuje medzi „*Маковиѣчани*“ a „*Уггрусми*“, pričom sám seba považuje za „*Маковиѣчана*“. Toto územie je vlastne súčasné severovýchodné Slovensko a jej obyvateľstvo, ktorého súčasťou sa cítil byť aj Kocák, sa identifikuje ako Rusíni. Pomenovaniu „*Уггроссияне*“ zodpovedá etnonym Podkarpatskí Rusíni. Nesporná zásluha Arsenija Kocáka spočíva hlavne v tom, že jeho gramatika je súborom stanovených pravopisných noriem v porovnaní s neusporiadaným spôsobom písania XVII. st.

Prvý ucelenejší pokus o kodifikáciu spisovného karpatsko-rusínskeho jazyka je evidentný v písomnostiach kancelárie mukačevského gréckokatolíckeho biskupa Andreja Bačinského (rodáka z Beňatiny neďaleko Sobrance), ktorý stál v čele

22 *Рукопис Маріяповчанського варіанта граматики Арсенія Коцака 1772 – 1778*. In: СОПОЛИГА, М., ред.: *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*, 15, том 2, *Периоджерела*. Пряшів 1990.

23 Tamže, s. 74

24 Tamže.

eparchie v rokoch 1772 – 1809 a ktorý sa súčasne považuje za prvého národného dejateľa Podkarpatska.²⁵ Zachovalo sa niekoľko ním písaných textov, ktoré sa viažu s jeho cirkevným úradom a sú typickým príkladom úradného jazyka karpatsko-rusínskej redakcie pomerne odlišného od cirkevnoslovanského jazykového základu, so zjavnými západoslovanskými a východoslovanskými jazykovými osobitosťami.²⁶

Букварь (Šlabikár) Ioanna Kutku (1797, a ďalšie vydania) bol príkladom rozlišovania troch štýlov v dobovom jazyku. Najjednoduchší z nich (v časti *Hayka cвѣтська*) v porovnaní s vyšším (cirkevnoslovanský jazyk) a stredným štýlom (cirkevnoslovanský zmiešaný s hovorovým jazykom) sa opieral o živý jazyk veriacich eparchie. Na toto obdobie cirkev dosť odvážne v svojej praxi používala v úlohe spisovného jazyka jazyk založený na hovorovej báze.

Podobne aj vo svetskej sfére sa stretávame s analogickým príkladom – v období reforiem cisárovnej Márie Terézie v druhej polovici XVIII. st., kedy v urbariálnom súpise sa po prvýkrát použil rusínsky jazyk ako jazyk oficiálnych štátnych dokumentov.²⁷

Cirkevnoslovanský jazyk ako spisovný sa však od polovice XVII. st. dostal do krízy. K zmenám v jeho štruktúre dochádzalo úmerne s pribúdaním svetskej literatúry. Fungovanie spisovného cirkevnoslovanského jazyka sa obmedzilo v podstate na literatúru duchovnú, ktorá slúžila potrebám cirkvi, preto jej producentmi a konzumentmi boli osoby z radov duchovenstva.

Vnútrotný rozklad systému cirkevnoslovanského jazyka pod Karpatmi vrcholil v dobe osvietenstva a v dôsledku zápasu so západnými vplyvmi od druhej polovice XVIII. st., ktoré sa skončili víťazstvom latinského jazyka. V tomto duchu aj poslední karpatsko-rusínski spisovatelia, ktorí ešte písali v jazyku cirkevnom, Ioannikij Bazilovič i Michal Lučkaj, svoje najvýznamnejšie diela napísali po latincky: u Baziloviča to boli cirkevné pravidlá a výklad liturgie, u Lučkaja zborník kázni. Bazilovič používal cirkevnoslovanský jazyk južno-ruskej redakcie zbavený „provincionalizmov“, pričom „dbal o čistotu tvarov a lexiky“.²⁸ Lučkaj sa dobre vyznal v cirkevnoslovanskom jazyku, ktorý vo svojej gramatike nazval slovansko-rusínskym – „*lingua slavo-ruthena*“.²⁹ Podporujúc tendenciu zblížovania jazykov a favorizovanie cirkevnoslovanského v úlohe jediného spisovného jazyka pre všetkých Slovanov, v predslove ku svojej gramatike vyslovil názor, že jeho materinský jazyk (narodil sa v dedine Veľké Lúčky pri Mukačeve) je skoro totožný s jazykom cirkevnoslovanským, pričom sa odlišuje od iných slovanských jazykov. Tento fakt významne poznačil aj jazyk jeho gramatiky, v ktorej je už evi-

25 МАГОЧИЙ, П. Р.: *Формування національної самосвідомості. Підкарпатська Русь (1848 – 1948)*. Ужгород 1994, s. 24 – 25.

26 TICHÝ, F.: *Vývoj současného spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi*. Praha 1938, s. 22 – 26.

27 TICHÝ, F.: c. d., s. 27.

28 Tamže.

29 LUTSKAY, M.: *Grammatika Slavo-Ruthena*. Buda 1830.

dentný rozklad zaužívaného štýlu cirkevnoslovanského jazyka, na báze ktorého vidieť zárodok nového spisovného jazyka. Lučkaj teda významnou mierou pomohol modernizácii a normalizácii pravopisu, keď ako zdatný – a zároveň ako prvý – filológ podal aj vedecký opis živej ľudovej reči vo svojej gramatike s ukážkami ústnej ľudovej slovesnosti.

Okrem Lučkaja vedecký záujem o hovorový jazyk karpatských Rusínov prejavil aj Ivan Fogaraši, ktorý vo Viedni r. 1833 vydal rusínsko-maďarskú gramatiku.³⁰ Zaujímavejšia z pohľadu vývoja rusínskeho jazyka je však jeho rukopisná práca *Въ обще о различіи славянских нарѣчій, собственно же о мало ѣ карпато или угрорусскихъ* (1827), ktorá je prvým zo zachovaných popisov podkarpatsko-rusínskych nárečí.³¹ Podobne ako Lučkaj, aj Fogaraši bol zástancom cirkevnoslovanského jazyka ako jediného spisovného. V praxi sa však od tejto teórie obidvaja významne vzdialili.

Tendencia používania cirkevnoslovanského jazyka, a nie rodného nárečia, resp. hovorového jazyka, bola rozšírená vo väčšine slovanských národov na tom ktorom stupni ich vývoja, a v prvej polovici XIX. st. sa tejto tradície ešte pridržovali Srbi a podkarpatskí Rusíni.

1. 2 Rusínsky jazyk na (ľudovej) hovorovej báze

Postupne do začiatku XIX. st. autori gramatík určených Rusínom si uvedomili, že „*slaveno-ruský*“ jazyk je značne vzdialený od miestneho hovorového jazyka, hoci stále si udržiaval pozíciu v duchovnej sfére. Pokusy o formovanie spisovných jazykov Slovanov na báze živej zrozumiteľnej reči v XIX. st. však nemohli nerezonovať aj medzi Rusínmi. V tomto smere je známa paradoxná Lučkajova pozícia, pretože otvorene dával najavo svoje rozčarovanie nad počínnymi mnohých slovanských národov vytvoriť „*svoje vlastné jazyky*“, vyjadrujúc obavy z dôsledkov rozšírenia jazykov a možného „*potopenia*“ menších jazykov „*inými (väčšími) jazykmi*“.³² Z tohto dôvodu zotrval na starých pozíciách a požadoval to aj od iných vzdelaných ľudí. Medzi vzdelancami tohto obdobia, hoci išlo aj o stúpcov panslavizmu, však pribúdalo takých, ktorí nezavrhovali možnosť vzniku nových spisovných jazykov, vrátane rusínskeho. Z tohto obdobia (1846) je známa a často citovaná rétorická otázka Ľudovíta Štúra, ktorý obhajoval rusínsky jazyk, keď niektorí jeho krajanovia vyvíjali nátlak na Rusínov, aby používali slovenčinu ako svoj spisovný jazyk: „*Kto tu žiada, aby Rusíni prijali za svoj slovenský*

30 ФОГОРОШІЙ, І.: *Русько-угорска ілі мадярска граматика*. Вѣдень 1833. О том pozri ТІСНІЙ, F.: c. d. s. 42.

31 ТІСНІЙ, F.: c. d., s. 42; СВѢНЦІЦКІЙ, І.: *Матеріалы по історіі возрожденія Карпатской Руси*. Львов 1906.

32 LUTSKAY, M.: *Grammatika...*

jazyk? Ved' oni majú svoj krásny rusínsky jazyk...“³³

Táto výzva, ktorú podporili aj iní reprezentanti slovenskej kultúry, vyvolala zmenu postoja rusínskych kultúrnych dejateľov k svojmu jazyku v polovici XIX. st., najmä národného buditeľa Alexandra Duchnoviča, dodnes považovaného za najvýznamnejšiu osobnosť rusínskej literatúry a kultúry, na ktorú sa s úctou odvolávajú aj súčasníci. Ako vieme, Duchnovič je autorom množstva básní s národno-buditeľskou a inou tematikou, kníh náboženského a pedagogického charakteru, prvej umeleckej divadelnej hry v rusínskej literatúre, prvého rusínskeho literárneho almanachu.³⁴ Bol aktívny aj v žurnalistike, dopisoval do Ľvovských (napr. *Зоря Галицькая*) a viedenských časopisov (*Вѣстник, Отечественный сборник*). Napriek tomu, že je známy svojim vyjadrením „за горами не чужие“, vďaka ktorej v proukrajinských kruhoch sa mu neskôr pripisuje stotožňovanie identity Rusínov s ukrajinským národom, vo svojej dobe živé kontakty udržiaval len so „Starorusínmi“ a rusofilmi (B. Didyckým, J. Holovackým), ktorí kategoricky popierali existenciu samostatného ukrajinského národa, a s ich centrami vo Ľvove – s *Ruským národným domom, Ставропигийським інститутом a s Maticou haličsko-ruskou (Русский народный дом, Ставропигийский институт, Галицко-русска матица)*.³⁵ Bol ostrým kritikom ukrajinských úsilí a otvorene vyzýval Haličanov a Rusínov v Uhorsku nechodiť na Ukrajinu a neinšpirovať sa tamojším kultúrnym dianím.³⁶

A. Duchnovič udržiaval intenzívne kontakty aj s dejateľmi slovenského národného obrozenia (J. Záborským, J. Andraščíkom, J. Franciscim-Rimavským, A. Radlinským, V. Paulíny-Tóthom) a s ruskými vedcami (I. I. Sreznevským, M. F. Rajevským). Aj keď bol zástancom teórie dvoch foriem existencie jazyka – „nízkej“ v podobe hovorového rusínskeho jazyka predurčeného pre literatúru adresovanú prostému ľudu, a „vysokej“ v podobe „sloveno-ruského“ jazyka – presnejšie zmesi ruského, cirkevnoslovanského a hovorového jazyka, ktorý jeho protivníci ponížujúco pomenovali „язычие“³⁷ – predurčeného pre odbornú literatúru, už v predvečer revolúcie r. 1848 vydal učebnicu *Книжиця читальная для начинающихъ*,³⁸ ktorá fixuje prevažne lexikálne a gramatické osobitosti hovorového jazyka Rusínov na danom území. Základná lexika tohto šlabikára je ľudová, rusínska: sú to názvy predmetov súvisiacich so školou (*папірь, перо, тинта, лавка, позор, палиця, застава, школяръ...*); názvy zvierat, rastlín, predmetov (*зозуля, ягнятка, загородка, громадка, шалата, ружа, напасть, наша...*); pomenovania profesií (*друтарь, служка, вояк, гусаръ...*); slovesá

33 *Slovenskje národňje novini*, 6. marca, Bratislava 1846.

34 ДУХНОВИЧ, О.: *Твори*. В 4-х тт. Пряшів 1967 – 1989.

35 ПОП, И.: *Энциклопедия Подкарпатской Руси*. Ужгород 2001, s. 169.

36 Otvorený list A. Duchnoviča s takýmto obsahom bol uverejnený vo viedenskom *Вѣстнику русинов Австрийской державы*, 1, 1863. O tom pozri HАRАКСИМ, Е.: *К социальным а культурным дејинам Украјинцов на Словенску ро. 1867*. Bratislava 1961, s. 182 – 183.

37 Tamže.

38 ДУХНОВИЧ, А.: *Книжиця читальная для начинающихъ*. Будинь 1847.

типické pre rusínsky jazyk (*повідати, справовати, плянтатися, бавитися, глумитися...*); прислівky (*красно, рядно, дораз, покля, окрем, ці...*). Okrem toho sa v ňom odzrkadľuje množstvo fonetických a morfológických osobitostí rusínskych nářečí severovýchodného Slovenska, ktoré sa napokon stali bázou pre kodifikáciu samostatného rusínskeho spisovného jazyka, ale až na konci XX st.³⁹ Ide napríklad o takéto javy: a) prítomnosť fonémy *-ŷ* („*ы*“) v rozličných pozíciách slov (napr. *мысль, выйду, вышитко, школы...*); b) zachovanie pôvodného mäkkého *-r'* na konci slov (napr. *букварь, школярь...*); c) absencia protetických spoluhlások *v-* a *h-* (napr. *улиця, огонь, ухо...*); d) koncovka *-ov* v lokáli sing. feminín (napr. *книжочковъ, шабличковъ...*); e) koncovka *-у* (v rusínskej ortografii „*и*“) v genitive singuláru podstatných mien ženského rodu bývalých *i-ктеňов* (napr. *радости, чести...*); f) koncovka *-ове* v nominative plurálu (napr. *панове, отцове*); g) enklitické formy osobných zámen (napr. *ми, ти, си, тя, го, ю, му...*); h) infinitív slovies s koncovou morférou *-ты* (v rusínskom pravopise „*ти*“, napr. *забавити, пошкодити...*); ch) koncovka *-те* v 1. osobe plurálu prézenta (napr. *играєме, бавиме ся...*); i) formy rozkazovacieho spôsobu bez *-у* (napr. *ходьте, молисья, поклонься...*); j) prepozitívne a postpozitívne používanie častice *-ся* (v rusínskej ortografii „*ся*“, napr. *зачали ся, ся глумить...*).⁴⁰

Revolúcia r. 1848 – 1849 znamenala začiatok rusínskeho obrodenia, no súčasne viditeľný zvrät v písomníctve a jazyku, kde v tomto čase sa uplatňujú dve výrazné jazykové orientácie: karpatoruská, resp. v súčasnej terminológii rusínska, a veľkoruská, ktorá v rusínskej spoločnosti na východnom Slovensku a na Zakarpatsku dominovala až do 90. rokov XIX. st.

Najmä Duchnovičove novinové články z uvedeného obdobia sú azda najnázornejším príkladom vnútorných zápasov predstaviteľov rusínskej kultúry o najvhodnejšiu podobu jazyka. Je známe, že Duchnovič sa spočiatku úplne stotožňoval s potrebou používania hovorového jazyka: „... я стараю ся о мовѣ карпато- или

39 FISHMAN, J. A.: *Stručné post-scriptum nerusínskeho účastníka*. In: MAGOCSI, P. R.: *Scholarly Seminar on the Codification of the Rusyn Language*. In: *International Journal of the Sociology of Language*, č. 104, Berlín a New York 1992.

40 ШТЕЦЬ, М.: *Мова „Букваря“ та інших посібників О. В. Духновича*. In: РИЧАЛКА, М. і кол.: *Олександр Духнович. Збірник матеріалів наукової конференції присвяченої 100-річчю з дня смерті (1865 – 1965)*. Пряшів 1965; О специфікx знаках русínského jazyka rozři: ЯБУР, В.: *Дакотры знакы русínských діалектiв Словеньска в порiвнаню з руськыма i украiньскыма діалектaми*. In: *Народны новинкы*, IV, 32 – 33, Пряшiв 1994; JABUR, V.: *K niektorým otázkam charakteristiky noriem rusínského jazyka na Slovensku*. In: MAGOCSI, P. R., ed.: *Zrodil sa nový slovanský jazyk. Rusínsky spisovný jazyk na Slovensku*. New York 1996, s. 43 – 53; JABUR, V.: *Systém slovesných tvarov v rusínskom jazyku v porovnaní s ukrajinským*. In: ДУЛИЧЕНКО, А. Д., ред.: *Языки малые и большие... In memoriam Acad. Nikita I. Tolstoj*. Tartu 1998, s. 149 – 156; ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: *II. Літературний язык. Пряшiвска Русь*. In: MAGOCSI, P. R. (redaktor naukowy): *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський язык*. Opole 2004. s. 145 – 209; ЯБУР В. – ПЛІШКОВА, А.: *Русинський язык в зеркалі нових правил про основны i середні школы з навчанєм русинського языка*. Пряшiв 2005; ВАНЬКО, Ю.: *Класифікація i головны знакы карпатських русинських діалектiв*. In: MAGOCSI, P. R. (redaktor naukowy): *Najnowsze dzieje...*, s. 67 – 84.

*бескидорусской, народами въ Галичинѣ и Угорщинѣ употребляемой,*⁴¹ a svoju pozíciu odôvodňoval aj tým, že táto reč si zachovala vo svojej jednoduchosti čistotu staroruského („*словенско-русского*“) jazyka,⁴² a preto je blízka „*старой словенской матери*“,⁴³ t. j. jazyku cirkevnoslovanskému. Ako vieme, tento názor bol v tomto období tradičný, jeho zástancom, ako sme už spomínali, bol aj Lučkaj. Podľa Duchnoviča, tento jazyk je potrebné skrásľovať, pritom sa treba vystríhať „*чуждого зафарбенія*“, pretože v „*чуждом кроји русínsка речъ бы stratila svoju farbu*“. Neskôr vyzýval ísť strednou cestou, ak sa „*наша простá речъ*“ má stať spisovným jazykom.⁴⁴ Podľa jeho mienky, bezpodmienečne sa malo vychádzať z cirkevnoslovanského jazykového základu a z živej reči sa malo vyberať iba to, čo korešpondovalo s týmto základom. O niečo neskôr už neodporúčal, aby sa písalo len podľa cirkevnoslovanskej gramatiky, ale žiadal rusínskych spisovateľov, aby sa jej predsa len úplne nevzdávali, pretože ani on sám nepíše svoje články podľa cirkevnoslovanskej gramatiky, ale ich prispôsobuje hovorovej reči.⁴⁵

V prvej polovici 50. rokov XIX. st. pod vplyvom dobovej situácie sa však A. Duchnovič stal stúpencom idey všeruského zjednotenia aj na poli jazykovom. Z pozícií tejto novej jazykovej orientácie sa v roku 1856 vyjadril dokonca veľmi dehonestujúco na adresu hovorového jazyka svojho ľudu, keď o ňom napísal ako o „*несвојправней, спростей слѣзке, неграмотней, вáлájудеј са по крѣмáх а выкричанých домох*“.⁴⁶

O niekoľko rokov neskôr sa však ukázalo, že takáto nestabilita v názoroch, lavírovanie v postojoch, odvrátenie sa od prvotnej jazykovej orientácie a primknutie k novej orientácii, Duchnoviča v žiadnom prípade neuspokojovalo. Naopak, pocity absolútnej bezmocnosti a neistoty ho priviedli k hlbokému pesimizmu a depresii, čo vidieť aj z listu adresovaného Jakovovi Holovackému 22. novembra 1860: „*В Угорщинѣ русская народность не существуетъ болѣе*“. A na Štedrý večer toho istého roku a tomu istému adresátovi píše opäť v takomto duchu: „... не проситесь о насъ; мы уже со всѣмъ пропали“.⁴⁷

Bez ohľadu na takýto rozporuplný postoj k jazykovej a národnostnej problematike Rusínov, ktorej riešenie mohol Duchnovič ovplyvniť podobným smerom ako Ľudovít Štúr v slovenskom národnostnom prostredí, Duchnovič ostáva najvýznamnejšou osobnosťou v histórii rozvoja karpatsko-rusínskeho jazyka na hovorovej báze najmä vďaka svojej národnobuditeľskej tvorbe. Do 50. rokov XIX. st. väčšina jeho diel bola napísaná v rusínskom nárečí napriek tomu, že teoreticky bol zástancom cirkevnoslovanskej jazykovej bázy.

41 *Вѣстник*, I, 20, Вена 1850.

42 Tamže.

43 Tamže.

44 *Вѣстник*, I, 35, 1850. Preklad A. P.

45 *Вѣстник*, I, 62, 1850.

46 *Семейная библиотека*, Львовъ 1856, с. 68. Preklad A. P.

47 СТУДИНСЬКИЙ, К.: *Александръ Духновичъ и Галичина*. НЗПУ III, 1924, s. 98, 100.

1. 3 Rusínsky jazyk na (veľko)ruskej báze

Ako sme uviedli, teória o cirkevnoslovanskej spisovno-jazykovej báze v rusínskom kultúrno-jazykovom a etnickom prostredí, ktorú reprezentovali jednak autori gramatik M. Lučkaj a I. Fogaraši, a jednak básnik A. Duchnovič, v polovici XIX. st. zaznamenala transformáciu. Vlastne, sami autori v praxi od tejto idey odstúpili už skôr a v praxi používali jazyk založený na živej, ľudovej reči. Tak na Podkarpatskej Rusi, ako ani v prešovskej oblasti o kodifikácii karpatsko-rusínskeho jazyka sa z rôznych dôvodov neuvažovalo, preto najľahšie bolo jazykový problém vyriešiť prijatím (veľko)ruského jazyka, resp. ako ho v tom čase označovali, všeruského („*общерусский*“), ktorý v druhej polovici XIX. st. zaznamenal najväčšiu expanziu v svojej histórii a začal sa považovať za jazyk všeslovanský. Idea slovanskej vzájomnosti, ktorú na Slovensku rozvinul Ján Kollár, spojená s obdivom k obrovskej sile národa a (veľko)ruského štátu, našla pochopenie na Podkarpatskej Rusi s presahom do prešovskej oblasti, k čomu napomáhala národná, jazyková a geografická blízkosť, ako aj spoločné písmo.

V kontexte dominancie tejto orientácie v rusínskej pospolitosti na severovýchode Slovenska a v Zakarpatsku rusínski dejatelia jednoznačne odmietali všetko, čo bolo ukrajinské. Svedčia o tom ich výroky, adresované haličským Ukrajincom. Známy rusofilsky orientovaný rusínsky básnik Julij Stavrovský-Popradov, ktorý písal básne v ruštine, haličských Ukrajincoz označil za radikálov, ktorí oslabujú jednotu ruského národného spoločenstva, do ktorého podľa neho patria aj Rusíni Uhorska. O ukrajinjčine, ktorá sa v Haliči natrvalo ujala, konštatoval, že je nezrozumiteľná a pre Rusínov aj neprijateľná.⁴⁸ V podobnom zmysle na adresu haličských Ukrajincoz sa vyslovoval aj Eumen Sabov, autor ruských gramatik a čítanek pre Rusínov. Podľa neho diela, ktoré v ukrajinjčine vydávala ľvovská *Vedecká spoločnosť T. H. Ševčenka*, sú nezrozumiteľné a v Uhorsku niet Rusína, ktorý by takúto jazykovú orientáciu akceptoval. Podobne haličskú ukrajinjčinu odmietol spisovateľ Ioan Sil'vaj, ktorý v liste haličsko-ukrajinskému slavistovi V. Hnaťukovi napísal, že „... *na tejto strane Karpát* (t. j. na východnom Slovensku a Zakarpatsku – A. P.) *nie je ani jeden vzdelaný ruský človek, ktorý by sa nadchýnal vašim samostatným* (t. j. ukrajinským – A. P.) *pravopisom... My nemôžeme mať nič spoločné a preto ma nechajte na pokoji.*“⁴⁹

Ani takéto rozhodné vyjadrenia však nemohli poprieť, že vo vtedajšej rusínskej spoločnosti existovali polarizované pohľady na proruskú orientáciu Rusínov. Nakoniec, slabé ovládanie ruštiny aj vedúcimi predstaviteľmi tohto smeru spôsobilo deformácie pri používaní tohto jazyka v praxi. Ruský jazyk tak podkarpatský,

48 O vzťahu J. Stavrovského-Popradova k Ukrajincom pozri ПЕРЕНИ, Й.: *Из истории Закарпатских Украинцев (1849 – 1914)*. Будапешт 1957, s. 101.

49 ГНАТЮК, В.: *Причинок до історії зносин галицьких і угорських Русинів*. In: *Літературно-науковий вісник*, т. 7, Львів 1899.

haličskí a tým viac Rusíni v prešovskej oblasti nepoužívali v jeho kodifikovanej podobe, ale s fonetickým prispôbením miestnemu hovorovému jazyku. Následkom toho vznikol ruský jazyk s tzv. *karpatsko-rusínskou*, resp. *prešovskou* redakciou, potvrdením čoho sú aj nasledujúce vyjadrenia spisovateľa Michala Kotrado-va: „*Мы пишем по русски, такъ какъ пишетъ разумнѣйшая, образованнѣйшая и большая часть русскаго свѣта, а письма свои и заграничнии читаемъ по выговору нашего народа...*“⁵⁰ alebo E. Sabova o tom, že v 60. – 70. rokoch XIX. st. karpatsko-rusínska mládež sa učila a rozprávala spisovným jazykom, „*в Пряшевѣ по пряшевскому а в Ужгородѣ по ужгородскому произношению*“.⁵¹

Používanie ruského spisovného jazyka na Podkarpatskej Rusi takisto korešpondovalo s aristokratickým prístupom vtedajšej mestskej karpatsko-rusínskej society k jazyku, podľa ktorého by mal existovať „*язык слухов*“ a „*язык pánov*“. Z tohto aspektu ruský spisovný jazyk mal zaujať analogickú pozíciu ako predtým cirkevnoslovanský jazyk, ktorý takisto slúžil len pre vyššie vrstvy.

Prijatím ruského spisovného jazyka sa však Podkarpatská Rus nezriekla svojej minulosti, ani svojej predchádzajúcej literárnej produkcie či perspektívnej jazykovej samostatnosti. V prospech spisovného ruského jazyka však bola aj podkarpatská tradícia kultúrnych kontaktov s Ruskom.⁵² Okrem toho, ruský spisovný jazyk sa v tomto období stáva aj politickým nástrojom. Tak slovanofili, ako aj oficiálne kruhy Ruska pripisovali veľkú úlohu Podkarpatskej Rusi a susednému Slovensku. Túto jazykovú politiku Ruska pochopil významný spoločensko-politický dejateľ prešovskej oblasti a Podkarpatskej Rusi – Adolf Dobriansky, rodák zo severovýchodného Slovenska, z Rudľova pri Vranove nad Topľou. Proruská orientácia sa stupňovala v prácach Duchnovičových súčasníkov a nasledovateľov: okrem A. Dobrianskeho aj u I. Rakovského, ktorý tiež prešiel transformáciou od jazyka „karpatoruského“ ako dopisovateľ viedenského časopisu *Вѣстник* (1850 – 1866), k (veľko)ruskému ako vydavateľ budapeštianskych novín *Церковная Газета* (1856 – 1858). Napriek tomu, že časopis bol charakteristický čistotou (veľko)ruského spisovného jazyka, pretože preberal články z (veľko)ruských časopisov, čitatelia, v prvom rade haličské duchovenstvo, po jazykovej stránke neboli s časopisom spokojní. I. Rakovský však jazyk časopisu obhajoval a súčasne kritizoval potenciálnu možnosť budovania jazyka na hovorovej báze, v neprospech ktorého ako hlavný dôvod uvádzal veľké množstvo odlišných rusínskych nárečí: „*Между нами австрійскими русинами также продолжается все еще лингвистическая борьба. Тѣ, которые, не соглашаясь съ нами, желаютъ для литературнаго языка избрать нѣкоторое изъ мѣстныхъ нарѣчій. Но такихъ нарѣчій у насъ почти неизчислимое множество. Наши венгерские Ру-*

50 Слово, V, 86, Львовъ 1865.

51 САБОВ, Е.: *Реч по случаю открытія памятника А. Духновіча в В. Севлюше*. Ужгород 1925, s. 34.

52 О významnom postavení karpatsko-rusínskej inteligencie v Rusku pozri: БАЙЦУРА, Т.: *Закарпатско-украинская интеллигенция в России в первой половине XIX века*. SPVVUL, Bratislava a Prešov 1971.

сины рѣшительно гнушаются Галичскаго малороссійскаго нарѣчія. У насъ въ Венгрии почти въ каждомъ комитатѣ иначе говорятъ. Даже нѣкоторые ученые по названію различествуютъ между угорскими Русинами нѣсколько русскихъ поднарѣчій: Такъ иные называются Лемаками, иные же Лишаками, опять инымъ нарѣчіемъ считается шарисское, инымъ кошицкое, инымъ же сотацкое. Сверхъ сего Русскіе, живущіе посреди Мадьяровъ, тоже болѣе или менѣе составляютъ особое нарѣчіе. По нашему мнѣнію, при такомъ замѣшательствѣ нарѣчій, не остается иное, какъ, если при благопріятствованіи высочайше соизволеннаго національнаго равноправія, желаемъ способствовать народному образованію соплеменниковъ, нашихъ, принять Великороссійскій языкъ для распространенія народнаго просвѣщенія“.⁵³

Ani po takomto zdôvodnení však s'ťažnosti na jazyk novín neustávali, až došlo k tomu, že noviny úplne stratili podporu svojho donora – *Spolku sv. Štefana* v Budapešti a po zákrokoch vlády Rakovský od 10. júla 1858 začal vydávať nový časopis *Церковный Вѣстник, для Русиновъ австрійской державы*, jazykovo blízky rusínskym nárečiam, resp. ako sám konštatoval „на нашемъ областномъ языкѣ“ alebo „на такомъ языкѣ, какой у насъ въ употребленіи“.⁵⁴

Roku 1866 A. Dobriansky spolu s I. Rakovským v Užhorode založili *Spolok sv. Bazila Velkého (Общество св. Василия Великаго)*, ktorý sa zameriaval na vydávanie a rozširovanie školských učebníc, kultúrno-osvetových publikácií, časopisov a pod. Už roku 1867 spolok začal vydávať literárny časopis *Svet (Свѣтъ, 1867 – január 1871)*, prvý slovanský časopis, ktorý začal vychádzať v Užhorode a bol adresovaný výlučne podkarpatským Rusínom. Po jazykovej stránke však časopis nadviazal na tradície „všeruského“ spisovného jazyka, čo vyvolalo nespokojnosť u čitateľov a predplatiteľov, ktorých postupne strácal. Začiatkom roka 1868 časopis mal sotva 200 predplatiteľov, na svoje prežitie však redakcia potrebovala dvojnásobný počet. V takejto situácii redakcia bola nútená už v prvom čísle druhého ročníka uverejniť otvorený list čitateľa (*Отвертый листъ до редакциі „Свѣта“*⁵⁵), podpísaný pseudonymom „*Верховинець*“, podľa ktorého hlavnou príčinou úpadku časopisu je vzdaľovanie sa od hovorovej, ľudovej, jazykovej bázy: „*Первою причиною паденія „Свѣта“ въ очахъ публики нашей кажется быти: письменный его языкъ. Кажется, что „Свѣтъ“ пишетъ языкомъ неразумѣлымъ, непонятнымъ публикѣ, писатели его самоохотно выбераютъ слова, изреченія, слоги изъ словарей, и не употребляютъ языкъ, которымъ говоримъ, или слова, которыя каждый читатель разумѣти можетъ безъ словаря – котораго еще и не есть, чтобъ въ немъ толкованіе словъ на мадьярскомъ языкѣ найдти можно было. Публика наша желаетъ,*

53 ФРАНЦЕВ, В. А.: *Изъ исторіи борьбы за русскій литературный языкъ въ Подкарпатской Руси въ половинѣ XIX ст.* Прага 1931.

54 Тамže.

55 ВОЛОШИН, А.: *О письменномъ языкѣ Подкарпатскихъ Русинов.* Ужгород 1921.

чтобы писать ,по нашему‘, безъ ,цифрованных‘ словъ, безъ ,московских‘ слоговъ, безъ ,новых‘ выражений“.⁵⁶

Ani po takýchto kritikách nedochádza ku zmene a nespokojnosť s jazykom novín sa prehlbuje. V treťom ročníku časopisu redakcia uverejnila článok pod názvom *Какъ имѣемъ писать*⁵⁷ podpísaný šifrou „А“, v ktorom autor kritizuje úpadok časopisu a stratu vyše polovice predplatiteľov, pričom robí takýto záver: „... то одно требовати можетъ русскій человекъ, чтобы – ежели кто для него пишетъ, писать такъ, какъ онъ разумѣетъ и порозумѣти можетъ – и когда онъ словаря не имѣетъ“.⁵⁸ Jazykovú otázku časopisu odporučil riešiť nasledujúcim spôsobom: „Совокупить престопадный языкъ съ церковнымъ – въ формахъ и грамматикѣ гражданскаго языка“.⁵⁹ Štvrtým ročníkom však časopis *Svet* zanikol a namiesto neho *Spolok sv. B. Velkého* pod vedením kňaza Viktora Gebeja začal vydávať týždenník *Novyj Svet (Новый Свѣтъ)*, január 1871 – 1872),⁶⁰ ktorý prehlásil, že články bude uverejňovať v súlade s gramatikou Kirila Sabova (1865), čo znamenalo v ruskom jazyku s karpatsko-rusínskymi vplyvmi. Redakcia však nedokázala sústrediť okolo seba širší okruh rusínskej inteligencie, ktorá sa trieštila vzájomným obviňovaním zo zrady národných záujmov. Novinám chýbali aktuálne informácie z rôznych kútov Uhorskej Rusi, literárnych diel miestnych autorov, zaujímavých článkov o histórii a kultúre Rusínov a pod. Toto vákuum zaplňali rozsiahle články, svojim obsahom vzdialené od problémov rusínskej pospolitosti. Ani tento časopis – ktorý sa zrodil v lone novín *Svet* ako reakcia na rusofilstvo, s radikálnymi prejavmi ktorého sa väčšina členov *Spolku sv. B. Velkého* nestotožňovala – sa však neudržel dlho. Po dvoch rokoch so zánikom spolku v r. 1872 prestal vychádzať. Jeho obsah však ponúka bohatý študijný materiál,⁶¹ na základe ktorého sa dá pochopiť nevyhnutnosť nástupu novej epochy kultúrno-národnostného obrodzenia Rusínov so začiatkom v roku 1871, ktorá ako protiváhu radikálnemu rusofilstvu postupne budovala myšlienku samostatnej národnosti Rusínov a rozvoja rusínskeho kultúrneho a národnostného života nezávisle od (veľko)ruského jazykového základu, ale na báze miestneho, hovorového jazyka.

Popri uvedených periodikách, v duchu vtedajšej proruskej jazykovej orientácie vyšli aj slovníky Alexandra Mitráka⁶² a Emila Kubeka.⁶³ Z pohľadu prino-

⁵⁶ Tamže.

⁵⁷ *Свѣтъ*, III, 30, Ужгородъ 1869.

⁵⁸ Tamže.

⁵⁹ Tamže.

⁶⁰ O tom pozri *Становлення журналістики Угорської Русі: газета „Новый свѣтъ“ та її сучасники*. In: ПАДЯК, В.: *Ужгородський тиждень „Новый свѣтъ“ (1871 – 1872). Анотована бібліографія матеріалів та історичний нарис*. Ужгород 2006.

⁶¹ Tamže.

⁶² МИТРАКЪ, А./MITRÁK, S.: *Русско-мадярскій словарь./Orosz-magyar szótár*. Унгарь 1881.

⁶³ KUBEK, Е./КУБЕКЪ, Е. А.: *Ó-szlav-, Magyar-, ruthén (orosz)-, német szótár./Старославянскій-оугорскій-русскій-немецкій словарь*. Ungvár 1906.

su pre rusínsku lexiku zaujímavý je najmä Mitrákov slovník, ktorý mu pomáhal kompletizovať I. Sil'vaj. Napriek tomu, že si uvedomoval jeho neúplnosť, nádejal sa, že tento nedostatok zaplní práve vydaný nový rusínsko-maďarský slovník L. Čopeja.⁶⁴ Medzi zozbieranými slovami sa v ňom nachádzala veľká časť slov, ktorým Mitrák hovoril „*oblastné*“, t. zn. boli rozšírené v karpatsko-rusínskej oblasti, teda rusínske, ktoré sa nevyskytovali nikde inde. Slova, ktoré boli rozšírené na ďalšom teritóriu – ukrajinskom – podľa neho, je v slovníku veľmi málo.

Poslednú štvrtinu XIX. st. charakterizoval úpadok jazykovej kultúry medzi Rusínmi, čo súviselo aj s maďarizačným náporom, ktorý začiatkom 70. rokov usiloval o zavedenie latinky do učebníc náboženstva a do náboženskej literatúry. K tomuto stavu sa na stránkach rusofilského časopisu *Lystok* (*Листокъ*, 1885 – 1903) vyjadril jeho vydavateľ a redaktor Eugen Fencik v článku pod názvom *Путаница въ нашей письменности*.⁶⁵ Poukazoval na fakt, že karpatsko-rusínski autori neovládajú ruský jazyk, preto všetky literárne výtvory Rusínov sú jednou veľkou jazykovou zmiešaninou bez známk akéhokoľvek jazykového pokroku. Podľa jeho mienky jazykový progres je možné dosiahnuť len vtedy, ak sa spisovateľ pridržiava nejakej normy a rešpektuje platné pravidlá pravopisu. Vychádzajúc z tradície a v záujme kultúrneho pokroku Rusínov vyzýval, aby za svoj spisovný jazyk prijali ruský.

Nakoniec sa však situácia – ako sme to už naznačili aj vyššie – vyvinula inak a ešte v treťom ročníku časopisu *Lystok* namiesto básní v ruskom jazyku Fencik začal publikovať rusínske ľudové piesne a od r. 1891 vydávať prílohu *Dodatok k Lystku* (*Додатокъ к Листку*) so snahou priblížiť sa hovorovému jazyku Rusínov. O váhe tohto rusofilského periodika v rusínskej spoločnosti azda najlepšie svedčí fakt, že keď jeho redaktor roku 1902 zomrel, *Lystok* mal len 25 predplatiteľov. Táto skutočnosť svedčila predovšetkým o oslabení pozícií rusofilov vo vtedajšej rusínskej spoločnosti, súbežne s ktorým sa objavili rusínski vzdelanci, ktorí reprezentovali rusínsky smer a ktorí všetky otázky rusínskeho života, t. j. otázku spisovného jazyka, rusínskej identity, národnej orientácie, atď. chceli riešiť v súlade s reálnymi pomermi a potrebami rusínskej spoločnosti.

1. 4 Návrat k ľudovej jazykovej báze

Úsilie o zavedenie ruského jazyka ako spoločného spisovného jazyka nikdy nebolo všeobecným javom tak na Podkarpatskej Rusi, ako ani v prešovskej oblasti. Proti nadšencom, vyzývajúcim k jazykovému zjednoteniu na báze ruského jazyka (tzv. rusofilom), ktoré malo viesť aj k zjednoteniu národnému, vystúpili

64 ЧОПЕЙ, Л./CSOPEI, L.: *Русько-мадярский словарь./Rutén-magyar szótár*. Будапешт 1883.

65 *Листокъ*, III, Ужгородь 1887.

tzv. „národovci“,“⁶⁶ resp. rusínofili – E. Sabov, J. Žatkovič, H. Stripský, M. Vrabel – stúpenci myšlienky vlastného materinského jazyka a odlišného národa, ktorí sa výraznejšie začali prejavovať v poslednom desaťročí XIX. st. Národná orientácia sa vzpierala prijatiu ruského jazyka za spisovný jazyk Rusínov, pretože si bola vedomá toho, že miestne obyvateľstvo, ba dokonca ani samotní miestni lídri rusofilskej orientácie spisovnú ruštinu neovládali, a teda že Rusíni bez výučby ruského jazyka a ovládania gramatiky, bez slovníka alebo aspoň nejakého vysvetlenia iba ťažko môžu porozumieť písanému textu v ruskom spisovnom jazyku. Národovci svoju pozornosť sústredili na prezentovanie histórie, folklóru a predovšetkým na jazyk miestneho obyvateľstva. V podstate nadviazali na rusínofilské národovecké názory, ktoré v 80. rokoch XIX. st. vypracoval L. Čopej. Časť týchto rusínskych vzdelancov od začiatku sa pozitívne stavala k ukrajinskému spisovnému jazyku a neodmietala ukrajinské emancipačné úsilia. Niektorí z nich po skončení 1. svetovej vojny postupne dospeli k ukrajinskému povedomiu a v rusínskom prostredí východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi presadzovali ukrajinskú jazykovú, kultúrnu a po čase aj ukrajinskú národnú orientáciu.⁶⁷ V podstate národovci sa stali prvou podkarpatskou generáciou, ktorá prejavovala isté sympatie k ukrajino-filskému hnutiu v susednej Haliči. To však neznamená, že sa bezvýhradne stotožňovali s národnými ideálmi svojich haličských bratov-ukrajínofilov. V tomto období až tak ďaleko nezašli. Boli presvedčení, že ich rusínska kultúra je svojbytná, s bohatou históriou. Z tohto dôvodu sa dalo predpokladať, že predstavitelia oboch týchto zoskupení sa dostanú do konfrontácie, k čomu v skutočnosti aj došlo v tlači aj na verejných vystúpeniach.

Protichodné názory na riešenie jazykovej otázky Rusínov rezonovali na stránkach rusínskych, ale aj maďarských periodík, napr. maďarského týždenníka *Kelet (Východ)*, 1888 – 1897), ktorý vychádzal v Užhorode pre maďarských a rusínskych gréckokatolíkov.⁶⁸ Konfrontáciu vyvolal článok pod názvom *Za rusínsky jazyk*,⁶⁹ v ktorom autor M. Mathé sa postavil „za našu vlastnú materčinu“, resp. za rusínsky jazyk („*ruthén nyelv*“), ktorý podľa neho predkovia Rusínov zanedbali, pretože pestovali „*staroslovanský a ruský jazyk*“. M. Mathé sa vyslovil proti ruskej, ale aj proti ukrajinskej jazykovej orientácii Rusínov, lebo podľa neho Rusíni nie sú Rusi ani Ukrajinci, a svoj článok ukončil výzvou „*Ostaňme Rusíni!*“ O týždeň neskôr (8. 4. 1897) v rámci pokračujúcej diskusie k spomínanému článku *Za rusínsky jazyk*⁷⁰ noviny uverejnili článok anonymného autora, ktorý vyhlásil, že

66 ПЕРЕПИ, Й.: *Из утопии...*

67 HARAKSIM, E.: *Rusofilstvo a ukrajino-filstvo Rusínov východného Slovenska a Zakarpatska na rozhraní 19. a 20. storočia*. In: KAEVSKÝ, M. – PRIEČKO, M., eds.: *Súčasná prezentácia rusínskej identity (od akceptácie po emancipáciu)*. *Ethnologia Actualis Slovaca*, 5, Trnava 2004.

68 V rokoch 1895 – 1897 *Kelet* bol orgánom revitalizovaného *Spolku sv. B. Veľkého* a neskôr orgánom *Maďarskej ľudovej strany*.

69 MATHÉ, M.: *A ruthén nyelvért*. In: *Kelet*, 1. 4. 1897.

70 O diskusií k rusínskej jazykovej otázke na stránkach novín *Kelet* pozri HARAKSIM, E.: *Rusofilstvo*

je proti prijatiu ruštiny za spisovný jazyk Rusínov a že je aj proti „jednote so ševčenkovskou (t. j. ukrajinskou – A. P.) literatúrou“. K tomuto vyhláseniu dodal, že neželáme si žiadnu jednotu s našimi haličskými bratmi, t. j. haličskými Rusínmi, ktorí sa už považovali za súčasť ukrajinského národa. O dva týždne (15. 4. 1897) sa k tejto otázke vyslovil hlavný redaktor týždenníka *Kelet* J. K. Žatkovič, ktorý jednoznačne konštatoval, že „*náš ruský ľud*“ patrí takisto do rodiny „*maloruského*“ národa, preto by mohol za svoj spisovný jazyk prijať spisovný jazyk haličských Malorusov (t. j. Ukrajincov) ktorému dobre rozumie. Súčasne však navrhol aj inú možnosť: prijať za spisovný jazyk to rusínske nárečie Rusínov Uhorska (t. j. Rusínov severovýchodného Slovenska a Podkarpatskej Rusi), ktoré je najmenej kontaminované jazykmi susediacich národov.⁷¹ Podobný názor uverejnil aj rusofilský týždenník *Lystok*. Jeho pôvodcom bol H. Stripský, ktorý poukázal na potrebu opustiť „*mŕtvy spisovný jazyk*“, ktorý mimochodom používal aj časopis *Lystok*, a obhajoval potrebu v úlohe spisovného jazyka používať predovšetkým živý jazyk. Dodal, že ak Rusíni Uhorska nechcú vytvoriť zväzok s Haličou, nech na spisovný jazyk povýšia fonetický jazyk ľudu. V pokračujúcej diskusii na inom mieste Stripský vysvetľuje,⁷² prečo by nemalo zmysel, aby Rusíni prijali za svoj spisovný jazyk „*úradný moskovský štátny jazyk*“. Poukázal na to, že Rusíni nie sú „*Moskali*“ a z takéhoto rozhodnutia by nemali žiadny ošoh. Navyše, nič také ani nechcú. Ruština podľa autora „*za 50 rokov, ktoré uplynuli odvtedy, čo ju nasledovníci A. Dobrianskeho udomáčňovali medzi Rusínmi, nezapustila korene v ich prostredí. Nik sa nenaučil hovoriť po rusky, nič sa v tomto jazyku nenapísalo, teda ničím neprispel k vzniku vlastnej rusínskej literatúry a ani k osvete rusínskeho ľudu. Nemá teda zmysel odporučiť Rusínom, aby prijali ruštinu za svoj spisovný jazyk.*“⁷³ Stripský opätovne zopakoval predchádzajúci návrh, aby Rusíni Uhorska povýšili svoj živý jazyk na spisovný a s jeho pomocou zvyšovali osvetu jednoduchého Rusína. Súčasne dodal, že jazyk Haličanov (t. j. ukrajinský – A. P.) nemožno bez adaptácie presadiť do rusínskeho prostredia Uhorska a zdôraznil, že v tomto prostredí sa nemá pripustiť oživenie ani „*moskovského jazyka*“, lebo to by bolo na škodu Rusínov.⁷⁴

Kontroverzne k názoru o ukrajinskej orientácii Rusínov sa vyslovoval v tomto období aj spolupracovník *Keletu* Augustín Vološin, ktorý varoval Rusínov Uhorska „*pred strašnou nákazou vikrajinizmu (urážlivý derivát od etnonymu Ukrajinec – pozn. A. P.) a radikalizmu, ktorý sa v poslednom čase rozmohol a udomácnil nepretržitý zápas*“ a ktorý odcudzuje Rusínov od cirkvi a jazyka.⁷⁵

a ukrajinoľstvo Rusínov východného Slovenska a Zakarpatska na rozhraní 19. a 20. storočia, s. 30 – 35.

71 ZSATKOVICS, K. Gy.: *Nyilt levél*. In: *Kelet*, 23. 12. 1897.

72 SZTRIPSZKY, H.: *Párviadal egy fegyverrel Petrassevich úr figyelmébe*. In: *Kelet*, 18. 1. a 1. 2. 1900.

73 Tamže. Citované podľa HARAKSIM, E.: *Rusofilstvo a ukrajinoľstvo Rusínov*, s. 35.

74 Tamže.

75 *Місяцеслов церковный 1909*. Ужгород 1908. Citované podľa МАГОЧІЙ, П. Р.: *Формування національної самосвідомості*, s. 214.

Diskusie podobného charakteru sa objavovali aj na stránkach iných rusínskych periodík, najmä užhorodského náučno-vzdelávacieho týždenníka *Nauka* (*Наука*, 1897 – 1914, 1918 – 1922),⁷⁶ budapeštianskeho týždenníka *Nediľa* (*Недѣля*, 1898 – 1919)⁷⁷ a iných.

V článkoch sa stále častejšie zdôvodňuje potreba používania hovorového jazyka vo funkcii spisovného, pretože: „*Се благо і ладно! матерного або млека – не воспамятая точно, яке оно было – може и медъ не солодїий.*“⁷⁸ Týmito slovami autor zároveň vyslovil aj ďalší dôvod odmietania ruského spisovného jazyka, najmä na Podkarpatskej Rusi: láska k rodnému jazyku v duchu Duchnovičových slov: „*Такъ тѣшиается честный, хотъ бѣдный Подкарпатскїй Русинъ: Близша мнѣ сорочка, какъ гуня; хотя бо і моя сорочка грубая есть, но все она моя властна есть.*“⁷⁹

K národnej karpatsko-rusínskej orientácii sa hlásili všetci autori, ktorí svoje básne publikovali v Duchnovičových almanachoch, medzi ktorými najvýznamnejším bol Alexander Pavlovič, rodák zo Šarišského Čierneho. Popri Duchnovičovi je Pavlovič najvýraznejšou osobnosťou rusínskej literatúry a propagátorom jazyka založeného na ľudovej, hovorovej báze. Vo svojej buditeľskej činnosti, v zápase o dôstojný život Rusínov na Makovici a proti maďarizácii nasledoval príklad českých a slovenských buditeľov, udržiujúc s nimi tvorivé vedecké a politické kontakty. Z jeho buditeľského programu vidieť záujem o historickú tematiku, o históriu Makovice a jej obyvateľstva. Vychádzajúc z týchto poznatkov, obhajoval pozície autochtonnosti Rusínov, ktoré jasne deklaroval v básňach s historickou tematikou. K spisovateľom národnej orientácie v tomto období patrili Nikolaj Nod', Ivan Vyslocký, Anatolij Kralický, ktorí svoje diela napísali v hovorovom rusínskom jazyku. Práve ľudová jazyková báza spisovateľov, básnikov a prozaikov, na konci XIX. st. je tým základom, na ktorom začínajú stavať aj tvorcovia gramatiky, akcentujúc svojbytnosť karpatsko-rusínskeho jazyka.

Rusínsky kultúrny a jazykový vývoj sa neodohrával vo vákuu. Rakúsko-Uhorsko konca XIX. st., a najmä uhorská vláda vyjadrovala svoju nespokojnosť so zahraničnou politikou svojho východného suseda – cárskeho Ruska. K jeho prioritám patrila podpora toho, čo podľa tvrdenia cárskeho úradníka a propagandistu bolo najvyšším záujmom slovanských národov Rakúsko-Uhorska, t. j. favorizovanie ruského jazyka (a pravoslávnej viery) medzi Rusínmi bolo podpo-

76 Týždenník *Nauka* s prílohou *Selo* vychádzal v Užhorode. Jeho vydavateľom bol *Spolok sv. B. Veľkého*, ktorého nové nerusofílske predstavenstvo rozhodlo o používaní rusínskeho jazyka, čím toto periodikum malo napomáhať zvyšovaniu vzdelanosti a kultúrnej úrovne rusínskeho ľudu.

77 Týždenník *Nediľa* vychádzal po rusínsky v Budapešti. Prinášal informácie o národnostnom živote Rusínov v posledných desaťročiach trvania Uhorska. V rokoch 1916 – 1919, keď uhorská vláda zakázala používanie cyriliky, vychádzal v latinke.

78 *Еще о народной литературѣ*. In: *Слово*, IV, 64, Львовъ 1864.

79 ТИХИ, Ф.: *В память А. Духновича 1803 – 1923*. In: *Книжки Русина*, 8, Ужгород 1923, s. 46.

rované zo strany ruského impéria, ale nie Uhorska.⁸⁰ Ako reakcia uhorskej vlády na túto skutočnosť nasledovala podpora vydania prekladov učebníc pre základné školy do hovorovej rusínčiny.⁸¹ Koncom XIX. st. už vznikajú pokusy o vytvorenie gramatiky karpatsko-rusínskeho jazyka s normatívnymi pravidlami a príručky historickej gramatiky rusínskeho jazyka. Teodóz Zlocký bol autorom prvej historickej gramatiky karpatsko-rusínskeho jazyka v maďarskom jazyku,⁸² ktorá však ostala v rukopise. Pri jej zostavovaní sa opieral o hovorový jazyk rodného Maramureša.

Dôkazom akútnej potreby rusínskej gramatiky v tomto období bol fakt, že v tom istom roku ako bola pripravená Zlockého gramatika, bol vydaný aj Čopejov rusínsko-maďarský slovník s krátkou gramatikou (1883).⁸³ Čopej vypracoval novú rusínsku normu na báze hovorového jazyka najpočetnejšej etnografickej skupiny Rusínov Podkarpatskej Rusi – Doliňanov. Bohatý zozbieraný materiál ho oprávnnil konštatovať, že „*руський языкъ е самостоятельный и не може ся держати нарѣчиемъ російскаго*“.⁸⁴

Podobne aj iní autori konca XIX. st. deklarovali samostatnosť jazyka podkarpatských Rusínov medzi inými východoslovanskými jazykmi, pričom akcentovali fakt, že miestne nárečia by sa mali stať základom samostatného spisovného jazyka, ktorý by vychádzal z Čopejovho slovníka a predvojnových učebníc Augustína Vološina. V tomto kontexte obhajuje svojbytnosť rusínčiny aj Dr. Hiador Stripský v brožúrke *Старша руська письменность на Угорцинь*.⁸⁵ Odvolával sa na staré rukopisné knihy z XV. – XVIII. st., pričom konštatoval, že „*уць творы старшоѣ письменности писанѣ народнымъ, руснацькимъ словомъ, якіи у нас тогды говорився*“.⁸⁶ Na záver konštatuje, že keby Rusíni dokázali pokračovať v tejto národnej písomnej tradícii v XIX. st. „*мѣсто чужоѣ великоруцины, то мы бы стояли теперь высоко у просвѣтъ*“,⁸⁷ nakoľko toto staré písomníctvo bolo „*наше*“ (t. j. rusínske – pozn. A. P.), vyrástlo na „*нашом*“ území a malo budúcnosť, len bolo potrebné ho rozvíjať. Zdôraznil, že „*мы стоиме рѣшучо за руснацькою народною письменностью, бо она має минувшину у насъ, отже и будущность має*“.⁸⁸ Ako je známe, Dr. H. Stripský neskôr vypracoval teoretic-

80 MAGOCSI, P. R.: *Rusínska jazyková otázka znova nastolená...*

81 Medzi nimi boli preklady maďarských učebníc Pavla Genca: *Руська азбука и первоначальна читанка для первого класа народныхъ школь* (Будинь 1881), ktorú preložil V. Čopej, *Читанка для народныхъ школь* (Будинь 1889) v preklade toho istého autora, a *Азбука и перва читанка для первого класса народныхъ школь на руськомъ языкѣ* (Будапештъ 1898); 2. vyd. (1913) v preklade Augustína Vološina. Tu patrí aj učebnica Jánoša Gašpara *Руська читанка для другой класы народныхъ школь* (Будапештъ 1891).

82 ZLOCZKY, T.: *A karpátalji orosznyelv oknyomozó grammatikája*. Львів 1883 (rukopis).

83 ЧОПЕЙ, Л./СРОЕИ, Л.: *Русько-мадярскій словарь./Rutén-magyar szótár*. Будапештъ 1883.

84 Tamže.

85 СТРИПСКИЙ, Я.: *Старша руська письменность на Угорцинь*. Ужгород 1907.

86 Tamže.

87 Tamže.

88 Tamže.

kú bázu pre štvrtý východoslovanský jazyk, na ktorý predurčil hovorový jazyk Doliňanov, pretože práve oni boli podľa neho „найчистбишие Русины цілої Прутисянської Руси“.⁸⁹

Pozície samostatnosti karpatsko-rusínskeho jazyka obhajoval aj E. Sabov.⁹⁰ Za jeho základ považoval jazyk Mitráka a Fencika. Myšlienku o tom, že Mitrákov slovník by sa mohol stať základom rusínskeho spisovného jazyka, Sabov vyjadril už vo svojej „christomatiji“ v roku 1893,⁹¹ to znamená, že sa ňou zaoberal dlhší čas. Sabovov postoj k rusínskej jazykovej otázke prezentuje aj jeden z listov, ktorý 16. júna 1922 adresoval Františkovi Tichému. Pisateľ v ňom jednoznačne odsudzuje „политический украинизм“ a „москвофилизм“, „якъ во прочемъ у насъ не годится“.⁹² Za najlepšiu cestu pri výchove mladej generácie považoval predvojnový jazyk, aký používali rusínski spisovatelia „од Духновича по Попрадова“.⁹³

V danom kontexte za pozornosť stojí aj vedecká, redaktorská a osvetová práca ďalších významných stúpecov rusínskej národnej idey: Antona Hodinku,⁹⁴ Alexandra Bonkala⁹⁵ a Alexandra Iľnického.⁹⁶

Napriek všetkým snahám, pokusy o kodifikáciu samostatného rusínskeho jazyka neboli zavŕšené. Príčin bolo niekoľko: v prvom rade to boli komplikované sociálno-ekonomické, politické a kultúrne podmienky, ktoré karpatským Rusínom nedovolili, aby sa sformovali na moderný národ, a na to nadväzujúce nepriaznivé okolnosti, ktoré negatívne vplývali na lingvistické procesy a ich výsledky.⁹⁷ Vážnymi determinujúcimi faktormi boli aj geografické a demografické: Rusíni žijú na rozhraní dvoch rozsiahlych jazykových areálov – západoslovanského a východo-

89 СТРИПСКИЙ, Я. Н.: *Гдѣ документы старшей исторіи Подкарпатской Руси?* Ужгород 1924, s. 30.

90 SABOV, E.: *Literární jazyk Podkarpatské Rusi*. In: CHMELÁŘ, J. – KLÍMA, S. – NEČAS, J., red.: *Podkarpatská Rus*. Praha 1923, s. 125 – 129.

91 САБОВ, Е.: *Христоматія церковно-славянскихъ и угро-рускихъ народныхъ сказокъ на подлинныхъ нарѣчійхъ*. Ужгород 1893, s. 209.

92 ТИХІЙ, F.: *Вýвој...*

93 Tamže.

94 ГОДИНКА, А.: *Утцюзнина, газдуство и прошлостъ южнокарпатскихъ русинувъ. Написав еденъ сокырницкий сирохманъ*. 1923; 2. vyd. KAPRÁLY, M., Nyíregyháza 2000; ГОДИНКА, А.: *Глаголница. Сбѣрка всѣхъ глаголув пудкарпатсько-русиньского языка*. /HODINKA, A.: *Ruszin-magyar igetár. Собрав, упорядив, передословіе написав Тоній Романув*. 1922. Faksimilné vydanie: UDVARI, I. Nyíregyháza 1991.

95 БОНКАЛО, А.: *Читанка для дорослих*. Будапешт 1919; *Die ungarländischen Ruthenen*. In: *Ungarische Jahrbücher*. Berlin 1922, Bd. 1; *Руський литературный языкъ*. Литературно-наукова библиотека, 4, Унгварь 1941.

96 А. Іľnický redigoval gréckokatolícke cirkevné periodiká: *Душпастырь* (1924 – 1938), *Миссійный вѣстникъ* (1931 – 1938), *Миссійный календарь* (1935 – 1944), *Добрыи пастырь* (1932 – 1942) a *Благовѣстникъ* (1939 – 1944); a svetské periodiká: *Карпатска недѣля* (1939 – 1941) i *Недѣля* (1941 – 1944). Presadzoval ideu samostatného rusínskeho národa a jazyka, o tom pozri: *Мадярское правительство и народный языкъ подкарпатскихъ русинувъ*. Унгвар 1943.

97 KONEČNÝ, S.: *Rusíni na Slovensku a výвој otázky ich spisovného jazyka*. In: *Človek a spoločnosť. Štúdie a články*. www.saske.sk/cas/1-2000/konecny2.html.

slovanského, kde okrem slovenských a poľských vplyvov jazykovú situáciu komplikoval aj kontakt s neslovanskými jazykmi – maďarským, nemeckým a sčasti rumunským, pričom dochádzalo tu k interferencii fonetických, morfológických a lexikálnych javov. V dôsledku toho jazyková vertikála rusínskych nárečí sa formovala iba veľmi ťažko a ako už aj predtým poznamenal E. Sabov, pestrosť rusínskych nárečí dlho bránila povýšeniu niektorého z nich na spisovný jazyk.⁹⁸

Počas sedemdesiatich rokov, teda od r. 1848 do r. 1918, národnostný vývoj Rusínov predsa len zaznamenal určitý progres. Do r. 1848 väčšia časť podkarpatskej inteligencie bola národnostne nevedomelá, z tohto dôvodu iba niekoľko osôb bolo možné označiť ako rusínskych národovcov, a to vďaka ich skôr amatérskemu záujmu o históriu svojho kraja. V r. 1918 väčšia časť podkarpatskej inteligencie sa stotožnila s príslušnosťou k uhorskému národu, a len malá uvedomelá časť sa hlásila k slovanským národom. V období, ktoré bolo uprostred, sa uskutočňovalo národné obrodenie, v ktorom prvé politické a ideologické body národného hnutia Rusínov vytyčovali takí lídri, ako politik A. Dobriansky a spisovateľ A. Duchnovič. Prevažne oni sa podieľali na vzniku prvých rusínskych novín a kultúrnych spolkov, na nadviazaní kontaktov so susednými Slovákmi a haličskými Rusínmi. Napriek tomu, že mnoho aspektov národnostného života Rusínov ostalo nevyriešených, najmä otázka spisovného jazyka, urobili sa prvé kroky ku konsolidácii národnostného života. Skutočné rusínske národnostné hnutie však nemalo dostatočný priestor ani čas sa naplno rozvinúť, pretože po r. 1867, keď Uhorsko získalo samosprávu, začala sa intenzívna maďarizácia. Základom uhorskej politiky v tomto smere sa stala formulácia zákonného článku XLIV z roku 1868, vzťahujúceho sa na tzv. „*rovnosť práv národností*“. Podľa uvedeného zákona „*všetci občania Uhorska tvoria jeden národ, nedeliteľný, jednotný maďarský národ (magyar nemzet), ktorého každý občan akejkoľvek národnosti (nemzetiség) je rovným členom*“.⁹⁹ To znamenalo že žiadna organizácia, reprezentujúca národnostnú menšinu, nemohla legálne jestvovať, pretože zákon z roku 1868 pripúšťal iba jeden národ, maďarský národ. Hoci je pravdou, že sa v úradných a náboženských záležitostiach zaručovalo používanie materinského jazyka všetkých národností, skutočnosťou zostáva, že sa tieto ustanovenia nikdy nezaviedli do praxe. Do začiatku 1. svetovej vojny veľká časť rusínskych, podobne ako aj slovenských dejateľov, sa asimilovala s maďarskou kultúrou, na základe čoho niektorí pozorovatelia konštatovali, že príslušníkom obidvoch týchto národností o niekoľko rokov hrozí totálna asimilácia.¹⁰⁰

V prešovskom regióne nejestvovali žiadne rusínske inštitúcie, ani nevychádzala tlač v rusínskom jazyku. Bez akejkoľvek organizácie domáceho kultúrneho

98 САБОВ, Е.: *Христоматія...*

99 Citované podľa МАГОЧИЙ, П. Р.: *Русины на Словенську...*, s. 146.

100 SETON-WATSON, R. W.: *A History of the Czechs and Slovaks*. 2. vyd., Chamden, Connecticut 1965. Citované podľa МАГОЧИЙ, П. Р.: *Формування національної самосвідомості...*, s. 216, b. 165. Preklad A.P.

života spisovateľa a kultúrni činitelia prešovského regiónu boli prinútení tvoriť a pracovať v izolácii a publikovať tam, kde to bolo možné, v Užhorode, alebo vo Lvove v susednej Haliči. V dôsledku vtedajšej politicko-spoločenskej situácie navyše táto inteligencia bola rozdelená na tých, ktorí napomáhali asimilačnému procesu s maďarskou kultúrou (tzv. *maďaróni*) a na tých, ktorí si síce zachovali národné povedomie, ale zároveň si uvedomovali, že používanie ruského jazyka a ich vlastná identifikácia s ruskou národnosťou je jediný spôsob ako predísť zániku skupiny.

Z aspektu prežitia Rusínov ešte problematickejšou bola skutočnosť, že vzdelávací systém neprodukoval žiadnych ďalších vedúcich činiteľov. V stredných školách v Prešove, ktoré spravovala gréckokatolícka cirkev, výučba sa viedla v maďarskom jazyku. Možnosť získať spôsobilosť čítať cyriliku a tým aj istú orientáciu na svoju pôvodnú kultúru existovala len na nižších úrovniach školského systému, v základných školách vydržiavaných buď cirkvou, obcou alebo štátom. V roku 1874 mal prešovský región 247 základných škôl, ktoré používali pri výučbe istú formu rusínčiny, ale o tri desaťročia neskôr, roku 1906, ich počet klesol iba na 23 a v 68 základných školách sa uplatňovala rusínsko-maďarská bilingválna výučba. Situácia sa zhoršila po nadobudnutí platnosti nového školského zákona roku 1907 (vydaného grófom Albertom Apponyim) natoľko, že v rokoch 1907 – 1912 sa jazyk školskej výučby v 68 maďarsko-rusínskych školách úplne pomadžarčil a počet škôl používajúcich istú formu rusínčiny poklesol z 23 na 9.¹⁰¹

Osobitné autonómne postavenie sa nepodarilo získať ani gréckokatolíckej cirkvi s biskupským sídlom v Prešove, hoci sa o to usilovala roku 1870 na katolíckom kongrese v Budapešti. Cirkev založila iba dve vzdelávacie ustanovizne v Prešove – *Gréckokatolícky teologický seminár* (1880) a *Učiteľský seminár* (1895). Obe sa mohli stať plodnými semeniskami rusínskeho národného života, ale už dokonca pod vedením rusínskeho vlastenca, akým bol Michal Kotradov, prvý rektor seminára, tieto nové ustanovizne namiesto toho reagovali na požiadavky vtedajších čias a od samého začiatku si zvolili výučbu výlučne v maďarčine.

V národnostnom živote Rusínov hoci absentoval rozvinutý školský systém, oficiálna politika maďarizácie nikdy v ňom nezapustila príliš hlboké korene. Väčšina obyvateľov bola ponechaná napospas svojmu osudu, napriek tomu si uchovávala svoju tradičnú svojbytnosť. Skutočné národné obrodenie Rusínov umožnila až nová politicko-spoločenská situácia po rozpade rakúsko-uhorskej monarchie a po skončení 1. svetovej vojny. Obdobie rokov 1918 – 1945 sa charakterizuje ako čas, v ktorom bolo možné do detailov rozpracovať rusínsku národnú ideológiu.¹⁰²

101 Podrobné štatistické informácie o školstve pozri v ЧУМА, А. – БОНДАР, А.: *Українська школа на Закарпатті та Східній Словаччині*, časť 1. Prešov 1967, s. 110.

102 МАГОЧІЙ, П. Р.: *Формування національної самосвідомості...*, s. 50.

1. 5 Rusínska jazyková otázka v rokoch 1918 – 1989

Od konca roka 1918 rusínska jazyková otázka sa začala riešiť v novej politickej situácii. Od novembra 1918 do mája 1919 Rusíni, podobne ako aj príslušníci iných národností bývalej rakúsko-uhorskej monarchie, na zasadnutiach národných rád rokovali o svojej budúcnosti. Diskusie sa týkali niekoľkých politických alternatív: autonómia v rámci Maďarska; úplná samostatnosť; zväzok s Ruskom, Ukrajinou alebo s novou Československou republikou. Tieto alternatívy vyplývali aj z tradičných politických a kultúrnych koncepcií rusínskych lídrov. Medzinárodný vývoj v roku 1919 však umožňoval iba jednu z nich – spojenie s Československom. Predstavitelia Rusínov očakávali, že územie južne od Karpát, ktoré obývali, sa stane „*tretím*“ štátom Československej republiky.¹⁰³ Ich očakávania sa však nenaplnili, pretože Československo sa rozhodlo namiesto federálneho usporiadania pre model centralizovaného štátu. Prezident a zakladateľ Československa Tomáš G. Masaryk i vláda republiky uznali Rusínom právo na samosprávu, preto sa na politickej mape objavila nová provincia – *Podkarpatská Rus* s určitým stupňom samosprávy či autonómie, ktorá bola garantovaná medzinárodnými dohodami (St. Germain, 1919 a Trianon, 1920) a ústavou Československa (1920). V dôsledku takéhoto riešenia problému sa však muselo upustiť od realizácie pôvodnej požiadavky *Ruskej národnej strany* – zjednotenia všetkých regiónov obývaných Rusínmi „*od rieky Poprad (v Spišskej župe) až po rieku Tisu (v Marmarošskej župe)*“.¹⁰⁴ Rusínske obce prešovského regiónu patrili totiž do východoslovenských žúp. To znamenalo, že po prvýkrát boli Rusíni na Slovensku výraznejšie administratívne oddelení od svojich bratov na východe.

V rámci Československa, kde sa ocitla prevažná časť uhorských Rusínov (asi 80 %), bolo právne postavenie Rusínov a ich jazyka dosť špecifické. Na Podkarpatskej Rusi „*miestny jazyk*“ sa stal (popri českom jazyku) jedným z dvoch oficiálnych „*štátnych*“ jazykov. Československá vláda už 18. novembra 1919 v Užhorode vydala *Generálny štatút pre organizáciu a administráciu Podkarpatskej Rusi*,¹⁰⁵ v ktorom naznačila riešenie jazykovej otázky Rusínov: vyučovacím a úradným jazykom sa mal stať „*národný jazyk*“. Štatút tiež odporučil „*organizovať čím skôr rusínske školy,*“ pričom rusínsky jazyk by bol vyučovacím jazy-

103 Rusínski lídri podporovali názor, že nový štát by mal byť federatívnou republikou pod názvom „*Čečo-Slovak-Rusynija*“ (po česky: *Česko-slovensko-ruská republika*). O tom pozri diskusiu v ŠVORC, P.: *Podkarpatskí Rusíni a ich vyrovnanie sa s česko-slovenskou štátnosťou*. In: VALENTA, J. et al., red.: *Československo 1918 – 1938: osudy ve střední Evropě*. Praha 1999, s. 194 – 200.

104 Citované podľa МАГОЧІЙ, П. П.: *Русины на Словенську..*, s. 157.

105 *Generální statut pro organizaci a administraci Podkarpatské Rusi č. 26539/19 m. r.* bol zverejnený vo forme proklamácie, t. j. verejného oznamu pod číslom „прес. 299“. Citované podľa: ЗОРКІЙ, Н.: *Спорь о языкъ в Подкарпатской Руси и чешская Академія Наукъ./Как освѣдомляютъ д-ръ Иван Панькевичъ чешскую публику о нашихъ языковыхъ облахъ*. Ужгородъ 1926.

kom v prvých triedach a postupne aj vo vyšších triedach na všetkých školách.¹⁰⁶

Vďaka novej politickej situácii a demokratickému systému Československej republiky sa Rusínom naskytila vhodná príležitosť vyučovať a publikovať v „miestnom“ jazyku. Nevyriešený problém „dôstojnosti“ – jazykovej aj etnickej – ich však opäť postavil pred dilemu, ktorý jazyk by to mal byť. Podľa názoru jedných, miestne nárečia Rusínov by sa mali stať základom samostatného rusínskeho spisovného jazyka, ktorý by sa vyvíjal na báze Čopejovho slovníka a Vološinových učebníc z konca XIX. st.. Podľa mienky iných, najmä však emigrantov z východnej Haliče, rusínske nárečia sú nárečiami ukrajinského jazyka, preto ukrajinský jazyk by sa mal stať spisovným jazykom Rusínov. Tretia skupina odporúčala pridržovať sa ruského jazyka a miestnemu obyvateľstvu pomáhala pri jeho osvojovaní.

Na rozdiel od Podkarpatskej Rusi, Rusíni na Slovensku v tomto období nemali štatút „štátotvorného národa“. Boli považovaní len za národnostnú menšinu, ktorá mala v súlade s ústavou určité právo na používanie materinského rusínskeho jazyka v školstve a vo verejnom živote, a takisto aj právo na propagovanie rusínskej kultúry. Pravda, viaceré ťažkosti vznikali, keď ich bolo potrebné uviesť do praxe.¹⁰⁷ Zjavné to bolo zvlášť v školstve: v školskom roku 1923/1924 bolo na východnom Slovensku iba 95 ľudových škôl, v ktorých sa používalo rusínske nárečie. Ešte aj prezident Masaryk bol nútený pripustiť, keď ho kritizovali americkí Rusíni, že „štatistiky skutočne prezrádzajú, že Rusíni na Slovensku nemajú zodpovedajúci počet škôl“.¹⁰⁸ Táto skutočnosť, ako aj polemiky okolo (z pohľadu Rusínov) nekorektných súpisov obyvateľstva a otázky stanovenia hranice s Podkarpatskou Rusou, symbolizovali nový fenomén – narastanie nedorozumení medzi Slováckmi a Rusínmi, čo sa prejavovalo najmä medzi politickými činiteľmi v priebehu celého medzivojnového obdobia.

1. 5. 1 Rusínsky jazyk na ukrajinskej báze a jazykové spory na Podkarpatskej Rusi

Načrtnutá jazyková situácia na Podkarpatskej Rusi, ktorú charakterizoval zápas medzi tromi národnými orientáciami (ruskou, rusínskou a ukrajinskou), zákonite vyústila do mnohých otvorených jazykových sporov. S cieľom vyriešiť otázku spisovného jazyka pre Podkarpatskú Rus a tým aj naplniť literu *Generálneho štatútu pre organizáciu a administráciu Podkarpatskej Rusi*, miestna politická správa – *Vrchní velitelství Karpatské Rusi*¹⁰⁹ – v Užhorode vypracovala projekt

106 ЗОРКІЙ, Н.: *Спорь о языкъ в Подкарпатской Руси...*

107 MAGOCSI, P. R.: *Národ znikadiaľ?, ilustrovaná história karpatských Rusínov*. Prešov 2007, s. 78.

108 Citované podľa ВАНАТ, І.: *Шкільне питання на Пряшівщині під час домонхенської республіки*. Ін: *Дукля*, XIV, 5, Пряшів 1966, s. 63.

109 ЗОРКІЙ, Н.: *Спорь о языкъ в Подкарпатской Руси...*, s. 26.

vytvorenia samostatného spisovného jazyka, na ktorý si vyžiadala odborný posudok od *Ministerstva školstva a národnej osvety*. Na základe tejto žiadosti na 4. decembra 1919 ministerstvo zvolalo zvláštnu poradu členov *Českej akademie vied* a iných odborníkov „*oborem svého studia blízkých této otázce a k jejímu řešení nad jiné povolaných*“.¹¹⁰ Vo svojej odpovedi, pozostávajúcej z piatich bodov, miestnej politickej správe však neodporúčali vytvárať nový spisovný jazyk s odôvodnením, že miestne nárečia považujú za „*maloruské*“, t. j. v súčasnom ponímaní ukrajinské, a preto podľa ich mienky je potrebné za spisovný jazyk miestneho obyvateľstva uznať jazyk „*maloruský*“, ktorý používajú najbližší susedia Rusínov, t. j. „*haličskú ukrajinčinu*“.¹¹¹ Vo svojich odporúčaniach však zdôraznili, že právo „*rozhodovati o spisovném jazyku některého národa nebo kmene náleží především jeho příslušníkům. Proto čeští odborníci mohou se o spisovném jazyku obyvatelstva Karpatské Rusi vyslovovati jen s výhradou, že jejich hlasu nebude dbáno více než vůle tohoto obyvatelstva*“.¹¹² Keďže v radoch uvedených odborníkov išlo prevažne o prívržencov rusofilských tradícií, považujúcich Ukrajincov za príslušníkov „*velikého národa ruského*“,“¹¹³ dodali aj ďalšie odporúčanie: aby popri českom a slovenskom jazyku sa na stredných školách zaviedlo aj povinné vyučovanie jazyka ruského. Nakoniec stanovisko uzatvorili tým, že je „*žádoucí z důvodů vědeckých i politických, aby byly odborně prozkoumány a oceněny dosávací literární pokusy o vytvoření zvláštní spisovné řeči pro lid karpatoruský*“, pričom za najúčelnejšie považovali „*svěriti tento úkol mladému filologovi náležitě k tomu připravenému*“.¹¹⁴ Týmto mladým filológom sa však nestal miestny karpatoruský jazykovedec, ale Dr. Ivan Paňkevič, rodák z Haliče, čo vyvolalo nepriaznivé reakcie a protesty v radoch miestnej rusínofskej a rusofilskej inteligencie.¹¹⁵

Vo všeobecnosti sa dá konštatovať, ako to nakoniec aj uvádzajú doboví autori a pozorovatelia, že s príchodom ukrajinskej emigrácie z Haliče do Československa začiatkom XX. st. na územie Podkarpatskej Rusi, a následne aj severovýchodného Slovenska, boli prenesené aj staré „*jazykové boje haličské*“,“¹¹⁶ ktoré predtým „*Uhorskú Rus*“¹¹⁷ nezasiahli napriek tomu, že boli známe ešte v 60. rokoch XIX. st. V tunajších podmienkach našli živnú pôdu u miestnej inteligencie, lavírujúcej medzi rusofilstvom, ukrajinofilstvom a rusinizmom.

Po prvýkrát otvorene a ostro sa jazykový spor prejavil v „brožúrkovom dueli“

110 Citované podľa ЗОРКІЙ, Н.: *Спорь о языкѣ в Подкарпатской Руси...*, s. 26.

111 Tamže, s. 27.

112 Tamže, s. 26. Podčiarkol H. 3.

113 Tamže, s. 27.

114 Tamže.

115 O tom pozri ЗОРКІЙ, Н.: *Протесты против украинизации*. In: ЗОРКІЙ, Н.: *Спорь о языкѣ в Подкарпатской Руси...*

116 Citované podľa HARTL, A.: *K jazykovým sporům na Podkarpatské Rusi*. In: *Slovo a slovesnost. List pražského lingvistického kroužku*, IV, Praha 1938, s. 163.

117 Tamže.

Husnaj – Vološin. Roku 1921 Igor Husnaj, školský inšpektor v Prešove, vydal brožúrku *Языковой вопросъ въ Подкарпатской Руси*,¹¹⁸ v ktorej analyzoval ustanovenia *Generálneho štatútu pre organizáciu a administráciu Podkarpatskej Rusi* z 18. novembra 1919 vo vzťahu k otázke „národného jazyka“, ktorú podľa neho si každý vysvetľuje po svojom. Preto českí úradníci nevedia, ktorého jazyka sa majú pridržiavať, keďže Ukrajinci dokazujú, že sa týmto zavádza nový jazyk – rusínsky. Podľa autora to tak nie je, pretože Podkarpatská Rus svoj spisovný jazyk už má a je ním jazyk „karpatoruských“ spisovateľov Fencika, Meteora, Duchnoviča, Pavloviča a iných, v ktorom bol vydaný Mitrákov slovník a gramatika K. Sabova. Ako prívrženec jazyka „všeruského“, ukrajinské jazykové snahy Husnaj odsúdil ako „jazykový separatizmus ve službách protiruských“.¹¹⁹

Odpoveďou na Husnajovu brožúrku ešte v tom istom roku bola práca Augustína Vološina *О письменном языке Подкарпатских Русинов*,¹²⁰ v ktorej odmietol Husnajovu tézu o jednotnom spisovnom jazyku „všeruskom“. Pritom poukázal na nemožnosť, aby sa zjednotili jazyky, ktoré sa v dôsledku historického vývoja už rozišli. Argumentoval tým, že keď popri svetovej nemčine existujú germánske jazyky – flámčina, holandčina a iné, tak popri ruštine, ktorá nadobúda charakter jazyka svetového, právom sa môže rozvíjať a literárne pestovať jazyk rusínsky. Vološin načrtnol vývoj podkarpatsko-rusínskeho písomníctva po stránke jazykovej a dospel k záveru, že veľkoruské obdobie z druhej polovice minulého storočia bolo „omylom a je anachronizmom, škodí kultúrnej práci, cirkvi a náboženskému životu a komplikuje aj politickú konsolidáciu, keďže tendencia vývoja vedie k literatúre v jazyku národnom“.¹²¹

Ku konfrontácii rusofilskej a ukrajino-filskej orientácie došlo opäť v roku 1923 na stránkach zborníka *Podkarpatská Rus*, a to medzi Eumenom Sabovom¹²² a Ivanom Paňkevičom.¹²³ Sabov prezentoval domácu národnú orientáciu s tradičnými sympatiami k ruskému jazyku a Paňkevič prehlásil Podkarpatskú Rus národopisne i jazykovo za súčasť ukrajinskej etnografickej a jazykovej skupiny.

Pre českú administratívu a školskú správu však bolo smerodajné vyjadrenie *Českej akademie vied* z roku 1919, ktorá označila jazyk Podkarpatskej Rusi za „maloruský“ (t. j. ukrajinský), avšak so zreteľom na miestnu tradíciu odporučila pravopis historicko-etymologický, ktorý sa predtým používal v Haliči. Nedostatok učebníc odporučila riešiť používaním ukrajinských.

118 ГУСЬНАЙ, И.: *Языковой вопросъ въ Подкарпатской Руси*. Книгопечатня „Св. Николая“ въ Пряшевѣ, 1921.

119 Tamže, s. 164.

120 ВОЛОШИН, А.: *О письменном языке Подкарпатских Русинов*. Ужгород 1921.

121 Tamže, s. 42. Preklad A. P.

122 SABOV, E.: *Literární jazyk Podkarpatské Rusi*. In: CHMELÁŘ, J. – KLÍMA, S. – NEČAS, J., red.: *Podkarpatská Rus*. Praha 1923, s. 125 – 129.

123 PAŇKEVIČ, I.: *Jazyková otázka v Podkarpatské Rusi*. In: CHMELÁŘ, J. – KLÍMA, S. – NEČAS, J., red.: *Podkarpatská Rus*. Praha 1923, s. 130 – 150.

Podľa mienky niektorých autorov,¹²⁴ ukrajinizácia Podkarpatskej Rusi sa začala už v roku 1920. V tomto období sú voči nej zaregistrované aj početné protesty. Dôkazom toho sú aj správy a články uverejnené v užhorodských novinách *Russkaja zemlja* (*Русская земля*). Tak napr. proti ukrajinizácii protestovala užhorodská *Центральна руська народна рада*.¹²⁵ Päťčlenná delegácia roľníkov z podkarpatských žúp vo februári 1920 odovzdala premiérovi V. Tusarovi v Prahe petíciu. Jej štvrtým bodom bol „*protest proti násilnému zavedeniu ukrajinského jazyka do našich škôl a proti ukrajinským učiteľom*.“¹²⁶ Podobnú delegáciu protestujúcich obyvateľov z 13 obcí prijal minister M. Hodža počas návštevy Užhorodu 8. marca 1920.¹²⁷ Proti vysielaniu haličských Ukrajincov do Karpatskej Rusi a proti násilnému zavádzaniu ukrajinského jazyka do škôl protestovali obyvatelia Beňadikoviec,¹²⁸ obyvatelia obce Bilky¹²⁹ a členovia študentského spolku *Возрождение*.¹³⁰ Noviny informovali verejnosť o mnohých protestoch jednotlivcov aj reprezentantov rusínskych kultúrnych spolkov na Podkarpatskej Rusi adresovaných najvyšším štátnym orgánom Československej republiky, v ktorých požadovali odvolanie I. Paňkeviča a iných haličských Ukrajincov z Podkarpatskej Rusi.¹³¹ Užhorodské noviny *Narodna škola* (*Народна школа*)¹³² uverejnili protest kapituly *Gréckokatolíckej mukačevskej eparchie* v Užhorode a užhorodského *Gréckokatolíckeho bohosloveckého lýcea*.

Od 30. rokov XX. st. jazykové spory nadobudli diametrálne iný charakter, než aký mali do roku 1922. S výnimkou I. Husnaja, všetky prejavy nespokojnosti do r. 1922 akceptovali za základ spisovného jazyka domáci jazyk. V 30. rokoch sa od tejto axiómy začalo ustupovať a obidva základné smery, „*ktorej dosud bylo možno označit jako ukrajinfilský a rusofilský, vyhraňují se ve směr ukrajinský a ruský: t. j. nejde už jen o spory pravopisné a jazykové, nýbrž o orientaci národní. A tu není smíru ani dohody: to je stadium boje, v kterém rozhodne vítězství nebo porážka, nepřijme-li se spisovný bilinguismus jako konečný stav*“.¹³³

Už predtým sme naznačili vplyv ruskej a ukrajinskej emigrácie na obyvateľstvo Podkarpatskej Rusi, ktorý viedol k evidentnému upúšťaniu od domácej jazykovej bázy. Táto, a úradne stanovený pravopis, ostali len jazykom školy. Stúpenci ukrajinského jazyka upustili od etymologického pravopisu, nahradili ho fonetickým a dôsledne začali používať pomenovanie „*ukrajinský*“. Následne A. Vološin oznámil zavedenie ukrajinského pravopisu v novinách *Svoboda* (*Свобода*) od 1. januára 1930.

124 ЗОРКІЙ, Н.: *Спорь о языкъ...*

125 *Русская земля*, II, 24, Ужгородь 1920.

126 *Русская земля*, II, 7, Ужгородь 1920. Preklad A. P.

127 *Русская земля*, II, 9, Ужгородь 1920.

128 *Русская земля*, II, 11, Ужгородь 1920.

129 *Русская земля*, II, 17, Ужгородь 1920.

130 *Русская земля*, III, 48, Ужгородь 1921.

131 *Русская земля*, II, 10, Ужгородь 1920.

132 *Народна школа*, I, 3, Ужгородь 1921.

133 Citované podľa HARTL, A.: *K jazykovým sporům na Podkarpatské Rusi...*, s. 166.

O rok neskôr nastúpila (veľko)ruská protiofenzíva: *Osvetový spolok A. Duchnoviča, Učiteľský spolok*, päť senátorov, päť poslancov, traja členovia zemského zastupiteľstva Podkarpatskej Rusi a sedem predstaviteľov miestnych politických strán prijali r. 1931 *Deklaráciu kultúrnych a národných práv karpatoruského národa*, v ktorej vytýkali štátnej správe ukrajinizáciu regiónu.

V takejto situácii vznikli pokusy nájsť základ, na ktorom by sa obidva smery zhodli, aby sa vytvorila určitá jazyková jednota, ktorá by umožnila používať rovnaký jazyk v školskej praxi, najmä rovnaké učebnice. Napriek tomu, že obidve strany predložili obsiahle memorandá, nakoniec sa aj tak nedohodli.

Vzájomné vzdľaovanie sa ruského a ukrajinského smeru odsúvalo do úzadia ambície miestneho jazyka. V jeho prospech však slúžil fakt, že praktická znalosť tak ruštiny, ako aj ukrajinčiny u rusínskeho obyvateľstva bola slabá. Ani ruština, ani ukrajinčina výraznejšie neovplyvnili jazykovú prax, takže rusínska národná orientácia predsa len mala veľkú nádej na úspech. Škola na nižších stupňoch dôsledne stála na domácej jazykovej báze až do roku 1937, hoci iné úseky štátnej správy viac sympatizovali s ruským jazykom.

Práve v čase, keď sa ukázala nemožnosť kompromisu medzi obidvomi krajnosťami, ozvali sa hlasy z rusínskeho politického tábora o potrebe národného zjednotenia na platforme miestneho jazyka. Na jeho obhajobu vystúpil bývalý poslanec a rachovský advokát Augustín Štefan¹³⁴ prezentujúc základné tézy rusinizmu, ku ktorým nachádzal analógiu vo vývoji národného povedomia belgických Flámov. Andrej Bródy odvolávajúc sa na právny rámec saint-germainskej zmluvy presadzoval názor, že budúcnosť Rusínov nie je v lone ruského ani ukrajinského národa, ale že musia „vytvorit' zo seba malý, ale silný národ karpatoruský“.¹³⁵

V takomto duchu sa objavovali články aj užhorodskom týždenníku *Nedil'a (Неділя)*. Redakcia sa postavila tak proti „ukrajinskému iredentizmu“, ako aj proti „ruskému panslavizmu“. Jej krédom bolo: „*Нам не треба...українську політичну ідеологію..., бо мы волюбме быти хоть яким малым дробом у неруськой державѣ, як нуллами в вашой украинской!... Нам не треба надіятися ни на славянство, ни на Росію, котра нас не спасла тогды, коли мала на то можливість.*“¹³⁶ Snahou redakcie bolo presvedčiť Rusínov, aby boli hrdí na to, že sú Rusínmi, pretože „v rámci historicko-právnych a kultúrnych možností už sa sformovali na samostatnú národnosť“.¹³⁷ Podľa mienky redakcie Rusíni by sa mali orientovať iba na Československo, pretože iba to môže byť zárukou rozvoja ich národnostného života. Tu snáď je potrebné dodať, že väčšiu snahu prikláňať sa k domácej jazykovej báze v tom čase akcentoval smer ruský než ukrajinský, ktorý z tejto tézy pôvodne vychádzal.

134 ŠTEFAN, A.: *Budoucnost rusínskeho národa*. In: *Podkarpatské hlasy*, VI, 15, 17, Užhorod 1930.

135 БРОДІ, А.: *Treuga dei*. In: *Русскій вѣстникъ*, IX, 25, 28, Ужгородь 1932.

136 Citované podľa ПОП, И.: *Энциклопедия...*, s. 273.

137 Tamže. Preklad A. P.

1. 5. 2 Rusínska jazyková otázka na Slovensku v medzivojnovom období

V podobnom duchu ako na Podkarpatskej Rusi sa uskutočňovali aj národnostné aktivity Rusínov na Slovensku, ktorí československou ústavou z roku 1920 mali ako národnostná menšina zaručené právo používať svoj materinský jazyk vo verejnom styku i v tlači, a v obciach, v ktorých tvorili minimálne dvadsať percent obyvateľstva, v rodnom jazyku mohli realizovať aj výučbu v školách.¹³⁸ Napriek vážnym problémom v politickej a ekonomickej oblasti, v medzivojnovom období možno zaznamenať postupné zlepšovanie situácie vo sfére kultúry. Zdá sa, že protesty, vyjadrované *Ruskou národnou stranou* a prešovským gréckokatolíckym biskupstvom, ako aj novozaloženým *Rusínskym národným výborom* (*Руський народный комітет*, založený v roku 1937) mali pozitívny účinok aj v školskej oblasti. V rokoch 1932 – 1937 československé *Ministerstvo školstva* povolilo, aby 59 ľudových škôl namiesto slovenčiny používalo rusínsky jazyk a v 43 ďalších zaviedli výučbu rusínčiny v rozsahu najmenej troch hodín týždenne. Znamená to, že roku 1938 jestvovalo celkove 168 rusínskych ľudových škôl a v ďalších 43 sa čiastočne vyučoval rusínsky jazyk.¹³⁹

V medzivojnovom období rusínsky smer v prešovskom regióne dokonca rátal s kodifikáciou niektorých dialektov Rusínov na spisovný rusínsky jazyk. Opieral sa o jazykovú prax na rusínskych školách z konca XIX. a začiatku XX. storočia, ako aj o populárne gramatiky a čítanky A. Vološina, ktoré sa v novších vydaniach používali aj naďalej. Za utvorenie osobitného jazyka sa 13. januára 1920 v Prešove vyslovili účastníci zasadnutia v rámci tzv. *ankety profesorov gremiálnych učilíšť*, na ktorom sa diskutovalo o potrebe učebníc rusínskeho jazyka. Autori učebníc mali vychádzať z ľudovej reči, avšak terminológiu mali prispôbiť gramatike ruského jazyka.¹⁴⁰

Karpaturuský jazyk na Slovensku takto získal od začiatku najsilnejšie pozície. Bol to vlastne ruský jazyk doplnený množstvom dialektizmov. Autorom šlabikára a čítanky bol I. Kizák už na začiatku dvadsiatych rokov.¹⁴¹ Gramatiku tohto jazyka napísal Alexander Sedlák v roku 1920 a vydal Prešove po názvom *Грамматика русскаго языка для народных школ епархіи Пряшевскої*. Jej základom bola ruská gramatika z predrevolučného obdobia so starým etymologickým pravopisom využívajúcim 35 písmen, okrem iného *fitu*, *б* (*jať*), *ы*, *э*, *ь*. Gramatika obsahovala

138 *Ústava Československé republiky*. Praha 1921, s. 30 – 32.

139 Obsiahlejšie štatistické tabuľky pozri v: ВАНАТ, І: *Шкільна справа на Пряшівщині в період домонхеньскої Чехословаччини. З минулого і сучасного українців Чехословаччини*. In: *Педагогічний збірник*, 3, Братислава 1973, s. 159 – 193.

140 ШТЕЦЬ, М.: *Боротьба за літературну мову українців Східної Словаччини в 1919 – 1945 рр.* In: *Жовтень і українська культура*, Пряшів 1968, s. 285.

141 MAGOCSI, P. R.: *Rusínska jazyková otázka znovu nastolená*. In: MAGOCSI, P. R., ed.: *A new Slavic Language is born. The Rusyn Literary Language of Slovakia./Zrodil sa nový slovanský jazyk. Rusínsky spisovný jazyk na Slovensku*. New York 1996, s. 23.

aj ortoepické pravidlá, podľa ktorých vo výslovnosti sa užívali miestne formy, slovná zásoba pochádzala z ruštiny a z miestneho hovorového jazyka, gramatické pravidlá z ruského a čiastočne ukrajinského jazyka, vrátane viacerých miestnych archaických tvarov a prípon.

Tento jazyk obhajovala predovšetkým časť cirkevnej a svetskej inteligencie. Používal sa v školách a bol označovaný ako ľudový („народный“) rusínsky („русский“) jazyk. V oficiálnom styku sa nazýval aj ako ruský jazyk („русский язык“).¹⁴² V skutočnosti išlo o zmes nárečových, ruských a cirkevno-slovanských prvkov, ktorá sa označuje aj pojmom *jazyčije* („язычие“). Túto podobu jazyka možno považovať za istý pokus o vytvorenie osobitného spisovného jazyka, ktorý síce vychádzal z bežnej praxe, nebol však pôvodný a všeobecne akceptovaný. Súčasne tiež nepriamo vyjadroval ideu, že tunajší Rusíni predstavujú osobitný východoslovanský národ a v tomto zmysle sa dišancujú od Rusov a Ukrajincov.¹⁴³

Rusínsky prúd na Slovensku podporovalo hlavne gréckokatolícke biskupstvo, najmä biskup Pavel Peter Gojdič, OSBM. Mimoriadne dôležitou súčasťou starostlivosti biskupa Gojdiča o vlastnú eparchiu bol rozvoj cirkevného školstva. V medzivojnovom období boli v pôsobnosti gréckokatolíckej cirkvi školy všetkých troch stupňov vzdelávania – základné (ľudové školy¹⁴⁴), stredné („malý seminár“ *Gréckokatolíckeho bohosloveckého seminára*, *Gréckokatolícky ruský učiteľský ústav*, *Gréckokatolícka ruská meštianska škola*, *Gréckokatolícke ruské reálne gymnázium* (od roku 1936) a vysoké („veľký seminár“ *Gréckokatolíckeho bohosloveckého seminára*).

Významným krokom Gojdiča sa stal pokus o štandardizáciu spisovného jazyka, podľa ktorého sa učilo v školách eparchie. Biskupským listom sa obrátil na *Referát Ministerstva školstva a národnej osvety* v Bratislave v roku 1930, v ktorom žiadal o povolenie vyučovania v „karpatoruskom“ jazyku.¹⁴⁵ Vo veci zmeny vyučovacieho jazyka sa obrátil aj na *Ministerstvo školstva* v Prahe a dvakrát aj na prezidenta T. G. Masaryka – listami zo 14. marca 1932 a z 26. júna 1934. Svoje aktivity označil za národnú a patriotickú povinnosť.¹⁴⁶ Gojdič odmietal ruský i ukrajinský jazyk a v ľudovej reči hľadal základ budúceho rusínskeho spisovného jazyka. Faktom však ostáva, že Gojdičov pokus o jazykovú štandardizáciu sa v praxi nere realizoval dôsledne, o čom svedčí najmä dobová tlač biskupových

142 Citované podľa ШТЕЦЬ, М.: *Борьба за литературную мову...*, s. 285.

143 Tamže, s. 286.

144 Na základe schematismu z roku 1931 v eparchii bolo 167 cirkevných ľudových škôl. Štátnych ľudových škôl bolo iba 24. Pozri: *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioceseos Fragopolitanae (Prešov-Prjašev) pro anno Domini 1931*. Fragopoli 1931, s. 189 – 196.

145 ШТЕЦЬ, М.: *Литературна мова українців Закарпаття і Східної Словащини (після 1918)*. Братіслава 1969, s. 107.

146 LETZ, R.: *Postavenie gréckokatolíkov slovenskej národnosti v rokoch 1918 – 1950*. In: DORULA, J., ed.: *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť*. Bratislava 2000.

neprajníkov. Na vidieckych školách sa aj naďalej učilo podľa rozhodnutia, ale najmä jazykových znalostí konkrétnych učiteľov.¹⁴⁷

V súvislosti s aktivitami biskupa Gojdiča okolo požiadavky zavádzania karpatoruského jazyka do škôl, dokonca sa hovorí o „*processe porušenia (alebo rusinizácie) školstva*“, ktoré spadá do roku 1930, kedy „*si začalo na niektorých východoslovenských obciach podávať väčšie množstvo škôl žiadosti o zmenu vyučovacej reči zo slovenskej na „podkarpatoruskú“ alebo „ruskú“*“.¹⁴⁸ Hromadný charakter táto akcia nadobudla od roku 1932 (roku 1933 podalo žiadosti takmer 100 obcí).

Aktivity rusínskych cirkevných i politických kruhov boli podnetom pre spolok *Slovenská liga*,¹⁴⁹ aby sa od roku 1932 intenzívnejšie zaoberal postavením gréckokatolíkov slovenskej národnosti. Napríklad, desiaty kongres *Slovenskej ligy*, ktorý sa konal v dňoch 8. – 10. júna 1934 v Spišskej Novej Vsi, sa už nezaoberal len školskými aspektmi slovensko-rusínskeho pomeru, ale rusínskou otázkou vo všeobecnosti.¹⁵⁰ V súlade s uznesením kongresu *Slovenskej ligy* k rusínskej otázke bola roku 1935 vydaná práca J. Rumana pod názvom *Otázka slovensko-rusínskeho pomeru na východnom Slovensku*, ktorá sa stretla s veľkým ohlasom u slovenskej i rusínskej verejnosti. Podľa slov J. Rumana „*v tejto brožúre na základe bohatého nášho materiálu, získaného na tvári miesta, upozornili sme slovenskú verejnosť na nebezpečie rusínskeho hnutia na východnom Slovensku, ktoré smeruje jednak k porušeniu slovenských gréckokatolíkov, jednak k odtrhnutiu určitých krajov východného Slovenska k Podkarpatskej Rusi*“.¹⁵¹

Potrebu riešenia slovensko-rusínskeho vzťahu akcentovali rezolúcie z pracovných zjazdov porád a kongresov *Slovenskej ligy* na východnom Slovensku, ktoré žiadali „*...zriadenie samostatného biskupstva pre slovenských gréckokatolíkov, ktorého diecézne hranice sa musia kryť s krajinskými hranicami. Na čele tohto biskupstva nech stojí Slovák*“.¹⁵² Za práva slovenských gréckokatolíkov zorganizoval propagačný odbor *Slovenskej ligy* niekoľko manifestácií a v priebehu roka 1937 sa intenzívne hľadal vhodný kandidát na gréckokatolíckeho biskupa Slováka. K zmene na biskupskom stolci v Prešove však nedošlo. Biskupstvo aj naďalej spravoval ako apoštolský administrátor P. P. Gojdič, zástanca myšlienky

147 Pozri napríklad: *Народная Газета*. Годъ издания VIII-й, 19/1931, s. 2.

148 Citované podľa LETZ, R.: *Postavenie gréckokatolíkov ...*, s. 106.

149 Spolok *Slovenská liga* bol na Slovensku založený z podnetu I. Gessaya 22. 10. 1920. Jeho cieľom bolo starať sa o kultúrne a materiálne potreby Slovákov najmä tam, kde žili spoločne s národnostnými menšinami, často ako početná menšina. 13. 11. 1948 bol výnosom *Poverenictva vnútra* zlúčený s *Maticou slovenskou*.

150 O pom pozri *Zápisnicu X. kongresu Slovenskej ligy, konaného 8., 9., a 10. júna 1934 v Spišskej Novej Vsi*. In: *Slovenská liga*, 11, č. 7 – 8, 1934, s. 204.

151 RUMAN, J.: *K slovensko-rusínskemu problému*. In: *Národné noviny*, 66, č. 106, 14. 12. 1935, s. 1. Citované podľa LETZ, R.: *Postavenie gréckokatolíkov...*, s. 109 – 110.

152 *Zápisnica o XII. Kongrese Slovenskej ligy v Bratislave*. In: *Slovenská liga*, 13, č. 9, 1936, s. 290. Citované podľa LETZ, R.: *Postavenie gréckokatolíkov...*, s. 112.

svojbytnosti rusínskeho národa. Osobitne sa staral o gréckokatolícke školstvo v samotnom Prešove, ktoré považoval za základ pre výchovu inteligencie eparchie. Najviac sa podieľal na zriadení *Ruského gréckokatolíckeho gymnázia* v Prešove v roku 1936, pričom sa snažil zbytočne nevyhraňovať vzťahy medzi predstaviteľmi rôznych národno-kultúrnych smerov.

Cirkev tiež tradične ovplyvňovala celý kultúrny život, najmä na vidieku a v nižších vrstvách spoločnosti. Za typický príklad tohto javu možno pokladať prešovskú gréckokatolícku eparchiu za čias biskupa Gojdiča. Berúc na vedomie skutočnosť, že jej väčšina farností sa nachádzala na severovýchodnom Slovensku, teda na jednom z najchudobnejších území ČSR, a značná časť veriacich tejto eparchie sa hlásila k Rusínom, etnicita ktorých sa najprv spájala s konfesionalitou, činnosť cirkvi na kultúrnom poli nadobúdala ešte väčší význam.

Československá legislatíva vytvárala široký priestor pre rozmach spolkovéj činnosti. Tak vznikli viaceré kultúrne, osvetové, vedecké a záujmové organizácie, ktoré si získavali členov aj medzi gréckokatolíckymi veriacimi. Ani biskup Pavel Gojdič neostal ľahostajným voči viacerým kultúrnym iniciatívam svetského charakteru. Neoddeliteľnou súčasťou kultúry a osvety tradične bola a je vydavateľská činnosť.

Biskup Gojdič obzvlášť podporoval neoficiálny tlačový orgán eparchie *Russkoje slovo* (*Русское слово*), ktorý vychádzal v rokoch 1924 – 1939 a za jednotlivých šéfredaktorov osciloval medzi rôznymi východoslovanskými národnými ideológiami – ruskou, rusínskou, ba aj ukrajinskou.¹⁵³ Pri príležitosti osláv 10. výročia vzniku novín (1934), biskup im udelil arcipastierske požehnanie a vyjadril sa takto: „*Kromi sv. viry katolíckej „R. Slovo“ budet služiti i v druhom desetilitiju otečestvu i karpatorusskomu narodu. Prohramoju jeho budet i nadalše kulturno prosviščati, narodno osvidom'ati Rusinov, vsehda v katolíckom duchi, a to na tom jazyku, kotoryj on najlehše rozumijet, kotoryj za svoj deržit, kotoryj lubit, na ktorom hovorit.*“¹⁵⁴

V rokoch 1924 – 1933 oficiálnym orgánom prešovskej eparchie, odporúčeným ako čítanie pre kňazov, bol časopis *Dušpastyr'* (*Душпастыр'*), ktorý vychádzal v Užhorode. Pôvodne bol určený len pre mukačevskú eparchiu, avšak neskôr sa stal časopisom oboch gréckokatolíckych eparchií. Prvým šéfredaktorom bol o. Julij Grigaši, ktorý sympatizoval skôr s ukrajinským hnutím.¹⁵⁵ Od roku 1928 začal časopis redigovať známy činiteľ mukačevskej eparchie o. Alexander Il'nický, ktorý vo svojom svetonázore spájal lokálny podkarpatský patriotizmus, svojrázne všeruské presvedčenie a promad'arské politické sympatie. Už v roku 1927 časť kňazov prešovskej eparchie pochybovala o potrebe považovať časopis

153 Zoznam redaktorov pozri v ПЕКАР, А. В., ЧСВВ: *Нарису історії Церкви Закарпаття*. Рим – Львів 1997. Т. II., s. 282.

154 Citované podľa BIRČÁK, J., ed.: *Slovo episkopa Gojdiča*. Prešov 2004, s. 144.

155 ПЕКАР, А. В., ЧСВВ: c. d., Т. II., s. 220 – 221.

Dušpastýr' za oficiálne periodikum.¹⁵⁶ Príčinou boli najmä podozrenia z ukrajinizácie. V dôsledku malej popularity, vyvolanej neproporcionálnym zastúpením článkov o mukačevskej eparchii na úkor správ o prešovskej eparchii, Gojdičovým nariadením z roku 1933 časopis prestal byť oficiálnym orgánom prešovskej eparchie.¹⁵⁷

V spolkovej činnosti v prostredí gréckokatolíckych vzdelancov bol najpopulárnejšou organizáciou *Ruský kultúrno-osvetový spolok Alexandra V. Duchnoviča* (*Русское культурно-просветительное общество имени Александра В. Духновича*), ktorý bol založený v Mukačeve v roku 1923. Aj keď sa centrála spolku nachádzala v Užhorode, v roku 1929 mal spolok na východnom Slovensku 18 knižníc, 13 dramatických krúžkov, tri orchestre a šesť spevokolov.¹⁵⁸ V roku 1930 sa právne osamostatnila prešovská pobočka spolku od užhorodského centra. Členovia nového prešovského spolku prehlásili za sféru svojho vlastného pôsobenia celé Československo s výnimkou Podkarpatskej Rusi.¹⁵⁹ Na rozdiel od užhorodskej centrály prešovskí „*duchnovičovci*“ hlásali „*zlatú strednú cestu*“ medzi všeruskou kultúrou a svojbytnou domácou kultúrou Rusínov (dobovo *Karpatorusov*), ktorí sa vyvíjali v celkom iných podmienkach než iní východní Slovania.

Ukrajínofilský smer na Slovensku celkovo nemal silné pozície. V tomto duchu pôsobila organizácia *Prosvita* (*Просвіта*), ktorá vznikla v roku 1920 v Užhorode, ale na území Slovenska mala iba niekoľkých členov. Oficiálne prešovská pobočka tejto organizácie bola založená v roku 1930 a na jej čelo sa postavil o. Emanuel Bihari.¹⁶⁰ V deklarácii spolku sa predseda Bihari a tajomník Emil Andrejkovič¹⁶¹ obracali na bratov (a sestry) Rusínov, ktorí podľa nich boli nie *Karpatorusi*, ale *Rusíni-Ukrajinci*.¹⁶² Tlačovým orgánom prešovskej *Prosvity* boli noviny *Slovo naroda* (*Слово народа*). Následkom slabého finančného zabezpečenia vyšlo v rokoch 1931 – 1932 iba 15 čísel.¹⁶³ Niekoľkokrát *Slovo naroda* priamo útočilo na národnostnú politiku biskupa Gojdiča,¹⁶⁴ čo nemohlo nevyvolať biskupovu nespokojnosť s prešovskými ukrajínofilmi. Spolok však nemal žiadne vidiecke

156 *Душпастырь*. Рочникъ IV., 9/1927, s. 513.

157 *Русское слово*. Годъ изд. XI., 1/1934, s. 4.

158 ВАНАТ, І.: *Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини. Кн. 1 (1918 – 1938)*. Братіслава – Пряшів 1979, s. 328.

159 *Русскій земледілець*. 2-ой годъ издания, 91/1930, s. 1.

160 Pozri o ňom: КОВАЧ, Ф. та кол.: *Красназвичий словник русинів-українців. Пряшівщина*. Пряшів 1999, s. 41 – 42.

161 Tamže, s. 27.

162 Text deklarácie pozri v Archíve Gréckokatolíckeho biskupstva v Prešove, PS, inv. č. 65, sign. 58.

163 Bibliografiu týchto novín pozri v: ШЕЛЕПЕЦЬ, Й.: *Слово народа*. Prešov 2000. Tiež pozri štúdiu: ШТЕЦЬ, М.: *Газета „Слово народа“ в боротьбі за українську мову в Східній Словаччині на початку 30-х рр.* In: МУШИНКА, М. (головний редактор): *Науковий збірник Музею української культури в Свиднику*, 3, Пряшів 1967.

164 Otvorený list Gojdičovi pozri v čísle 5 z 1. marca 1932. In: ШЕЛЕПЕЦЬ, Й.: *Слово народа*. Prešov 2000, s. 29.

odbočky v prešovskom regióne a rodiace sa ukrajinoфильské hnutie neprekročilo rámec niekoľkých príslušníkov inteligencie.

Medzi Rusínmi v prešovskom regióne v medzivojnovom období jestvovali teda iba dve výrazné národno-kultúrne koncepcie: ruská a rusínska, hoci často bolo problémom odlišiť ich navzájom. Obe sa vyhlasovali za „*karpatoruské*“ („*карпаторусский*“), dovoľávali sa tradícií dejateľov XIX. storočia Duchnoviča a Dobrianskeho a boli proti zavádzaniu „*umelého ukrajinského nárečia, žargónu*“ z Haliče,¹⁶⁵ ktorý sa používal na Podkarpatskej Rusi. Rusofilov pôvodne reprezentoval Dr. Anton Beskyd, vtedy predseda *Centrálnej Karpatoruskej národnej rady*, ktorý voči ukrajinoфильským prejavom rozhodne vystupoval na vládnych miestach i v rusínskej a českej tlači. Podporovali ho aj prívrženci z *Ruskej národnej strany*, ktorí požadovali, aby sa v miestnych školách zaviedla výučba v ruskom jazyku a sympatizovali s myšlienkou jedného ruského národa „*od rieky Poprad až k Tichému oceánu*“.¹⁶⁶ Ich spisovnou normou sa stala gramatika redigovaná E. Sabovom z roku 1924, ktorej pôvodcom bol emigrant Alexander Grigoriev.¹⁶⁷ Na ňu nadväzovali aj ďalšie práce tohto druhu, ktorých autormi boli M. I. Vasilenko, I. Doboš, P. Fedor, M. Mikita a ďalší.

Rusky orientovaná inteligencia na Slovensku zvlášť negatívny postoj zaujala k ukrajinoфильským tendenciám pri riešení jazykovej otázky Rusínov v Československu, ktoré boli neraz so značným porozumením prijímané, ba nepriamo i podporované Prahou. „*Najvyššie vládne miesta totiž ukrajinizovanie menšiny považovali za menšie zlo, pretože Ukrajinu zovretú Ruskom, Poľskom i spojenckým Rumunskom pokladali za menej nebezpečnú pre celistvosť Československa než eventuálne imperiálne ambície jednotného Ruska. V rusínskom smere zase tradične videli, niekedy aj oprávnené, záujmy Maďarska.*“¹⁶⁸

Zápas troch koncepcií spisovného jazyka pre rusínske obyvateľstvo na Slovensku sa vystupňoval v 30. rokoch XX. storočia. Podnetom k tomu bol najmä aktuálny politický vývoj na Podkarpatskej Rusi. Na seriózne riešenie jazykového problému v napätej atmosfére vtedajšej doby nebolo dostatok síl, času ani vôle.

1. 5. 3 Rusínska jazyková otázka v rokoch 1938 – 1948

V 30. rokoch XX. storočia rozpor medzi ukrajinskou a ruskou národnou orientáciou na Podkarpatskej Rusi boj zjavný. Výrazne sa prejavoval na úseku školstva a súvisel predovšetkým s používaním učebníc a gramatiky pre výučbu „*miestneho jazyka*“. Nie bezvýznamný tu bol postoj československej školskej správy, ktorá

165 Citované podľa МАГОЧІЙ, П. Р.: *Русины на Словенську.*, s. 161 – 162.

166 Tamže.

167 САБОВ, Е. И., ред.: *Грамматика русского языка для средних учебных заведений Подкарпатской Руси.* Ужгород 1924.

168 Citované podľa KONEČNÝ, S.: *Rusini na Slovensku a vývoj otázky ich spisovného jazyka...*, s. 11.

sa rozhodla riešiť situáciu takým spôsobom, že povolala do Užhorodu ukrajinského lingvistu z Haliče Ivana Paňkeviča a poverila ho konkrétnymi úlohami. Jeho prvoradou povinnosťou bolo „*регулювати мову навчання та офіційну мову*“ na Podkarpatskej Rusi.¹⁶⁹ K tomu Paňkevič vypracoval plán vydania dialektického slovníka a v roku 1922 vyšlo prvé vydanie jeho „*kompromisnej*“ *Граматики руського языка*. Paňkevičova gramatika vychádzala z oficiálnej koncepcie československých štátnych orgánov vo vzťahu k jazyku obyvateľstva Podkarpatskej Rusi, teda využívania „*miestneho jazyka*“ a tradičného pravopisu. Problém však bol v tom, že za miestny jazyk si Paňkevič zvolil verchovinský dialekt, blízky ukrajinskému jazyku, ktorý sa používal v Haliči. Hlavný školský inšpektorát odporučil túto gramatiku zaviesť do škôl na Podkarpatskej Rusi, čo vyvolalo silný odpor v radoch rusofilskej inteligencie. Nespokojní boli najmä učitelia, ktorí na učiteľskom zjazde v Berehove v roku 1923 prevažnou väčšinou hlasov odmietli Paňkevičovú gramatiku používať v praxi, pretože „*nezodpovedala povahe karpatorusinskeho jazyka*“. Podobný postoj, ktorý vo forme memoranda oficiálne poslali do Prahy, zaujali aj k iným učebniciam vychádzajúcim z tejto gramatiky.¹⁷⁰

Rusofilská orientácia uprednostňovala v ľudových školách gramatiku A. Voľšina z roku 1889 a jej upravené vydanie z roku 1919.¹⁷¹ Učebnice boli napísané v podkarpatskom variante ruského jazyka s využitím mnohých dialektizmov. Na vyšších stupňoch vzdelávania rusofilský smer zase, ako protiváhu gramatiky I. Paňkeviča, odporúčal používanie ruskej gramatiky E. Sabova,¹⁷² ktorá však schvaľovaciú doložku od československej štátnej správy dostala až v roku 1936 po početných petíciách zo strany prívržencov tohto smeru. Pomôckou pri osvojovaní ruského jazyka pre zmaďarizovanú inteligenciu Podkarpatskej Rusi mali byť aj maďarsko-ruské slovníky, okrem iných aj druhá časť Mitrákovho slovníka.¹⁷³

Na druhej strane, ukrajinský smer od začiatku podporoval „*kompromisný*“ jazyk I. Paňkeviča, o čom svedčia početné vydania gramatiky a čítaniek pre ľudové školy autorov O. Markuša a J. Révaja,¹⁷⁴ ktoré schválilo ministerstvo školstva pre používanie v týchto školách. Tá istá tendencia – používať miestne nárečie ako prostriedok pri osvojovaní ukrajinského jazyka – bola evidentná

169 ПАНЬКЕВИЧ, І.: *Мій життєпис*. In: *Науковий збірник МУКС*, 4, 1, Братіслава – Пряшів 1969, s. 33.

170 *Memorandum učiteľstva z Podkarpatské Rusi*. In: *Národní listy*. Praha 1923.

171 *Методическая грамматика угро-русского литературного языка для народных школ*. Ужгород 1899; *Методическая грамматика карпаторусского языка для народных школ*: у 2 ч. Ужгород 1919.

172 *Грамматика русского языка для средних учебных заведений Подкарпатской Руси*. Ужгород 1924.

173 МИТРАК, А.: *Маďарско-руський словарь./Magyar-orosz szótár*. Ужгород 1922.

174 Od roku 1923 do roku 1937 vydali 12 šlabikárov a čítaniek pre 1. – 8. triedu a štyri čítanky z geografie a práva. Knihy vydávalo *Štátne vydavateľstvo* v Prahe alebo *Pedagogický spolok* v Užhorode.

aj z maďarsko-rusínskeho slovníka,¹⁷⁵ v ktorom na prvom mieste boli uvedené nárečové slova a po nich ukrajinské ekvivalenty. Výraznejší zvrät k ukrajinskému jazyku je viditeľný z neskorších vydání Paňkevičovej gramatiky (1927, 1936), a najmä z piatich čítaniek pre stredné školy V. Birčáka.¹⁷⁶ Nakoniec, v roku 1936 F. Agij vydal prvú učebnicu ukrajinského jazyka pre ľudové školy na Podkarpatskej Rusi s využitím súčasnej ortografie a skoro s vylúčením dialektizmov.¹⁷⁷ Následne v dvoch častiach bola vydaná gramatika pre stredné školy J. Nevrlého, napísaná v spisovnom ukrajinskom jazyku, ktorú schválila autonómna vláda Karpatskej Ukrajiny v rokoch 1938 – 1939.¹⁷⁸

Svedectvom úspechov, resp. neúspechov rôznych jazykových orientácií počas československej správy na Podkarpatskej Rusi je najmä periodická tlač. Rusínsky smer reprezentovalo niekoľko svetských titulov, ktoré vychádzali v nárečiach (*Русин*, 1920 – 1921; *Русин*, 1938; *Зоря*, 1920 – 1930, jeden dokonca latinkou *Novoje vremja*, 1925 – 1933). Rusofilský smer zastupovali politické periodiká vydávané v podkarpatskom variante ruského jazyka (*Карпато-русский вѣстник*, *Карпаторусский голос*, *Русская земля*, *Земледѣльская политика*, *Народная газета*), a takisto literárne a vedecké časopisy v spisovnom ruskom jazyku (*Карпатский край*, *Карпатский свѣт*, *Русский народный голос*).

Ukrajinskú orientáciu spočiatku reprezentovala tlač vydávaná v podkarpatsko-rusínskych nárečiach s etymologickým pravopisom, ktorá neskôr prešla na súčasný pravopis a spisovný ukrajinský jazyk (*Правда*, 1925, neskôr *Карпатська правда*, *Народ*, 1926, neskôr *Вперед*, *Свобода*, 1930). Pozvoľnejšie na ukrajinský jazyk prechádzali detské (*Пчолка*, *Наш родный край*, neskôr *Наш рідний край*) a vedecké časopisy (*Подкарпатская Русь*, *Науковий зборник*, neskôr *Науковий збірник*). Niektoré časopisy však od samého začiatku vychádzali v spisovnom ukrajinskom jazyku (*Наша земля*, *Учительський голос*, *Українське слово*), pričom ukrajinské periodiká najväčší rozmach zaznamenali počas autonómnej vlády Karpatskej Ukrajiny koncom roku 1938 a začiatkom r. 1939. Podkarpatské periodiká v ruskom jazyku vtedy mohli vychádzať iba v Prahe alebo v Prešove. Oficiálny tlačový orgán autonómnej vlády (*Урядовий вістник*) od tretieho čísla vychádzal iba po ukrajinsky. Kategóriu periodík v spisovnom ukrajinskom jazyku prezentovali aj ďalšie časopisy politického charakteru (*Нова свобода*, *Наступ*), populárne, literárne a divadelné časopisy (*Карпатська Україна*, *Говерля*, *Нова сцена*), ako aj náboženský gréckokatolícky mesačník (*Благовістник*), ktorý vy-

175 БОКШАЙ, Е. – РЕВАЙ, Ю. – БРАЩАЙКО, М.: *Magyar-ruszin szótár. /Maďarsko-rusínsky slovarь*. Ужгород 1928.

176 БИРЧАК, В.: *Руська читанка для I класи гімназійної і горожанських шкіль*. Прага 1922; II – 1922; III – 1923; IV Взорі поезії і прози – 1924, 2. vyd. 1928; *Весна: Руська читанка для I класи гімназійної*. Прага 1925.

177 АГІЙ, Ф.: *Жива мова*. Ч. I: *Грамматика, правопис, стиль*. Ужгород 1936.

178 НЕВРЛІ, Я.: *Грамматика і правопис української мови*: у 2 ч. Ужгород 1937 – 1938.

dával baziliánsky mních ukrajinskej orientácie Štefan Sebastián Sabol.¹⁷⁹

Naznačený vývoj nasvedčuje i tomu, že do roku 1939 vlastne neexistovali žiadne konštruktívne pokusy o vytvorenie osobitného rusínskeho spisovného jazyka, založeného na jednom alebo niekoľkých podkarpatských nárečiach. Pravdou však je, že niekoľko spisovateľov (všetci boli gréckokatolíckymi kňazmi) vydávalo knihy na báze rôznych variantov rusínskeho jazyka, historik Vasil' Hadžeha zase výlučne v domácom, miestnom variante podkarpatsko-rusínskeho jazyka, za čo si vyslúžil charakteristiku ako „*úplne osamelého predstaviteľa domácej tradície spisovného jazyka podkarpatoruského*“.¹⁸⁰ Okrem neho však rusínsky jazyk používali I. Muráni, autor niekoľkých divadelných hier, a E. Bokšaj, autor katechizmov, modlitebných kníh a cirkevnej histórie pre cirkevné a štátne školy. Celkovo gréckokatolícka cirkev vydávala svoje oficiálne eparchiálne noviny v rusínskom jazyku a neoficiálna tlač prešovskej (*Русское слово*) a mukačevskej eparchie (*Неділя*) vychádzala sčasti alebo úplne v rusínskych nárečiach.

Situácia sa úplne zmenila po tom, ako sa v marci 1939 Podkarpatská Rus stala súčasťou Maďarska.

V roku 1939 Maďarsko likvidovalo samostatnú Karpatskú Ukrajinu, existujúcu necelý deň, a anektovalo túto časť bývalého československého štátu, ktorú pomenovalo „*Kárpátalja*“.¹⁸¹ Maďarská vláda nebránila uplatňovaniu ruského jazyka, ale zakázala používanie ukrajinského jazyka a namiesto neho sa naspäť vrátila k „*uhroruskej*“¹⁸² orientácii, ktorú presadzovala Károlyiho vláda na Podkarpatskej Rusi začiatkom roku 1919. V tomto období maďarská vláda sa snažila akceptovať niektoré požiadavky Rusínov: podporila vydanie čítanky¹⁸³ a antológie rusínskej literatúry¹⁸⁴ a na univerzite v Budapešti v školskom roku 1919/20 otvorila katedru rusínskeho jazyka a literatúry.¹⁸⁵

Po maďarskej okupácii v roku 1939, „*uhrorusinizmus*“ bol interpretovaný ako návrat k miestnym tradíciám, t. j. ani k (veľko)ruským, ani k ukrajinským. Prvým krokom v tomto smere bolo vydanie piatich čítaniek pre ľudové školy¹⁸⁶ a gramatiky „*uhroruského*“ jazyka pre stredné školy,¹⁸⁷ ktoré napísali niektorí rusínski učitelia a kultúrni dejatelia ako členovia školskej komisie Maďarského kráľovstva. Vydaním gramatiky v réžii *Регентского Комиссарского Управления*

179 O periodickej tlači na Podkarpatskej Rusi pozri в МАГОЧІЙ, П. Р.: *Формування національної самосвідомості...*, s. 89, 250 – 252.

180 Citované podľa ТИЧУЇ, Ф.: *У́ввој...*, s. 120. Preklad A. P.

181 МАГОЧІЙ, П. Р.: *Языковый вопрос...*, s. 100.

182 Tamže.

183 СТРИПСЬКИЙ, Я.: *Читанка для дорослих*. Мукачово 1919.

184 РАХІВСЬКИЙ, О. (Александр Бонкало): *Віимки из угорсько-руського письменства XVII – XVIII вв.* Будапешт 1919.

185 BONKALO, A.: *The Rusyns*. New York 1990.

186 *Первый/Другий/Третій/Четвертый/Пятый цвет дѣтской мудрости для I. – VIII. класса народной школы*. Унгарь 1939.

187 *Грамматика угорурского языка для середнихъ учебныхъ заведеній*. Унгарь 1940.

в Унгарѣ,¹⁸⁸ ako to v jej predslove podčiarkol ministerský radca Dr. Julij Marina, bolo ukončiť dovtedajšie jazykové spory, preto v tejto súvislosti za najzodpovednejšie riešenie považoval vrátiť sa k princípom gramatiky zostavenej A. Vološinom v rokoch 1907 a 1919, o ktorých štátna komisia nepochybovala, že sú „грамматиками угрорусского языка, а не ‘язычием’“.¹⁸⁹ Jazyk tejto učebnice však bol podobný jazyku učebníc z konca XIX. st., t. j. (veľko)ruskému s nárečovými vplyvmi. Zámerom autorov bolo, podľa ich vyjadrení, jednak pokračovať v staršej jazykovej tradícii, limitujúc tak ukrajínofilské záujmy a vplyvy, a jednak zabezpečiť tiež „природженé права живého народného языка в уроруском списовном языке“.¹⁹⁰ Napriek výhradám niektorých členov komisie k slabému zastúpeniu miestnych slov v tomto vydaní, gramatika sa stala „úradnou“, hlavne však pre učiteľov, pre ktorých jej akceptovanie malo byť „úradnou povinnosťou“.¹⁹¹ Niektorí autori¹⁹² toto obdobie hodnotia ako najpriaznivejšie pre rozvoj rusínskeho spisovného jazyka, pretože rusínsky jazyk po prvýkrát od reforiem cisárovnej Márie Terézie získal rozsiahlu štátnu podporu: na Podkarpatsku v rokoch 1939 – 1944 mal popri maďarskom jazyku štatút štátneho jazyka a na zabezpečenie jeho postavenia boli vytvorené inštitucionálne podmienky. V záujme jeho rozvoja bola napr. v Užhorode založená vedecká inštitúcia na spôsob akadémie vied – Подкарпатское Общество Наукъ (1941 – 1944)¹⁹³ na čele s výkonným riaditeľom Ivanom Harajdom, ktorý plniac úlohy tejto inštitúcie na poli jazykovedy sa stal autorom gramatiky rusínskeho jazyka.¹⁹⁴ Zo svojej pozície sa Harajda snažil vypracovať gramatiku ako výsledok kompromisu medzi hovorovým a tradičným „karpatoruským“ jazykom. Napriek tomu, že sa nezaobišiel bez množstva výpožičiek z ruského jazyka, niektorí vedci sa stotožňujú s názorom, že uvedená gramatika v danom období splnila „фактически кодификаторскую функцию“.¹⁹⁵

Napriek všetkým uvedeným skutočnostiam a želaniam predstaviteľov maďarskej štátnej správy vysloveným v *Predslove* ku *Gramatike „uhroruského“ jazyka pre stredné školy*, od ktorej očakávali „vyriešenie jazykovej otázky raz a navždy“,¹⁹⁶ do roku 1945 jazykovú otázku Rusínov sa definitívne vyriešiť nepodarilo. Rusíni aj naďalej v školách či publikáciách používali alebo (veľko)ruský, alebo ukrajinský, alebo miestny hovorový jazyk. Hoci v prvej polovici 20. st. v rozvíjajúcej sa polemike (Vološin, Husnaj, Sabov, Zorkij, Štefan, Bródy) sa zdalo, že určitý konsenzus o podobe jazyka predsa len by bolo možné dosiahnuť,

188 Tamže.

189 Tamže, s. 4.

190 Tamže, s. 6. Preklad A. P.

191 Tamže, s. 7. Preklad A. P.

192 ПОП, И.: *Энциклопедия...*, s. 428.

193 ПОП, И.: c.d., s. 306.

194 ГАРАЙДА, И.: *Грамматика руського языка*. Унгарь 1941.

195 Citované podľa ПОП, И.: *Энциклопедия...*, s. 428.

196 МАРИНА, Ю.: *Предисловие*. In: *Грамматика угрорусского языка для середних учебных заведений*. Унгарь 1940, s. 5. Preklad A. P.

všetky nádeje sa rozplynuli s nastolením nového politického systému po roku 1945, ktorý sa rozhodol jazykovú otázku Rusínov riešiť administratívnym spôsobom, nazývaným tiež procesom ukrajinizácie.

Koncom roka 1944 Sovietska armáda oslobodila Podkarpatskú Rus spod maďarskej moci. Hoci predstavitelia ZSSR najprv súhlasili s rozhodnutím ostatných štátov Aliancie, že vrátia toto územie povojnovému Československu, Stalin zmenil rozhodnutie. S pomocou miestnych komunistov komisári Červenej armády a pracovníci sovietskych bezpečnostných služieb pripravili pôdu pre „*opätovné spojenie*“ Podkarpatskej Rusi, premenovanej na Zakarpatskú Ukrajinu, so svojou „*materskou krajinou sovietskou Ukrajinou*“.¹⁹⁷ Bez generálneho plebiscitu však československá vláda v júni 1945 odovzdala Podkarpatskú Rus Sovietskemu zväzu. V novembri 1945, bez oficiálnej reprezentácie Rusínov, toto rozhodnutie ratifikovalo Dočasné národné zhromaždenie. V januári 1946 Zakarpatská Ukrajina bola degradovaná na úroveň normálnej oblasti sovietskej Ukrajiny, v ktorej sovietska moc začala realizovať rezolúciu prijatú ešte v roku 1924 na 5. kongrese Kominterny o vzťahu k otázke národnej identity obyvateľstva v „*západoukrajinských*“ zemiach. Bez ohľadu na to, akí „*cudzí okupanti*“ vládli na tomto území a bez ohľadu na to, čo si títo ľudia samotní mysleli, Rusínov vyhlásili za vetvu ukrajinského národa. S týmto rozhodnutím sa o rok neskôr stotožnila *Komunistická strana (bolševikov) Ukrajiny* a v roku 1926 ho prijala aj *Podkarpatská komunistická strana* uznesením, v ktorom okrem iného stálo: „*Je zrejmé, že sme súčasťou ukrajinského národa... a konečne ukončíme... všetky jazykové otázky [a zbavíme sa] názvov 'Rusín', 'ruskij' alebo 'ruskij'*“.¹⁹⁸

Takmer dve ďalšie desaťročia trvalo, kým rozhodnutia z rokov 1924 – 1926 mohla sovietska vláda uplatniť v dnešnom Zakarpatsku. Od konca roka 1944 sa vo všetkých školách pre domáce východoslovenské obyvateľstvo vyučovalo podľa sovietskych noriem spisovnou ukrajinčinou a ukrajinčina sa teoreticky považovala za jazyk, ktorý sa má používať v miestnej administratíve. Prakticky sa však ako predmet vo všetkých školách vyučovala ruština, ktorá sa stala dominantným jazykom novozaloženej *Užhorodskej štátnej univerzity* a slúžila ako právoplatný jazyk pri väčšine úradných a verejných rokovaní. To znamenalo, že obe jazykové orientácie z obdobia pred rokom 1945 – ukrajinská a ruská – boli vo veľkej miere uspokojené, alebo v rovnakej miere rozčarované sovietskou národnostnou politikou.

Len rusínska orientácia bola zakázaná. Samotný názov *Rusín* sa spájal s „*temnou*“ predsovietskou minulosťou a v sovietskej propagande s buržoáznym československým a maďarským fašistickým režimom, ktoré vládli na tomto území, ako aj s „*reakčnou*“ gréckokatolíckou cirkvou, zrušenou v roku 1949. Od roku 1945, až takmer po úplný koniec sovietskej vlády v roku 1991, sa na Zakarpatsku neobjavila ani jedna publikácia napísaná hovorovou rusínčinou. Dokonca aj jazyk

197 MAGOCSI, P. R.: *Národ znikadiaľ!*, s. 91.

198 Citované podľa MAGOCSI, P. R.: *Rusínska jazyková otázka...*, s. 26.

publikovaných miestnych ľudových piesní a rozprávok bol ukrajinizovaný, rovnako aj niekoľko nových vydání predsovietskej zakarpatskej literatúry.

Na Slovensku v období Československej republiky otázka Rusínov nepatrila medzi najdôležitejšie politické problémy. Z tohto dôvodu záležitosti miestnych Rusínov dlho neboli v popredí záujmu. Z druhej strany však demokratický systém a liberálna národnostná politika poskytovali dosť široký priestor pre rozvoj kultúrnej sféry Rusínov, ako aj pre ich politickú činnosť.

Miestne rusínske hnutie sa však evidentne rozvíjalo pod vplyvom politických aktivít na Podkarpatskej Rusi. Touto skutočnosťou bola determinovaná aj činnosť kultúrnych spolkov, ktorých pôsobnosť nebola limitovaná hranicami, ale bola zameraná na celé rusínske teritórium. Rusínska komunita na Slovensku však mala aj svoje špecifiká, ktoré sa sformovali najmä pod vplyvom spoločenskej a národnostnej situácie na severovýchodnom Slovensku. Táto vo všeobecnosti bola poznačená tromi významnými vývinovými tendenciami: 1. politickými konfliktami týkajúcimi sa otázky zjednotenia s Podkarpatskou Rusou a z toho odvodenými polemikami so Slovákami (o otázkach politickej lojality, výsledkov sčítania obyvateľstva a výučby jazyka v školách); 2. zlými hospodárskymi podmienkami, ktoré sa ešte zhoršili v dôsledku svetovej hospodárskej krízy v tridsiatych rokoch; 3. kultúrnou renesanciou, následkom ktorej sa zrodil problém presadzovania vlastnej národnej identity.

Po docelení autonómie Podkarpatskej Rusi aj Rusíni na Slovensku v druhej polovici 30. rokov zdôrazňovali autonomizmus, a to v podobe požiadavky na administratívne pričlenenie časti východného Slovenska k Podkarpatskej Rusi. Ich snahy sa vystupňovali po nadobudnutí presvedčenia, že slovenská autonómna vláda nemá záujem obhajovať ich požiadavky.¹⁹⁹ Z tohto dôvodu *Ruská národná rada* pod vedením T. Rojkoviča zdôrazňovala právo na sebaurčenie a prostredníctvom učiteľov ruských škôl a gréckokatolíckych kňazov sa zbierali podpisy pod memorandum za pripojenie rusínskych obcí k Podkarpatskej Rusi.²⁰⁰

Po tom, čo sa prejavila ukrajinská orientácia Vološinovej vlády na Podkarpatskej Rusi, sa však stanovisko slovenských Rusínov zásadne zmenilo. *Ruská národná rada* na svojom zasadnutí 22. novembra 1938 veľkou väčšinou hlasov rozhodla o zotrvaní tunajších Rusínov v rámci autonómneho Slovenska a rozhodla sa sústrediť svoju pozornosť na prípravu na voľby do slovenského autonómneho snemu, do ktorého napokon boli zvolení dvaja rusínski poslanci (Anton Simko a Gejza Horňák).²⁰¹

199 SUŠKO, L.: *Politický vývoj Slovenska v posledných rokoch buržoázneho Československa*. In: *Historický časopis*, 27, 1979, s. 587.

200 MURCKO, M.: *Postavenie Rusínov-Ukrajincov a osudy Židov v okrese Stará Ľubovňa v rokoch 1938 – 1945*. In: *Spiš v kontinuite času*. Prešov 1995, s. 198.

201 МАГОЧИЙ, П. Р.: *Русины на Словенську...*, s. 164.

„Vznik Slovenského štátu výrazne poznamenal aj postavenie národnostných menšín, ktoré bolo determinované priamou závislosťou štátu od Nemeckej ríše – uplatňovaním národného princípu, najmä však celkovým ústupom od demokratických zásad. Ústava Slovenskej republiky z 21. júla 1939 priznala národnostným menšinám jazykové, kultúrne i politické práva, avšak rozsah ústavných záruk obmedzovali ďalšie zákony, pričom politická prax národnostné práva neraz obchádzala... Slovenské orgány sa dostali do paradoxnej situácie. Mali záujem upevniť autonómne postavenie Slovenska, súčasne sa však bránili priznať plné národnostné práva Rusinom.“²⁰²

Rusíni prešovského regiónu sa stali terčom sústredenej diskriminácie, keďže bezprostredne po mníchovskej kríze vyjadrili svoju túžbu pripojiť sa k Podkarpatskej Rusi. Podozrievali ich z boľševizmu a schizmatizmu. Gréckokatolícku cirkev a osobitne biskupa P. P. Gojdiča upodozrievali z nelojálnosti a promaďarského zmýšľania. Základom koncepcie národnostnej politiky voči Rusinom na Slovensku sa stal názor korešpondujúci s vtedajšou Dudášovou doktrínou,²⁰³ podľa ktorej „tzv. rusínsky ľud v Karpatskej kotline je pôvodom a charakterom slovenský,“ avšak „...nesmie byť slovenský, lebo by sa mal stať maďarským!“²⁰⁴ V praxi to znamenalo, že vládne kruhy značne podceňovali a ignorovali rusínsku národnostnú otázku. Bola zastavená činnosť Ruskej národnej rady a jej novín *Prjaševskaja Rus' (Пряшевская Русь)*, podobne ako aj všetkých ruských politických strán a ich časopisov. Udržiavala sa iba činnosť kultúrno-osvetových organizácií – *Spolku A. Duchnoviča* a *Prosvity*, profesijných a záujmových združení. Povolené boli časopisy, ktoré vychádzali pod záštitou gréckokatolíckeho biskupstva, a teda mali náboženský charakter.

Národné záujmy Rusínov v prešovskom regióne bola schopná brániť iba gréckokatolícka cirkev pod vedením biskupa Gojdiča. Vážnym krokom na národnostnom poli bola Gojdičova výzva k svojim veriacim formou arcipastierskeho listu v októbri 1940, t. j. pred sčítaním ľudu k 15. 12. 1940, ktoré malo poslúžiť zámerom vlády „pacifikovať hnutie Rusínov a posilniť postavenie Slovákov v gréckokatolíckej cirkvi,“ považovanej za hlavný nástroj „rusinizácie“ východného Slovenska.²⁰⁵ Biskup v ňom vyzval kňazov, aby v záujme jednoty národa vysvetlili veriacim dôležitosť správneho uvedenia si národnosti: „Nehľadiac na to, že všetci náležime do jedného veľkého ruského kmeňa, užívajú naši ľudia rôzne názvy: Rusín, Rusnák, Rus, podkarpatský Rus, Ukrajinec, atď., čo nás bezdôvodne rozdeľuje a oslabuje, preto veľmi prosím, aby sme sa v záujme jednoty pri najbližšom sčítaní všetci dali zapísať za Rusína, za Rusínku, ako nás náš otec Duchnovič

202 Ústava Slovenskej republiky, Bratislava 1939, s. 25. Citované podľa KONEČNÝ, S.: Rusíni/ Ukrajinci ako fenomén slovenskej politiky..., s. 137 – 138.

203 DUDÁŠ, A.: *Rusínska otázka a jej úzadie*. Buenos Aires 1971, s. 225. A. Dudáš (1895 – 1945) od roku 1940 bol županom Šariško-zemlinskej župy.

204 Tamže, s. 226. Citované podľa KONEČNÝ, S.: Rusíni/Ukrajinci ako fenomén slovenskej politiky..., s. 139.

205 KONEČNÝ, S.: c. d., s. 140 – 141.

nazval. “²⁰⁶ To znamená, že Gojdič neprestal hlásať to, že Rusíni patria do širšieho celku, ale ako najpriateľnejšie etnonymum pre domáce obyvateľstvo odporúčať etnonymum *Rusín*, odvolávajúc sa na rusínskeho klasika Alexandra Duchnoviča. V dôsledku celkovej nepriaznivej atmosféry sa však v porovnaní s rokom 1938 k Rusínom prihlásilo o 7 471 osôb menej.²⁰⁷

Na základe zákona č. 309/1940 Slov. zákonníka z 26. novembra 1940 sa rozhodlo, že výučba na ľudových školách bude patriť do kompetencie cirkvi. To umožnilo výučbu aj v rusínskom nárečí a zároveň aj vydanie štyroch nových učebníc. Pravda, aktivity iného druhu boli obmedzované a zároveň sa presadzovala tendencia „*ignorovať*“ kultúrne stredisko Rusínov – Prešov. Preto sa isté slovenské vládne kruhy pokúšali, hoci nakoniec bezúspešne, preložiť sídlo biskupa Gojdiča do Medzilaboriec. Povoľené boli jediné rusínske noviny *Novoje vremja* (*Новое время*, 1940 – 1944),²⁰⁸ ktoré vychádzali v Medzilaborciach. Podobne ako gréckokatolícky školský systém používali „*tradičný karpatoruský jazyk*“ (ruštinu s nárečovými výrazmi) a propagovali rusofilskú národnú orientáciu. Zatiaľ čo autori z prešovského regiónu počas vojnových rokov boli zväčša navzájom izolovaní, istú kultúrnu činnosť rozvíjali študenti na univerzite v Bratislave vo svojom študentskom klube *Spoločnosť Dobrianskeho* (*Общество Добрянського*) a prostredníctvom časopisov *Studenčeskij žurnal* (*Студенческий журнал*, 1940 – 1941) a *Jar’* (*Ярь*, Bratislava, 1942 – 1943).

Tri vývinové línie národno-kultúrneho formovania Rusínov (rusofilská, ukrajínofilská a rusínska) sa udržali v prešovskom regióne aj v období slovenského štátu. Prirodzene, totalitný režim uplatňovaný v nacionálnej forme a atmosféra druhej svetovej vojny zahnali početne i politicky oslabené národné hnutie Rusínov na Slovensku do zjavnej defenzívy.²⁰⁹ Pod ochranou gréckokatolíckej eparchie a s pomocou diplomacie a emigrácie Rusíni sa sústredili na obranu menšinového školstva a niekoľkých kultúrnych spolkov. Jazyková otázka sa dostala do úzadia, z ktorého vystupovala len v súvislosti s riešením otázok škôl, tlače, strán a návrhu na štatút rusínskej národnej skupiny.

Do kvalitatívne novej polohy postavilo riešenie otázok Rusínov na Slovensku oslobodenie Československa. Táto bola „*determinovaná pripojením Podkarpatskej Rusi k Sovietskemu zväzu, pozíciou Sovietskej armády a posilnením ľavicových a prokomunistických tendencií v republike*.“²¹⁰ Zahraničná politika Česko-

206 *Распоряжения Епархиального Правительства въ Пряшевъ, IX/1940*, s. 70.

207 V súpise obyvateľstva na východnom Slovensku k 31. decembru 1938 sa k Rusínom prihlásilo 79 590 obyvateľov, čo v porovnaní s rokom 1930 predstavovalo pokles o 12,7 %. O tom pozri v BAHAT, I.: *Нариси новітньої історії українців східної Словаччини. II (1938 – 1948)*. Пряшів 1985, s. 51 – 56.

208 Šéfredaktorom novín *Novoje vremja* bol učiteľ G. Mlynarič, vydavateľom učiteľ a poslanec Slovenského snemu Michal Boňko (1903 – 1983). O ňom pozri v KOVAČ, Ф. та кол.: *Красзнавчий словник русинів-українців. Пряшівщина*. Пряшів 1999, s. 51.

209 KOVAČ, А.: *Національна політика Словацької республіки по відношенню до русинів-українців (1939 – 1945 рр.)*. In: *Жовтень і українська культура*, Пряшів 1968.

210 Citované podľa KONEČNÝ, S.: c. d., s. 141 – 142.

slovenska sa tiež preorientovala na Sovietsky zväz a z hľadiska vnútornej politiky sa komunistická strana zmenila na najsilnejšiu politickú silu v krajine.

Prístup sovietskej politiky vo vzťahu k národnej identite Rusínov a k ich jazykovej otázke bol implantovaný do susedných krajín, ktoré sa ocitli pod komunistickou nadvládou, vrátane Československa. Predovšetkým nastolenie komunistického režimu v roku 1948 malo za následok zabrzdenie prirodzenej etnickej identifikácie rusínskeho obyvateľstva Slovenska, ako aj politických ambícií rusínskej menšiny. Komunistická strana Československa podľa vzoru Sovietskeho zväzu odmietla uznať Rusínov ako samostatnú národnosť. Vo všetkých oficiálnych dokumentoch Rusíni, či chceli alebo nie, boli evidovaní ako Ukrajinci. V roku 1950 bola likvidovaná gréckokatolícka cirkev, ktorá počas uplynulého obdobia bola hlavnou oporou rusínskeho národnostného života. V duchu novej komunistickej ideológie od roku 1951 postupne dochádzalo k ukrajinizácii tlače, kultúrnych inštitúcií a napokon aj školstva. Za takýchto podmienok ruská orientácia by bola absurdná a rusínska politicky nereálna, hoci rusko-ukrajinský bilingvizmus ešte niekoľko rokov dožíval.

Na Slovensku postupne vznikali inštitúcie a národnostné spolky, ktoré vo svojich názvoch obsahovali slovo „ukrajinský“ (*Українська народна рада Пряшевицини, Український національний театр, Реферат українських шкіл*), ich pracovným jazykom však aj naďalej ostával ruský jazyk.²¹¹ Tak jazyková otázka, ako aj nedoriešený problém etnickej identity Rusínov, sa objavoval pri rôznych príležitostiach, napríklad na krajskej konferencii *Komunistickej strany Slovenska* v Prešove v roku 1950 sa rusínski delegáti sťažovali: „*Päť rokov po vojne, a my ešte stále nevieme kto sme: Rusi, Ukrajinci alebo Rusíni. To je hanba.*“²¹²

Kým proces ukrajinizácie sa bezprostredne po druhej svetovej vojne vyznačoval pozvoľným tempom, od júna 1952, kedy *Predsedníctvo Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska* v Bratislave rozhodlo o zavedení ukrajinského vyučovacieho jazyka do všetkých dovtedy „ruských“ škôl, sa radikálne zmenil.²¹³ Pokiaľ ukrajinčina sa od roku 1949 v uvedených školách vyučovala iba ako predmet po dve hodiny týždenne, od školského roku 1953/1954 sa stala vyučovacím jazykom pre všetky predmety, čo spôsobilo veľké problémy v školstve. Tieto opatrenia boli realizované administratívno-direktívnym spôsobom bez ohľadu na podmienky a vôľu obyvateľstva, ktoré navyše nemohlo porozumieť, prečo „*z jedného dňa na druhý*“ sa majú z Rusínov premeniť na Ukrajincov.²¹⁴

Dané historické obdobie a politický systém, ktorý Rusínov násilne zbavil ich

211 МАГОЧИЙ, П. Р.: *Русины на Словенську...*, s. 166; МАЦИНСЬКИЙ, І.: *20 літ української видавничої справи на сході республіки*. In: *Дукля*, XII, 3, Пряшів 1969, s. 1 – 5.

212 Citované podľa BAJCURA, I.: *Ukrajinská otázka v ČSSR*. Košice 1967, s. 141.

213 K tomu pozri GAJDOŠ, M. – KONEČNÝ, S.: *Rusíni a Ukrajinci na Slovensku v procesoch transformácie (1989 – 1995). Výber z dokumentov I*. Univerzum, Prešov 2005.

214 Citované podľa BAJCURA, I.: *KŠČ a ukrajinská otázka*. In: *Педагогічний збірник. 3 минулого і сучасного українців Чехо-Словакини*, № 3, Братіслава 1973, s. 9.

národnosti (ukrajinizácia), cirkvi (pravoslavizácia) a pôdy (kolektivizácia), výstižne charakterizujú slová obyčajného dedinského človeka publikované v ukrajinskej tlači v čase politického uvoľnenia roku 1968, ktoré vo vzťahu k Rusinom však majú všeobecnú platnosť: „*Dnes som ako tá zblúdila ovca, nič nemám. Mal som jediného Boha, zobrali ste mi ho; mal som svoju národnosť, tiež ste mi ju zobrali; mal som kúsok pôdy – aj tú ste mi zobrali. Všetko, čo som kedy mal, všetko ste mi zobrali*“.²¹⁵

V dôsledku nespokojnosti s novým jazykom rusínske obyvateľstvo bojkotovalo ukrajinské kultúrne inštitúcie a ich aktivity, v prvom rade divadelné predstavenia, čítanie a predplácanie tlače, resp. iných publikácií v ukrajinskom jazyku, ktoré oslovovali iba ukrajinofilskú inteligenciu. Prirodzenou sa stala skutočnosť, že „*spisovatelia, ktorí sa odtrhli od národa, stávajú sa bezmocnými, sú ako generáli bez vojska*“.²¹⁶

Po prechode na ukrajinský spisovný jazyk počet „*ruských*“ škôl začal klesať. V tejto nejasnej etnickej a jazykovej situácii Rusíni na Slovensku hľadali a nachádzali východisko v používaní jazyka slovenského a postupne aj v slovenskej národnej orientácii. Ich rozhodnutie vo významnej miere urýchlil aj nezrozumiteľný jazyk školských učebníc, z ktorých sa museli učiť ich deti. Najprv boli učebnice dovážané z Ukrajiny a neskôr – vzhľadom na nedostatok kvalifikovaných miestnych Ukrajincov – boli zostavované emigrantmi z Ukrajiny, preto neodzrkadľovali miestne realie.

V 60. rokoch miestnej ukrajinskej inteligencii bolo jasné, že „*stráca kontakt s ľuďmi*“²¹⁷ preto na túto situáciu nemohla nereagovať. Slobodnejšie diskusie o špecifických problémoch prešovskej oblasti, medzi ktorými dominoval opäť starý jazykový problém, umožnila až uvoľnenejšia atmosféra pred rokom 1968. Napríklad Ivan Macinský ako vedúci *Oddelenia ukrajinskej literatúry Slovenského pedagogického nakladateľstva* v Prešove a vtedajší významný spoločensko-kultúrny pracovník, otvorene a ostro kritizoval ukrajinských spisovateľov a kultúrnych činiteľov Československa za „*podceňovanie svojej kultúrnej podstaty*“.²¹⁸ Podľa našej mienky hovoril presne o tom, čo o tri desiatky rokov neskôr bolo pomenované ako problém „*dignitas*“, t. j. etnickej a jazykovej dôstojnosti miestneho obyvateľstva.²¹⁹ Dokonalé poznanie regionálnych pomerov, z ktorých sám vyšiel, Macinskému umožnilo vyjadrovať sa o nich maximálne objektívne, pritom však s citom, ktorý prechovával ku svojim rodákam, keď nedostatok dôs-

215 *Нове життя*, XVIII, 23. березня, КСУТ, Пряшів 1968. Preklad A. P.

216 Citované podľa ГИРЯК, М.: *З дискусії до нашої літератури і журналіве*. In: *Дружно вперед*, VII, 24, Пряшів 1957. Preklad A. P.

217 Citované podľa ТУРОК, В.: *Русинські парадокси*. In: *Нове життя*, XVIII, 1, КСУТ, Пряшів 1968. Preklad A. P.

218 МАЦІНСЬКИЙ, І.: *Концепції, безконцепційність і – де ти, концепції нашого культурного життя*. In: *Дуля*, XIII, 2, Пряшів 1965. Preklad A. P.

219 MAGOCSI, P. R.: *Rusínska jazyková otázka znova nastolená...*, 1996, s. 19.

tojnosti u nich stručne nazval „*našou národnou chorobou*“.²²⁰

Súčasne kritizoval spisovateľov za ignorovanie rusínskych nárečí, pretože tým „*jazyk Habury, Chmelovej, Kamienky či Orlika ešte viac znehodnocujeme v očiach nášho obyvateľstva... preto je najvyšší čas, aby sa nad tým spisovatelia zamysleli, lebo umelecké dielo bez živého ľudového slova, bez vykreslenia deja miestnym jazykom pôsobí na nášho bežného čitateľa tak isto cudzo ako kedysi, keď bolo napísané po rusky alebo v 'jazyčiji'*...“²²¹ Vyriešenie jazykovej otázky Rusínov Macinský teda videl v pozdvihnutí ich dialektu zo „*súčasného stavu malosti, poníženosti a zbytočnosti*“ na úroveň rovnocenného člena v rodine iných spisovných jazykov.²²²

Podľa jeho názoru však toto sa malo stať ihneď „*po preorientovaní sa nášho kultúrneho života z kolají ruských na kolaje ukrajinské,*“ lenže, ako s ľútosťou poznamenáva, toto sa nestalo. Ukrajinských spisovateľov a ukrajinskú inteligenciu vôbec preto upozorňoval, že pri pokračovaní v takomto kurze vývoja „*vedome budeme prehlbovať úpadok našej kultúry a odtrhávať literatúru od života,*“ pretože otázka jazyka nie je problémom iba spisovateľov, ale aj rozhlasu, divadla a tlače.²²³ Uvedomujúc si daný stav ako aj skutočnosť, že v budúcnosti sotva bude možné s miestnym obyvateľstvom komunikovať ukrajinským spisovným jazykom, niektorí spisovatelia začali vo väčšej miere vo svojich literárnych dielach uplatňovať miestne nárečia. Podobne aj niektorí prešovskí vedci ukrajinskej orientácie prišli k záveru, že v ukrajinských publikáciách, ale aj v rozhlase, divadle a takisto v škole bude potrebné vo väčšej miere používať aj miestny hovorový jazyk Rusínov.²²⁴

Výsledkom jazykových diskusií, a najmä neúčinných žiadostí čitateľov, bolo v roku 1967 zavedenie dvoch strán písaných rusínskymi nárečiami v ukrajinskom periodiku *Nove žyttá*. Sloboda slova počas niekoľkých mesiacov roku 1968 očividne dávala Rusínom v Československu istú nádej na obnovenie ich práva na sebaurčenie a na štátne garancie dôstojného postavenia aj ich materinského jazyka. Inštitucionálne zabezpečená ukrajinská inteligencia, ktorá cítila ohrozenie zo strany častejších prejavov rusínstva, sa však jeho šíreniu vzpierala. Hoci spočiatku bola ochotná miestnemu obyvateľstvu tolerovať jeho právo na sebaurčenie, ale len s vlastným vysvetlením, že vraj Rusíni ešte „*nepochopili svoju ukrajinskú národnosť,*“ preto „*ich netreba chápať ako samostatnú národnostnú menšinu,*“ lebo podľa komunistickej koncepcie „*rusínska národnosť neexistuje*“.²²⁵

Napriek podobným vyhláseniam, jazyková otázka Rusínov aj naďalej ostávala v centre pozornosti. Časť ukrajinskej inteligencie, najmä filológovia stotožnení so

220 МАЦИНСЬКИЙ, І.: *Концепції, безконцепційність...* Preklad A. P.

221 Tamže, s. 39.

222 Tamže.

223 Tamže.

224 ШТЕЦЬ, М.: *За чистоту мови*. In: *Дукля*, XI, 2, Пряшів 1963, s. 65 – 67.

225 Citované podľa УРАМ, П. А.: *Говоримо про конституційний закон*. In: *Нове життя*, XVIII, 23. новембра, Пряшів 1968. Preklad A. P.

sovietskym modelom riešenia rusínskej jazykovej otázky na Podkarpatskej Rusi, necítili potrebu sa ňou špeciálne zaoberať aj na Slovensku. Z ich pohľadu bola totiž už vyriešená. Druhá časť inteligencie, najmä však pracovníci médií, ktorí nemohli existovať celkom izolovane od ostatných vrstiev rusínskeho obyvateľstva a boli na kontakt a komunikáciu s nimi odkázaní, dožadovali sa racionálneho ale zároveň citlivého prístupu k riešeniu problému jazyka.

Svedčí o tom aj fakt, že v tomto duchu sa vyjadroval dokonca najvyšší predstaviteľ ukrajinskej kultúrnej organizácie s názvom *Kultúrny zväz ukrajinských pracujúcich* (*Культурний союз українських трудящих*) v Prešove, opäť ten istý Ivan Macinský, ktorý dlhšie obdobie signalizoval potrebu radikálnych zmien v národnostno-jazykovej politike aj vo vzťahu k Rusínom.

Po zvolení na post prvého tajomníka *KZUP* otvorene presadzoval návrh, aby školské učebnice, populárne brožúrky a týždenník *Nove žytt'a* začali vychádzať hovorovým jazykom Rusínov severovýchodného Slovenska.²²⁶ Aj keď neskôr za svoje názory bol pozbavený tejto významnej funkcie, historickým ostáva fakt, že ako predstaviteľ organizácie výrazne ukrajinskej orientácie sa stal autorom 28-stránkového elaborátu, obsahom ktorého bol návrh pravopisných noriem na báze špecifik miestnych nárečí Rusínov, určených pre používanie v miestnej tlači, ktorý však ostal v rukopise.²²⁷

Následná veľká kritika zo strany ukrajinskej inteligencie znamenala prechod od jazykových argumentov k politickým a požiadavky na zavedenie hovorového jazyka Rusínov do miestnej tlače a školstva označila za „*politický rusinizmus, majúci svoje miesto v buržoáznej republike*“.²²⁸ S podporou komunistickej strany ukrajinská inteligencia nakoniec zabezpečila prevahu ukrajinskej orientácie v Československu na niekoľko desaťročí.

Počas celého tohto obdobia komunistická strana vynakladala na rozvoj ukrajinskej národnostnej, kultúrnej a jazykovej orientácie v Československu mnoho prostriedkov. Napriek tomu však tendencia miestneho obyvateľstva k asimilácii s majoritným národom, ktorej začiatok sa datuje od násilných procesov kolektívizácie, dekatolizácie a ukrajinizácie po roku 1948, v nasledujúcich desaťročiach získala dynamickejší charakter. Od roku 1970 sa „*procesom konsolidácie*“ odštartovala vlastne ďalšia etapa administratívnej ukrajinizácie, podobná tej z 50. rokov XX. st. Miestna ukrajinská tlač v júni 1970 ukončila vydávanie dvojstránok v nárečiach Rusínov, prestala poskytovať priestor diskusiám o jazykovo-etnických otázkach a uprednostňovala zdôrazňovanie vedúcej úlohy komunistickej strany „*pri všestrannom rozvoji ukrajinskej národnostnej menšiny*“.²²⁹

226 МАЦИНСЬКИЙ, І.: *Основи концепції розгорнутої діяльності ЦК КСУТ*. In: *Нове життя*, XIX, 23. мая, Пряшів 1969.

227 МАЦИНСЬКИЙ, І.: *Норми редакційної практики народнорозмовною мовою для „Нового життя“* (рукопис). Пряшів 1969.

228 *Нове життя*, XIV, КСУТ, Пряшів 1969. Preklad A. P.

229 *Рік багатой і плідной праці КСУТ*. In: *Нове життя*, XXIII, 5. януара, Пряшів 1973. Preklad A. P.

Pravda, ani takéto slová už nedokázali zakryť fakt, že počet ukrajinských škôl neustále klesal, že ubúdalo čitateľov ukrajinskej tlače a že čím ďalej, tým menej ľudí bolo ochotných sa identifikovať ako Ukrajinci, resp. Rusíni.²³⁰ Ani obnovená činnosť gréckokatolíckej cirkvi (od januára 1968) počas obrodného procesu, kedy ožil aj rusínsky smer v národnom hnutí, už nemohla zvrátiť tento nepriaznivý národnostný vývoj, pretože počas ilegality sa značne poslovenčila a prestala byť oporou rusínskej menšiny, ktorou bola v minulosti. Účelová slovakizácia tých, ktorí odmietli ukrajinskú národnú identitu, ako aj ukrajinský spisovný jazyk na začiatku päťdesiatych rokov XX. storočia, bola jednou z príčin nepriaznivého trendu spoločenského vývoja.²³¹ Tento pokračoval aj v nasledujúcom období, ktoré charakterizovala politická apatia a prehlbovanie morálneho úpadku spoločnosti. Za takýchto podmienok „*prirodená asimilácia Rusínov a Ukrajincov začala nadobúdať hrozivé rozmery. Kým v prvej polovici osemdesiatych rokov priemerný ročný prírastok obyvateľstva Slovenska predstavoval 7, 18 %, u ukrajinskej menšiny to bolo len 3, 72 %.*“²³² Počet Rusínov a Ukrajincov na Slovensku klesol v rokoch 1950 – 1991 „*absolútne o 34 % a relatívne, pri prirodzenom prírastku o 51 %, dokonca o 85 %*“.²³³

1. 6 Nové národné obrodienie Rusínov po roku 1989

„*Perestrojka*“ v Sovietskom zväze od roku 1985 sa stala významným impulzom na ceste k prekonaniu celospoločenskej stagnácie aj v podmienkach Československa. Znamenala politiku ekonomických reforiem a demokratizácie spoločnosti, ktorú začalo realizovať nové vedenie *Komunistickej strany Sovietskeho zväzu* pod vedením Michaila S. Gorbačova. Z pohľadu rusínskej národnostnej menšiny bola zvlášť inšpiratívna kritika nedostatkov pri riešení národnostnej otázky v Sovietskom zväze. Ako sme už uviedli, podobné (administratívne) metódy riešenia národnostnej otázky boli uplatnené aj vo vzťahu k Rusínom v Československu, ktorí na sklonku deväťdesiatych rokov XX. storočia sa ocitli pred totálnou asimiláciou.

Prednovembrový konzervatívny režim v Československu reprezentovalo „*t'až-*

230 Podľa výsledkov sčítania obyvateľstva v roku 1930 v ČSR bolo 91 079 Rusínov a Ukrajincov, v roku 1970 – 42 238 Ukrajincov (Rusínov) a Rusov, v roku 1980 žilo na Slovensku už len 36 850 Ukrajincov (Rusínov) a Rusov. O tom pozri МАГОЧИ, П. Р.: *Национални и культурно-социални развој Русинох-Украјинох Чехословацкеј*. In: *Шветлосц*, XXVIII, 1, 2, Нови Сад 1990; KONEČNÝ, S.: *Rusini/Ukrajinci ako fenomén slovenskej politiky...*, s. 147.

231 KONEČNÝ, S.: *Rusini na Slovensku a ich národné vedomie v období socializmu*. In: GAJDOŠ, M. – KONEČNÝ, S., eds.: *Etnické minority na Slovensku: história, súčasnosť, súvislosti*. SvÚ SAV, Košice 1997, s. 69 – 81.

232 Citované podľa KONEČNÝ, S.: *Rusini na Slovensku a ich národné vedomie v období socializmu*. In: GAJDOŠ, M. – KONEČNÝ, S.: c. d., s. 78.

233 Citované podľa GAJDOŠ, M.: *Rusini a Ukrajinci na Slovensku v procese transformácie spoločnosti (stav výskumu)*. In: ŠUTAJ, Š., ed.: *Národ a národnosti. Stav výskumu po roku 1989 a jeho perspektívy*. Universum, Prešov 2004, s. 147.

*kopádne vedenie Ústredného výboru Komunistickej strany Československa, ktoré sa usilovalo uchovať totalitný systém a neuznávalo žiadne kompromisy. Proti odporcom a disidentom štát nasadzoval represívne orgány.*²³⁴ Takouto politickou situáciou bol výrazne limitovaný aj národnostný život Ukrajincov (Rusínov). „*Národnostné práva zostali v podstate redukované na oblasť kultúry, podporou rozvoja ktorej sa mali prekryť nedostatky existujúce v postavení menšiny, ale aj nejasnosti v rozhodujúcich otázkach jej ďalšieho vývoja.*“²³⁵ Otvorenie uvedených dlhodobou neriešených otázok národnej existencie Rusínov bolo možné až následkom novembrovej revolúcie v roku 1989.

Od roku 1989 Rusíni začali ďalší pokus o nájdenie, resp. o upevnenie svojej národnej identity, ďalší boj o národnú emancipáciu. Ponovembrové federálne i republikové orgány na Slovensku tento proces uvítali a v podstate podporovali. Národnostnú politiku však do istej miery komplikoval a podnes komplikuje nie vždy dostatočne vyjasnený postoj k etnicite východoslovenského obyvateľstva severovýchodného Slovenska, ktoré sa hlási k rusínskej alebo k ukrajinskej národnosti. Kvôli objektívnosti je potrebné dodať, že sebaidentifikačný proces medzi Rusínmi viedol aj ku krátkodobému oživeniu tretieho, *karpatoruského* smeru, ktorý v začiatkoch rusínskeho revitalizačného procesu sa javil ako jeden zo smerov rusínskej orientácie.²³⁶ Začiatky ich vzájomného rozchodu sa datujú najprv sčítaním obyvateľstva v roku 1991, kedy prívrženci karpatoruského smeru vyjadrovali svoju nespokojnosť, že v sčítacích hárkoch nebola okrem rusínskej a ukrajinskej národnosti uvedená aj národnosť karpatoruská. Rozchod sa prehĺbil najmä v súvislosti s presadzovaním kodifikácie rusínskeho jazyka zo strany *Rusínskej obrody*, pričom stúpenci karpatoruskej orientácie navrhovali, aby sa rusínske i ukrajinské obyvateľstvo na Slovensku vrátilo k používaniu ruského spisovného jazyka.²³⁷

Karpatoruská orientácia má od polovice 90. rokov XX. storočia medzi občanmi rusínskej a ukrajinskej národnosti na Slovensku len okrajový význam. Jej členská základňa je veľmi malá a vlastne ani nevyvíja významnejšie aktivity. Niektorí jej členovia prešli na pozície rusínskeho smeru a stotožnili sa s jeho požiadavkami vzhľadom na nereálnu perspektívu karpatoruskej národnej a jazykovej orientácie medzi miestnym obyvateľstvom po roku 1989.

Rozhodujúci vplyv na obyvateľstvo severovýchodného Slovenska po novembri 1989 teda majú dva smery presadzujúce odlišnú národnostnú orientáciu: rusínsky

234 KONEČNÝ, S.: *Rusíni na Slovensku a ich národné vedomie v období socializmu...*, s. 79.

235 Tamže.

236 *Stanovy Spoločnosti Rusínov-Karpatorusov*, článok 3.

237 *Spoločnosť Rusínov-Karpatorusov* spolu so *Spolkom karpatoruských žien a Spolkom karpatských Rusínov* vytvorili *Asociáciu Karpatorusov*, ktorá sa v roku 1996 dištancovala od aktivít rusínskeho smeru reprezentovaného *Rusínskou obrodou*. O tom pozri GAJDOŠ, M.: *Rusíni a Ukrajinci na Slovensku v procese transformácie spoločnosti (stav výskumu)*. In: ŠUTAJ, Š., ed.: *Národ a národnosti. Stav výskumu po roku 1989 a jeho perspektívy*. Prešov 2004, s. 147; GAJDOŠ, M.: *Rusíni (Ukrajinci) na Slovensku v podmienkach transformácie spoločnosti*. In: GAJDOŠ, M. – MATULA, P., eds.: *Niektoré otázky vývoja národnostných menšín na Slovensku*. Košice 1997.

a ukrajinský. Obidva „*sa hlásia o právo na národnú emancipáciu, na plnokrvný národný, politický a kultúrny život, pretože obidva sa cítia, a nie neoprávnené, štyridsaťročným obdobím totality poškodené a ukrivdené, nehľadiac na to, že niektorí exponenti ukrajinského smeru na režime profitovali, ďalší boli prenasledovaní a iní politicky i národne zlyhali.*“²³⁸ Pokles počtu rusínskeho a ukrajinského obyvateľstva počas štyridsaťročného panstva komunizmu o viac ako polovicu bol iba jedným z dôležitých momentov upozorňujúcich na nevyhnutnosť transformácií v prístupe k riešeniu národnostnej a jazykovej otázky tohto obyvateľstva tak zo strany štátu, ako aj samotnej menšiny, ktorá sa stala aktívnym činiteľom celospoločenských premien.

Narastajúcu nespokojnosť s ukrajinskou jazykovou orientáciou jednotliví rusínski kultúrni aktivisti prejavovali aj pred rokom 1989 – v sporoch okolo vydávania niektorých publikácií v hovorovom jazyku miestneho obyvateľstva. Išlo najmä o vydávanie náboženských textov pre potreby gréckokatolíckych farností s prevahou rusínsky hovoriaceho obyvateľstva a pastoračnej praxe v materinskom jazyku. V tomto období išlo skôr o izolované snahy jednotlivcov.

Organizované rusínske hnutie sa začalo až koncom roku 1989 so vznikom rusínskych kultúrnych spolkov v Poľsku a na Ukrajine. V priebehu nasledujúcich dvoch rokov vznikli rusínske organizácie v každom štáte, kde Rusíni žijú (o niečo neskôr v Rumunsku a v Chorvátsku): *Spoločnosť karpatských Rusínov (Общество карпатських русинів)* na Ukrajine, *Rusínska obroda (Русинська оброда)* na Slovensku, *Združenie Lemkov (Стоваришшя Лемків)* v Poľsku, *Spoločnosť priateľov Podkarpatskej Rusi (Společnost přátel Podkarpatské Rusi)* v Českej republike, *Ruská matka (Руска матка)* v Juhoslávii a takisto *Organizácia Rusínov Maďarska (Організація Русинів в Мађарску)*, t. j. v štáte, kde sa predpokladalo, že Rusíni zanikli v dôsledku asimilácie ešte koncom XIX. storočia. Okrem toho, po prvýkrát od konca druhej svetovej vojny, začali vychádzať noviny a časopisy v rusínskom jazyku: *Rusyn (Русин)*, *Narodný povynkŭ (Народны новинкы)* na Slovensku, *Podkarpats'ka Rus' (Подкарпатська Русь)* na Ukrajine, *Besida (Бесіда)* v Poľsku a *Rusynskŭj žŭvot (Русинський живот)* v Maďarsku.

Nezávisle od názvu organizácií a štátu či miesta vzniku, ich hlavné poslanie bolo rovnaké a vychádzalo zo štyroch základných princípov:

1. Rusíni tvoria národnosť alebo národ a (s výnimkou Juhoslávie a násilne presťahovaných skupín v Poľsku) žijú minimálne od včasného stredoveku ako pôvodné obyvateľstvo v dolinách Karpát,

2. Rusíni nepatria ani k ukrajinskej, ani k ruskej, ani k poľskej alebo slovenskej národnostnej skupine, ale tvoria osobitnú samostatnú východoslovanskú národnosť,

3. Rusíni ako osobitná národnosť sú presvedčení o potrebe mať svoj vlastný kodifikovaný spisovný jazyk sformovaný, resp. vybudovaný na základe nimi používaných nárečí,

²³⁸ Citované podľa GAJDOŠ, M.: *Rusíni a Ukrajinci na Slovensku...*, s. 147.

4. Rusíni majú mať tie isté práva ako iné národnostné menšiny v daných štátoch, čo znamená, že majú aj právo používať svoj materinský rusínsky jazyk v tlači, rozhlase, televízii, v kultúrnych inštitúciách a najmä v školách.²³⁹

Politický pohyb z konca roku 1989 v Prahe teda od samého začiatku našiel ohlas aj u Rusínov na severovýchodnom Slovensku a zmobilizoval ich sily – ako už niekoľkokrát predtým v podobných historických zlomových situáciách – na obranu svojej národnej a jazykovej dôstojnosti. Už 26. novembra 1989, to znamená len 10 dní po udalostiach v Prahe, vznikla v Prešove *Iniciatívna skupina Rusínov-Ukrajincov za predstavu* (*Ініціативна група русинів-українців за перебудову*), ktorá hneď na svojom prvom mítingu prehlásila, že „národnostná otázka Rusínov v Česko-Slovensku nikdy nebola definitívne vyriešená“.²⁴⁰ Dôkazom toho bol 20. január 1990, kedy bol do Prešova v napätej atmosfére zvolaný mimoriadny zjazd *Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich (KZUP)* za účasti delegátov miestnych organizácií *KZUP*, predstaviteľov mnohých rusínskych obcí severovýchodného Slovenska, predstaviteľov obidvoch cirkví východného obradu – pravoslávnej a gréckokatolíckej, a iných inštitúcií participujúcich na rozvoji kultúry rusínskeho etnika.

Na zjazde niektorí delegáti, najmä z Medzilaboriec a okolia, ostro odsúdili obdobie ukrajinizácie „ako najmenejšiu stránku našej histórie,“²⁴¹ dôrazne žiadali skončiť s ukrajinizáciou ako produktom totalitného komunistického režimu a v tomto kontexte požadovali zrušenie ukrajinskej organizácie *KZUP* a vytvorenie novej rusínskej organizácie. Zjazd však nepriniesol uspokojivé výsledky pre Rusínov, ktoré očakávali ako satisfakciu za minulé desaťročia ich národnostnej a jazykovej negácie. Naopak, národnostnú situáciu, napriek silným protestom Rusínov, skomplikoval uznesením o zavedení nového etnonymu pre pomenovanie obyvateľstva severovýchodného Slovenska – „*Rusíni-Ukrajinci*“. Tento etnonym sa stal aj súčasťou nového pomenovania transformovaného *KZUP* – *Zväz Rusínov-Ukrajincov ČSFR*. Takéto riešenie zároveň signalizovalo skutočnosť, že organizácia s novým názvom v novej situácii nemienila ustupovať zo starých pozícií.

Reakciou na tento fakt bolo sformovanie nového občianskeho združenia na rusínskej platforme – *Kultúrneho hnutia Rusínov* (*Культурний рух Русинів*) v Medzilaborciach. Jeho činnosť bola postavená na týchto programových cieľoch: obrodienie Rusínov ako samostatnej národnosti a vytvorenie rusínskeho spisovného jazyka na báze nárečí laboreckej oblasti, ktorý ako povinný predmet by sa vyučoval v 1. – 5. triede základných škôl.²⁴²

O probléme vytvorenia spisovného jazyka pre Rusínov ako o jednom z najdôle-

239 JABUR, V.: *Rusínsky jazyk na Slovensku*. In: DORULA, J., ed.: *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodienia po súčasnosť*. Bratislava 2000, s. 191 – 192.

240 ЗОЗУЛЯК, О.: *Перший крок Ініціативної групи*. In: *Нове життя*, XXXVIII, 49, Пряшів 1989. Preklad A. P.

241 Tamže.

242 МАГОЧИЙ, П. П., ред.: *Тривалість регіональних культур: русини і українці на їхній карпатській батьківщині та за кордоном*. Нью-Йорк 1993.

žitejších aj v tomto „*treťom rusínskom národnom obrodení*“²⁴³ sa živo diskutovalo už pri tzv. okrúhlych stoloch. Výsledkom týchto diskusií bolo, že po transformácii tlačového orgánu *Ústredného výboru KZUP*, týždenníka *Nove žytt'a*, na „*týždenník Rusínov-Ukrajincov Československa*“ vedenie redakcie po mnohých žiadostiach čitateľov, podobne ako v r. 1967, od februára 1990 obnovilo vydávanie dvojstránky v hovorovom jazyku Rusínov pod názvom *Hlas Rusínov (Голос русинів)*. Pestrosť rusínskych nárečí, ktorá sa vzápätí prezentovala v tomto periodiku, sa stala impulzom k príprave jednotných ortografických pravidiel.²⁴⁴

Riešiť otázky kodifikácie jazyka si vyžadovala aj pastoračná prax v niektorých gréckokatolíckych farnostiach s prevahou rusínskeho obyvateľstva. Niekoľkí rusínski gréckokatolícki kňazi už dlhšie avizovali takúto potrebu, najmä v súvislosti s prechodom gréckokatolíckej cirkvi v 70. rokoch XX. st. na slovenský jazyk v liturgii i v pastorácii. Z potreby predložiť rusínskym gréckokatolíkom alternatívu k pastorácii v slovenčine ešte v 80. rokoch XX. storočia, skupina gréckokatolíckych kňazov na čele s o. Františkom Krajňákom z Medzilaboriec vytvorila malú jazykovú komisiu a pripravila na vydanie niekoľko cirkevných kníh v hovorovom jazyku Rusínov podľa vlastných pravopisných pravidiel.²⁴⁵ Tieto neskôr (v r. 1990) v záujme koordinovaného postupu na jazykovom poli navrhla pre používanie aj redakcii *Nove žytt'a* v Prešove, čím otvorila diskusiu o podobe budúceho rusínskeho pravopisu.

Počnúc rokom 1990 sa teda opäť obnovujú polemiky o jazyku a s ním spojenej národnej identite Rusínov, ktoré boli charakteristické pre medzivojnové obdobie. Na dynamike a cieľavedomosti naberajú hlavne po transformácii medzilaboreckého *Kultúrneho hnutia Rusínov* na organizáciu celoslovenského charakteru s názvom *Rusínska obroda* (25. marca 1990) so sídlom v Medzilaborciach. Vo svojom štatúte zverejnenom v prvom čísle časopisu *Rusyn*²⁴⁶ *Rusínska obroda* sformulovala základné ciele svojej činnosti: „*Propagovať kultúru, obyčaje, tradície, históriu vo svojom vlastnom jazyku prostredníctvom kultúrno-osvetovej činnosti, tlače, rozhlasu, televízie a pod.*“²⁴⁷ V následnej *Deklarácii* artikulovala zásadné požiadavky voči štátnym inštitúciám, realizáciou ktorých by sa malo v súlade s ústavou zabezpečiť: rovnocenné postavenie Rusínov s inými národnosťami, primerané zrovnoprávnenie rusínskeho

243 O „*treťom rusínskom národnom obrodení*“ pozri MAGOCSI, P. R.: *The People from nowhere, an illustrated history of Carpatho-Rusyns*. Užhorod 2006, s. 101 – 111.

244 O začiatkoch procesu kodifikácie rusínskeho spisovného jazyka na Slovensku pozri ПІЛІШКОБА, А.: *III. Соціолінгвістичний аспект. Пряшівська Русь*. In: MAGOCSI, P. R. (redaktor naukowy): *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський язык*. Opole 2004; doplnené vydanie 2007; s. 332 – 335.

245 Ešte pred kodifikáciou rusínskeho spisovného jazyka (1995) o. F. Krajňák vydal: *Малый грекокатоліцький катехізм про русиньскы діти* (Prešov 1992) a na vydanie so skupinou kňazov a laikov pripravil *Апостолы на неділі і свята цілого року*, ktoré však vyšli až po kodifikácii rusínskeho jazyka (Medzilaborce 1999) a teda po jazykovej stránke už boli upravené v súlade s platnými pravidlami pravopisu.

246 Nulté číslo kultúrno-kresťanského časopisu *Rusyn* v r. 1990 vydala *Spoločnosť A. Warhola* v Medzilaborciach.

247 *Становы Русиньской оброды*. In: *Русин*, I, 1, Меджілабірці 1991, s. 3.

jazyka s ostatnými jazykmi používanými v ČSFR a predovšetkým sa mali vytvoriť možnosti pre vyučovanie v rusínskom jazyku na území obývanom Rusínmi.²⁴⁸ Nevyhnutnosť kodifikácie rusínskeho jazyka sa akcentovala najviac v súvislosti so zavedením materinskej reči Rusínov do rozličných oblastí života, najmä však do mediálnej a školskej sféry.

Národno-emancipačný proces Rusínov vyvolával z jednej strany eufóriu z pocitu slobody a nádej na zmenu dovtedajšieho postavenia tohto etnika v rámci národnostných menšín v republike, zo strany druhej – rozpaky, najmä v kruhoch vedcov ukrajinskej orientácie, ktorí v tomto období už boli minimálne 40 rokov inštitucionálne saturovaní a s podporou štátu pracovali – podľa sovietskeho vzoru – na šírení ukrajinskej idey v Československu. Po páde vedúcej úlohy *Komunistickej strany Československa* v štáte, ktorá dlhodobo garantovala rozvoj ukrajinskej národnostnej menšiny, reprezentanti tejto etnicko-jazykovej a kultúrnej orientácie z pochopiteľných príčin odmietali iniciatívy spojené s rozvíjajúcim sa národnouvedomovacím procesom Rusínov a s prípravou noriem nového spisovného jazyka. Ich prvý projekt zverejnili *Narodný novynký* už v r. 1992.²⁴⁹

Pred rokom 1989, ako aj po ňom, ukrajinská inteligencia bola presvedčená, že podobné iniciatívy, vyskytujúce aj v minulosti, sú „*už prežitie experimenty, odsúdené na neúspech*“, „*nepotrebné*“, „*nesprávne*“ a „*škodlivé*“, ktoré „*vnesú chaos do školstva a kultúrneho života, z ktorého východisko bude jediné – prechod na spisovný slovenský jazyk*“.²⁵⁰ Sprievodným znakom reakcií ukrajinskej inteligencie bol výsmech a dehonestácia prvých krokov rusínskych aktivistov v jazykovej oblasti, ktoré označovali ako „*národnostnú netaktnosť*“,²⁵¹ dokazujúc že rusínstvo nie je nič iné ako „*politicky inšpirovaná... antihistorická... antivedecká odchýlka*“,²⁵² prameniaca „*z dávno prežitej maďarónskej intrigy*“.²⁵³ V polemicky ladených článkoch okolo novovytvorenej antagonistickej dvojice „*ukrajinský jazyk – rusínsky jazyk*“ dominovali emócie, pričom diskusia sa zviezla skôr na politiku a nevedla k jadrú veci, t. j. k vlastným lingvistickým problémom – glottogenézy a súčasného stavu jazyka.

Odpoveďou zástancov rusinskej orientácie na takéto argumenty bola príprava na vydanie publikácií, ktoré by boli podkladom pre kodifikáciu rusínskeho jazyka, a súčasne aj snaha o inštitucionalizáciu tejto odbornej práce. V tejto súvislosti stále častejšie rezonovala myšlienka vytvoriť vedeckú inštitúciu, ktorej náplňou práce by bolo vyriešenie principiálnych otázok pred začiatkom procesu kodifikácie, pričom v médiách najčastejšie uvádzanou bola katedra rusínskeho jazyka a kultúry.

248 Deklarácia Rusínskej obrody. In: Русин, I, 1, Меджілабірці 1991, s. 5.

249 ПАНЬКО, Ю.: *Нормы русиньского правопису*. In: *Народны новинкы*, II, 17 – 21, Пряшів 1992.

250 ŠTEC, M.: *K otázke „rusínskeho“ spisovného jazyka*. Prešov 1991; ШТЕЦЬ, М. і МУЛИЧАК, Ю.: *Аналіз норм правопису т. зв. русинської мови*. Додаток до газети *Нове життя*, № 42, Пряшів 1992.

251 КОВАЧ, Ф.: *Наші національні парадокси*. In: *Дукля*, 2, Пряшів 1991, s. 28.

252 МУШИНКА, М.: *Русинізм на антиукраїнській основі: перша книжка Русинської оброди*. Пряшів 1992.

253 КОВАЧ, Ф.: *Наші національні парадокси...*

Nezáujem kompetentných miest riešiť problém inštitucionalizácie kodifikačných prác nad rusínskym jazykom mal za následok, že hlavnú iniciatívu prevzala najrepresentatívnejšia rusínska národnostná organizácia *Rusínska obroda*. Významnú úlohu v tomto procese zohral *I. Svetový kongres Rusínov*, ktorý sa uskutočnil 22. – 23. marca 1991 v Medzilaborciach. V záujme kvalifikovaného riešenia rusínskej jazykovej otázky kongres odporučil zvolat' odborníkov na medzinárodný jazykový seminár, na ktorom sa mali vyjasniť teoretické problémy týkajúce sa kultivovania a štandardizácie jazyka v podmienkach „malých národov,“ a taktiež určiť praktický spôsob koordinácie prác v oblasti „jazykového manažmentu“ na základe analogických príkladov zo zahraničia.

*I. Medzinárodný kongres rusínskeho jazyka*²⁵⁴ za účasti vedcov, spisovateľov, novinárov, kňazov a rusínskych aktivistov z deviatich krajín (Československo, Poľsko, Ukrajina, Maďarsko, Juhoslávia, Švajčiarsko, Monako, Švédsko, USA) sa uskutočnil 6. – 7. novembra 1992 v Bardejovských Kúpeľoch a doteraz je považovaný za jeden z významných medzníkov v procese kodifikácie rusínskeho jazyka. Uvedené fórum totiž okrem toho, že iniciovalo systematickú prácu nad kodifikáciou v nasledujúcom období, súčasne vyriešilo aj niekoľko dôležitých koncepcných otázok:

1. kodifikácia rusínskeho spisovného jazyka mala byť založená na živej hovorovej reči Rusínov;

2. vychádzajúc z rétorománskeho²⁵⁵ modelu budovania spisovného jazyka každý zo štyroch rusínskych regiónov (štátov) mal vytvoriť vlastný variant spisovného jazyka, ktorého základom mal byť najrozšírenejší dialekt na danom území²⁵⁶;

3. grafickým systémom rusínskeho jazyka mala ostať azbuka.

Okrem toho, prvý kongres rusínskeho jazyka vyzdvihol potrebu vedeckej inštitúcie, ktorá by proces kodifikácie organizovala, a podčiarkol nevyhnutnosť štátnej podpory zo strany ČSFR a iných štátov, v ktorých Rusíni žijú, argumentujúc pritom základnými ľudskými právami a právami národnostných menšín v demokratickom spoločenskom zriadení.

Na základe iniciatívy vedenia *Rusínskej obrody na Slovensku* o dva mesiace ne-

254 O *I. Medzinárodnom kongrese rusínskeho jazyka* pozri FISHMAN, J. A.: *Stručné post-scriptum nerusínskeho účastníka*. In: MAGOCSI, P. R.: *Scholarly Seminar on the Codification of the Rusyn Language*. In: *International Journal of the Sociology of Language*, č. 104, Berlín a New York 1992.

255 Rétorománsky jazyk, resp. jazyk švajčiarskych Romanšov (Romansch, Rumantsch), ktorý používa necelých 0,6% obyvateľov Švajčiarska, t. j. okolo 35 000 ľudí na juhovýchode krajiny, sa skladá zo šiestich spisovných mikrojazykov (surselvský, sutselvský, surmiranský, horno- a dolnoengadinský, minsterský), na báze ktorých r. 1982 vznikol spoločný spisovný jazyk *rumantsch grischun*, ktorý od r. 1996 sa stal štvrtým úradným jazykom Švajčiarska popri nemeckom, francúzskom a talianskom. Rusínsky spisovný jazyk sa teda mal začať budovať analogicky na základe hovorových variantov tých regiónov (štátov), kde žijú Rusíni (okrem Juhoslávie, na Slovensku, v Poľsku a na Ukrajine), a na ich báze postupne sa mal vytvoriť jeden spoločný, interregionálny, spisovný rusínsky jazyk, tzv. *koiné*.

256 Na Slovensku spisovná podoba rusínskeho jazyka vychádza z dvoch teritoriálne najrozsiahlších dialektov: východozemplínskeho a západozemplínskeho, teda z živého hovorového jazyka územia po línii dedín: Osadné, Hostovice, Parihuzovce, Čukalovce, Pčoliné, Pichne, Nechválova Polianka, Nižná a Vyšná Jablonka, Svetlice, Zbojné a iných.

skôr (t. j. od januára 1993) *Ministerstvo kultúry SR* naozaj finančne podporilo vznik *Inštitútu rusínskeho jazyka a kultúry* v Prešove,²⁵⁷ ktorý od začiatku slúžil ako interregionálne koordinačné centrum kodifikačných prác. Po zmene politickej situácie ešte v roku 1994 však jeho financovanie bolo zastavené, čo prirodzene znamenalo pribrzdzenie prác nad kodifikáciou. Vďaka zodpovednému prístupu ľudí na čele inštitútu a *Rusínskej obrody* sa však rozbehnuté práce nezastavili úplne.

Aj napriek krátkej existencii inštitút však naplnil vytýčený cieľ. Pripravil základné materiály ako podklad pre formálne vyhlásenie kodifikácie rusínskeho spisovného jazyka na Slovensku: pravidlá rusínskeho pravopisu, ortografický slovník, šlabikár a čítanku, slovník lingvistických termínov, ukážky náboženskej literatúry, beletrie a publicistiky.²⁵⁸ Slávnostný akt vyhlásenia kodifikácie rusínskeho jazyka, aj napriek snahám o jeho zmarenie zo strany neprajníkov z radov ukrajinskej inteligencie, exponentov bývalého režimu, ba dokonca aj niektorých štátnych úradníkov, sa uskutočnil 27. januára 1995 v Bratislave za účasti niektorých významných predstaviteľov kultúrneho, spoločenského, náboženského, politického a vedeckého života štátu, sympatizujúcich s národno-emancipačným procesom Rusínov, resp. aj majúcich určitý vzťah k tejto národnostnej menšine. Po niekoľkomesačnom váhaní štát nakoniec pokryl časť výdavkov spojených s medzinárodným vedeckým seminárom pri príležitosti slávnostného vyhlásenia kodifikácie.

Môžeme povedať, že týmto aktom sa symbolicky ukončila prvá etapa prác nad štandardizáciou rusínskeho jazyka. Vzápätí však nová situácia rusínske hnutie postavila pred novú, podľa nás omnoho ťažšiu, úlohu – zavedenie nového spisovného jazyka do rozličných oblastí života Rusínov na Slovensku. Išlo najmä o literárnu, mediálnu, konfesiónalnu, scénicko-divadelnú, úradnú a školskú sféru. Z hľadiska perspektívy národnostného rozvoja, Rusíni od samého začiatku svojho „*tretieho*“ obrodzenia za najdôležitejšiu považovali sféru školskú, t. j. zavedenie vyučovania predmetu rusínsky jazyk a kultúra do školského systému Slovenskej republiky.

257 *Inštitút rusínskeho jazyka a kultúry* vznikol pri *Rusínskej obrode* v Prešove v januári 1993. Prvým riaditeľom inštitútu sa stal doc. PhDr. Juraj Paňko, CSc. V r. 1994 druhým a zároveň posledným riaditeľom inštitútu bol doc. PhDr. Vasil Jabur, CSc.

258 ЯБУР, В. – ПАНЬКО, Ю.: *Правила русиньского правопису*. Русиньска оброда, Пряшів 1994; ПАНЬКО, Ю. і кол.: *Орфографічний словник русиньского языка*. Русиньска оброда, Пряшів 1994; ПАНЬКО, Ю.: *Русиньско-русько-українсько-словенсько-польський словник лінгвістичних термінів*. Русиньска оброда, Пряшів 1994; ГРИБ, Я.: *Букварь про русиньскы діти*. Русиньска оброда, Пряшів 1994; ГРИБ, Я.: *Чітанка про русиньскы діти*. Русиньска оброда, Пряшів 1994; КРАЙНЯК, Ф.: *Малый грекокоатолицькый катехізм про русиньскы діти*. Русиньска оброда, Пряшів 1993; МАГОЧІЙ, П. Р.: *Русины на Словенську*. /Magocsi, P. R.: *Rusini na Slovensku*. Русиньска оброда, Пряшів 1994.

2. Základné funkčné sféry rusínskeho spisovného jazyka na Slovensku

Kodifikácia rusínskeho jazyka na Slovensku (1995) bola základným predpokladom zavedenia tohto jazyka do rôznych funkčných sfér života Rusínov.²⁵⁹ Pred rokom 1995 nárečia Rusínov, okrem toho že boli základným komunikačným prostriedkom v rodinnej sfére, t. j. v sfére každodenného života tohto etnika, používali sa v nenormatívnej podobe v mediálnej, literárnej, scénicko-divadelnej a v konfesionalnej sfére.

V **mediálnej sfére** rusínske nárečia aj pred rokom 1989 sa používali najmä rozhlase.²⁶⁰ Rusínsky jazyk bol dominantným jazykom rozhlasových relácií zameraných na prezentáciu folklóru rusínskeho obyvateľstva a života na vidieku, resp. v lokalitách či regiónoch s prevahou rusínsky hovoriaceho obyvateľstva. Spomedzi najúspešnejších uvedieme reláciu s názvom *Podorožuvanňa kumiv*, neskôr *Besida kumiv*, ktorá práve vďaka zrozumiteľnému jazyku, teda nárečiam Rusínov, si získala najväčšiu popularitu medzi poslucháčmi.

Spomedzi tlačových médií nárečia Rusínov mali v minulosti svoje zastúpenie najmä v týždenníku *Nove žytt'a* vydávanom od roku 1951 *Krajským výborom Komunistickej strany Slovenska* v Prešove, od r. 1959 *Ústredným výborom Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich* v Prešove a od r. 1990 až dodnes *Zväzom Rusínov-Ukrajincov Slovenskej republiky* v Prešove. Redakcia s prestávkami viedla rubriku *V nářečí (Ha diálektmi)* v r. 1965 – 1968, 1969 – 1970 a systematicky v rokoch 1973 – 1977.²⁶¹ Publikovanie článkov v nárečiach Rusínov redakcia obnovila v rubrike pod názvom *Hlas Rusínov (Голос русинів)* až po „nežnej“ revolúcii roku 1990 na naliehanie čitateľov. Jej vydávanie však trvalo iba jeden rok, počas ktorého sa kryštalizovali národnostné pozície vydavateľa tohto perio-

259 O funkčných sférach rusínskeho jazyka pozri PLIŠKOVÁ, A.: *Rusínsky jazyk na Slovensku po roku 1989*. In: ŠUTAJ, Š. (ed.): *Národy a národnosti. Stav výskumu po roku 1989 a jeho perspektívy*. Prešov 2004; taktiež http://www.rusynacademy.sk/slovak/sl_jazyk.html; ПЛІШКОВА, А.: *III. Соціолінгвістичний аспект. Пряшівська Русь*. In: MAGOCSI, P. R. (redaktor naukowy): *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський язык*. Opole 2004, 2. vyd. 2007, s. 319 – 345; ПЛІШКОВА, А.: *Русинський язык на Словенську по 10 роках активного функціонування*. In: ЗОЗУЛЯК, А., ред.: *Русинський народний календар на рік 2002*. Пряшів 2001; ПЛІШКОВА, А.: *Основны сферы функціонування кодифікованого русинського языка на Словенську*. In: http://www.rusynacademy.sk/rusynski/rusyn_jazyk.html; PLISHKOVA, A.: *Practical spheres of Rusyn Language in Slovakia*. In: http://www.rusynacademy.sk/english/en_jazyk.html.

260 V rozhlase sa rusínsky jazyk používal od 30. rokov XX. st. v rozhlasovej spoločnosti *Rádiožurnál* ako predchodcovi *Československého rozhlasu* v Košiciach, odkiaľ sa vysielalo pre Východné Slovensko a Podkarpatskú Rus, potom v niektorých reláciách *Československého rozhlasu* – spočiatku, od r. 1945, *Ukrajinského štúdia Československého rozhlasu* v Bratislave, od r. 1948 v Prešove, od r. 1989 v *Rusínsko-ukrajinskej redakcii Slovenského rozhlasu* v Prešove, od r. 2002 v *Hlavnej redakcii národnostno-etnického vysielania SRO* v Prešove, od 1. 9. 2003 v Košiciach.

261 O tom pozri ФОЛЛІРІХ, М.: *Факти з історії української журналістики в Чехословаччині*. In: *Науковий збірник КСЧТ*, №. 11, Пряшів 1985.

dika, presnejšie nového vedenia organizácie. Ukázalo sa však, že proukrajinsky zamerané nové vedenie o zmenu národnostnej ani jazykovej orientácie na rusínsku záujem nemalo, aj keď nový názov organizácie, obsahujúci popri etnonyme „*Ukrajinci*“ aj etnonym „*Rusíni*“, tomu nasvedčovať mohol. Na takúto zmenu sa však pristúpilo skôr zo zisťných dôvodov – v záujme udržať si aj v nových podmienkach stabilnú členskú základňu. Napriek tomu, že išlo formálne o najväčší ústupok z tradičných pozícií, ďalšie kroky nového vedenia organizácie skutočnú podstatu nástupníckej organizácie bývalého *KSUP* zakryť nemohli. V snahe udržať proukrajinskú líniu, vedenie *Zväzu Rusínov-Ukrajincov ČSFR* pristúpilo k eliminácii stúpcov rusínskej orientácie zo svojich radov,²⁶² čím vlastne prispelo k urýchleniu procesu konštituovania novej rusínskej redakcie týždenníka pod názvom *Narodný novynký*, ktorá vznikla v júni 1991 pri *Rusínskej obrode* v Prešove.²⁶³ Po jazykovej stránke redakcia sa pridrižovala interných pravidiel pravopisu, kultivujúc nárečovú bázu laboreckej oblasti, ktorá sa začiatkom r. 1990 stala centrom rusínskeho obrodeneckého hnutia v bývalom Československu.

V **literárnej sfére** *Ústredný výbor Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich* v Prešove, popri literatúre v ukrajinskom jazyku, v 70. rokoch XX. st. vydal niekoľko personálnych a kolektívnych zbierok poézie a prózy tzv. *ľudových* autorov a repertoárových zborníkov v hovorovej rusínčine.

Od roku 1991 *Rusínska obroda* na Slovensku vydávala umeleckú literatúru výlučne v nárečiach Rusínov, resp. v nadnárečovom koiné, podľa interných ortografických pravidiel, od r. 1995 v spisovnom rusínskom jazyku.

V **scénicko-divadelnej sfére** sa miestne nárečia Rusínov aj pred kodifikáciou rusínskeho jazyka používali počas kultúrnych akcií miestneho alebo regionálneho charakteru, a to v sprievodných moderátorských textoch, pri interpretácii poézie tzv. *ľudových* autorov, v slovo-hudobných pásmach amatérskych folklórnych súborov, pri interpretácii ľudových piesní a vo vystúpeniach amatérskych divadelných skupín. V polovici 90. rokov XX. st., predovšetkým na žiadosť verejnosti, významnou jazykovou transformáciou z ukrajinského spisovného jazyka na hovorový rusínsky jazyk prešlo profesionálne *Ukrajinské národné divadlo* v Prešove.

V **konfesionalnej sfére** sa o potrebe používania zrozumiteľného, t. j. materinského, jazyka Rusínov v pastoračnej praxi najmä v rámci *Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku* začalo diskutovať a prvé konkrétne kroky pri vydávaní cirkevnej literatúry sa uskutočnili takisto pred kodifikáciou rusínskeho jazyka – v prvej polovici 90. rokov XX. st.

Vo všetkých uvedených sférach, v ktorých sa komunikácia realizuje v hovorovej podobe, má hovorový jazyk Rusínov svoje zastúpenie aj po roku 1995. Pri

262 V máji 1991 z redakcie *Nove žytt'a* odišli títo redaktori: Alexander Zozulák, Kvetoslava Koporová, Anna Kuzmiaková, Anna Plišková, a z redakcie časopisu *Družno vpered* Mária Maľčovská, ktorí koncom júna toho istého roku sa stávajú zakladateľmi novej rusínskej redakcie.

263 Prvé číslo týždenníka *Narodný novynký* redakcia vydala symbolicky – 21. augusta 1991.

jeho písomnej realizácii v produkcii jednotlivých subjektov sú viditeľné snahy o rešpektovanie spisovnej normy. S kodifikáciou rusínskeho jazyka úzko súvisel aj postupný nárast jeho funkčných sfér – o školskú a úradnú. Táto skutočnosť pozitívnym smerom ovplyvnila rozvoj národno-identifikačného procesu Rusínov, a takisto povedomie o ich jazykovej osobitosti.

Skúmaním vplyvu materinského rusínskeho jazyka na rozvoj a úroveň národného vedomia, resp. aj celého národno-identifikačného procesu Rusínov prostredníctvom jednotlivých funkčných sfér sme zistili, že najvplyvnejšími, a teda pre budúcnosť tejto národnosti aj najvýznamnejšími, sú sféry konfesijná a školská. Výsledky sčítania obyvateľstva z roku 2001 (rusínska národnosť: 24 201, materinský jazyk rusínsky: 54 907) v porovnaní s rokom 1991 (rusínska národnosť: 16 937, materinský jazyk rusínsky: 49 099) sú omnoho priaznivejšie v tých obciach, v ktorých podľa našich zistení (až v 40 zo 63 obcí) pôsobil kňaz rešpektujúci národnostnú príslušnosť svojich veriacich a praktizujúci pastoračiu v ich materinskom rusínskom jazyku. Tendencia k nárastu obyvateľstva rusínskej národnosti je aj v obciach, kde sa v škole vyučuje materinský rusínsky jazyk. Aj vďaka týmto skutočnostiam v okresoch severovýchodného Slovenska s kompaktným osídlením Rusínov percentuálne v niektorých obciach v roku 2002 počet obyvateľov rusínskej národnosti stúpol až o vyše 500% v porovnaní s rokom 1991.²⁶⁴ Na ilustráciu vyberieme aspoň niektoré z nich, v ktorých počet obyvateľov rusínskej národnosti stúpol minimálne o 100% v porovnaní s pôvodným počtom:

V bývalom okrese Svidník ide o obce, časť ktorých po delimitácii pripadla okresu Stropkov: Beňadikovce 3/29,²⁶⁵ Brusnica 22/122, Cernina 25/70, Duplín 1/8, Fijaš 2/13, Gribov 6/20, Hunkovce 14/36, Chotča 5/12, Kapišová 5/16, Krajná Bystrá 34/72, Krajná Porúbka 20/40, Krajné Čierne 11/34, Makovce 11/22, Nižná Olšava 1/5, Nižný Komárnik 7/16, Rakovčik 1/20, Rovné 12/95, Ruský Kručov 5/15, Soboš 4/14, Solník 1/4, Stropkov 103/209, Šemetkovce 0/7.

V bývalom okrese Humenné, časť ktorého pripadla okresom Snina a Medzilaborce, ide o obce: Čabalovce 63/150, Maškovce 0/5, Ňagov 135/356, Príslop 6/13, Roškovce 8/48, Stakčinska Roztoka 20/42, Sukov 27/54, Šmigovec 5/13, Topoľa 29/94, Volica 43/98.

V okrese Bardejov: Cigelka 2/35, Krivá 5/16, Ondavka 9/18, Ortuťová 4/9, Šašová 1/4, Rešov 10/22.

V okrese Stará Ľubovňa: Čirč 100/373, Ďurková 0/9, Jakubovany 8/57, Kamienka 92/237, Malý Lipník 2/9, Orlov 18/71, Starina 5/11, Šambron 8/20, Veľký Lipník 23/73, Stará Ľubovňa 120/240.

V bývalom okrese Spišská Nová Ves, časť obcí ktoré pripadli okresom Gelnica a Levoča, ide o obce: Helmanovce 0/3, Nižné Repaše 0/2, Olšavica 5/13,

264 O tom pozri štatistiku v LIPINSKÝ, J., red.: *Sebareflexia postavenia a vývoja Rusínov na Slovensku. Niektoré výsledky etnosociologického výskumu na severovýchodnom Slovensku v roku 2002*. Prešov 2002.

265 Prvé číslo v zápise znamená údaj z r. 1991, druhé údaj z r. 2001.

Poráč 18/84, Torysky 2/10.

V bývalom okrese Michalovce, časť obcí ktorého pripadla okresu Sobrance, ide o obce: Beňatina 0/28, Inovce 2/5, Podhorod' 0/5, Ruská Bystrá 0/5, Ruský Hrabovec 3/21, Strážske 7/20, Michalovce 45/116.

V bývalom okrese Prešov, časť obcí ktorého pripadla okresu Sabinov, ide o obce: Bajerovce 22/60, Drienica 0/2, Hanigovce 0/6, Renčišov 0/2, Tichý Potok 4/34, Sabinov 16/44.

V bývalom okrese Vranov nad Topľou, časť obcí ktorého pripadla okresu Humenné, ide o obce: Piskorovce 0/22, Prituľany 21/55, Ruská Kajňa 0/34.

V súvislosti s touto štatistikou je dôležité poznamenať aj to, že nárast počtu obyvateľov rusínskej národnosti a tých, ktorí považujú rusínsky jazyk za svoj materinský, priamo korešponduje s nárastom počtu obyvateľstva gréckokatolíckeho (v 11 zo 69 uvedených obcí) a pravoslávneho (v 14 zo 69 uvedených obcí) vierovyznania v jednotlivých obciach. Najvýraznejší nárast počtu príslušníkov rusínskej národnosti na Slovensku je však evidentný v obciach (až v 20 z uvedeného počtu 69) s nárastom počtu veriacich obidvoch konfesií súčasne. Na základe toho sa dá veľmi dobre pochopiť, prečo je potrebné venovať náležitú pozornosť používaniu rusínskeho jazyka v konfesionálnej sfére tak v gréckokatolíckej, ako aj v pravoslávnej cirkvi, ku ktorým sa Rusíni tradične hlásia.

2. 1 Rodinná sféra (sféra každodennej komunikácie)

Rusínsky jazyk, presnejšie jeho nárečia, neprestajne boli základným komunikačným prostriedkom medzi prevažnou časťou Rusínov a táto tradícia sa udržuje vo významnej miere aj v súčasnosti. Žiaľ, asimilácia v dôsledku, okrem iného, aj likvidácie málotriednych národnostných základných škôl v obciach s prevahou rusínsky hovoriaceho obyvateľstva a po následnej integrácii mladých Rusínov do škôl mestských s vyučovacím jazykom slovenským, ako aj vyše 30-ročná absencia legálnej možnosti prihlásiť sa k rusínskej národnosti a používať materinský rusínsky jazyk v oficiálnych komunikačných sférach, sa nemohol neodzrkadliť na aktuálnom výbere jazyka komunikácie, najmä medzi mladou generáciou Rusínov. Tá v súčasnosti aj v tradične rusínskych obciach v bežnej komunikácii často uprednostňuje jazyk slovenský. Túto skutočnosť nepovažuje za neprirodzenú, pretože v médiách, školách, chrámoch a často aj doma počuje slovenčinu, to znamená vyrastá v bilingválnom prostredí, v ktorom jazyk slovenský, najmä u mládeže, vytláča z dominantnej pozície v rodinnej sfére jazyk jej predkov. Inak reaguje stredná a staršia generácia Rusínov, vychovaná v duchu rusofilských, ukrajínofilských alebo karpatoruských tradícií, ktorá alebo kritizuje súčasný odklon mladých ľudí

od starých tradícií – tá uvedomelejšia časť, alebo mlčí a pasívne sa prizerá na tento stav, resp. sama sa priúča komunikácii v slovenskom jazyku so svojimi vnukmi a pravnukmi. Pritom je dôležité uvedomiť si, že na výber jazyka každodennej verbálnej komunikácie má vplyv najmä národnostná a jazyková identifikácia členov rodiny, t. j. rodičov, ale aj starých rodičov. Nakoniec, aj sociologické výskumy na Slovensku po roku 1989 ukázali, že v rodinách, v ktorých rodičia pri sčítaní obyvateľstva deklarovali rusínsku národnosť, najčastejším jazykom komunikácie je jazyk rusínsky, resp. nárečia Rusínov.²⁶⁶

Je zrejmé, že rusínsky jazyk je v prvom rade vnútroetnickým jazykom Rusínov, t. j. „*po svojom*“ (po rusínsky) sa rozpráva najmä „*so svojimi*“ (s Rusínmi) v každodenných, sviatočných aj v oficiálnych komunikačných situáciách. Rusínsky jazyk sa používa v každodennom kontakte v rodinnom kruhu, v kruhu priateľov a známych, pri rôznych stretnutiach (v chráme, na zábave a pod.), pri práci doma alebo na poli. Rusínsky jazyk vo forme bezprostrednej komunikácie takisto znie počas rusínskych národnostných, cirkevných, kultúrnych akcií, ale takisto na verejných miestach a inštitúciách: na ulici, v nákupných strediskách, v autobuse, na pošte, v nemocnici, na obecnom úrade a pod.²⁶⁷

Okrem bezprostrednej verbálnej komunikácie rusínsky jazyk sa používa v rodinnej sfére aj v písomnom styku – v osobnej korešpondencii, v blahoželaniach, v odkazoch blízkym alebo známym. V takomto prípade jeho používatelia uprednostňujú rusínsky jazyk v latinskom grafickom systéme pred azbukou. Azbuku zase častejšie používa súčasná rusínska inteligencia, najmä tá jej časť, pre ktorú rusínsky spisovný jazyk je základným predmetom ich záujmu, výskumu alebo základným komunikačným prostriedkom či už v ústnej alebo písomnej podobe.

Intenzita používania rusínskeho jazyka v rodinnej sfére (sfére každodenného kontaktu) je najvyššia v obciach s kompaktným osídlením Rusínmi. V komunikácii sa spravidla nepoužíva spisovná forma jazyka, ale niektoré z nárečí alebo akási forma interdiálektu. V mestách však často aj v rodinnom prostredí sa stráca priamy medzigeneračný jazykový odkaz ako dedičstvo predkov, u mladšej generácie sa jeho ovládanie často obmedzuje len na pasívnu formu, t. j. rozumejú mu, ale nehovoria ním.

Osoby, ktoré v každodennej komunikácii používajú rusínsky jazyk, sú výlučne Rusíni. Existuje však ešte aj malá skupina osôb, ktorá hovorí po rusínsky, ale pritom nie sú Rusíni. Spravidla sú to členovia národnostne zmiešaných rodín, bezprostrední susedia Rusínov, milovníci a obdivovatelia rusínskej kultúry, hlav-

266 O tom pozri GAJDOŠ, M. a kol.: *Rusíni/Ukrajinci na Slovensku na konci 20. storočia. K vybraným výsledkom historicko-sociologického výskumu v roku 2000*. Prešov 2001; LIPINSKÝ, J., red.: *Sebareflexia postavenia a vývoja Rusínov na Slovensku...*

267 O funkčných sférach rusínskeho jazyka v jednotlivých štátoch pozri КЕРЧА, І.: *Пудкарпатська Русь...*, ДУЦЬ-ФАЙФЕР, О.: *Лемковина...*, БЕНЕДЕК, І.: *Мадярске...*, ФЕЙСА, М.: *Войводина...*, МАГОЦІЙ, П. Р.: *Америка...* In: MAGOCSI, P. R. (redaktor naukowy): *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський язык*. Opole 2004, doplnené vydanie s niektorými zmenami 2007, s. 318 – 426.

ne ľudových piesní, ktorí sa rusínsku reč naučili vďaka priamemu jazykovému kontaktu s Rusínmi.

Na základe toho môžeme konštatovať, že intenzita komunikácie v rusínskom jazyku, resp. nárečiach Rusínov, sa v súčasnosti znižuje s prechodom:

- a) od domu (bytu), od rodiny smerom k verejným priestranstvám;
- b) od najstaršej generácie k najmladšej generácii;
- c) od homogénnych k heterogénnym manželstvám.²⁶⁸

Nádej na zlepšenie situácie, to znamená na širšie využívanie rusínskeho jazyka v bežnej komunikácii vidíme v budovaní siete škôl s vyučovacím jazykom rusínskym a v stabilizácii jeho postavenia v súčasných funkčných sférach.

2. 2 Sféra úradného kontaktu

Aktuálne používanie rusínskeho jazyka ako jazyka národnostnej menšiny v Slovenskej republike reguluje v prvom rade *Ústava Slovenskej republiky* (1992), konkrétne zákony a právne predpisy upravujúce postavenie národnostných menšín a etnických skupín, ako aj medzinárodné zmluvy a dohody dotýkajúce sa práv osôb patriacich k národnostným menšinám, ktorých je Slovensko signatárskou krajinou, a teda je nimi viazané. K najvýznamnejším z nich patrí: *Rámcový dohovor na ochranu národnostných menšín* (1998) a *Európska charta regionálnych alebo menšinových jazykov* (2001). Vychádzajúc z nich, práva národnostných menšín v SR upravuje aj niekoľko zákonov, okrem iných *Zákon o používaní jazykov národnostných menšín* (1999), ktorý reguluje práva národnostných menšín na používanie materinského jazyka aj v úradnom styku. Podľa neho osoby, ktoré patria k národnostným menšinám a na základe posledného sčítania obyvateľstva tvoria v obci minimálne 20 % obyvateľstva, majú právo v tejto obci v úradnom styku používať jazyk tejto etnickej menšiny. V jazyku svojej národnostnej menšiny majú právo na:

1. predkladanie písomných podaní štátnym a samosprávnym orgánom a obdržanie písomných odpovedí,
2. nápisy na verejných inštitúciách,
3. úradné formuláre,
4. vedenie zasadnutí územných samospráv a vystúpenie na nich v materinskom jazyku,
5. vedenie kroniky,
6. označovanie ulíc a iných miestnych geografických názvov.

Na základe vlastných poznatkov a zistení,²⁶⁹ ale takisto na základe výsledkov

268 GAJDOŠ, M. a kol.: *Rusíni/Ukrajinci na Slovensku na konci 20. storočia. K vybraným výsledkom historicko-sociologického výskumu v roku 2000*. Prešov 2001.

269 O tom pozri PLÍŠKOVÁ, A.: *Списовный язык карпатских Русинів: проблемы становления*,

sociologického výskumu *Spoločenskovedného ústavu Slovenskej akadémie vied v Košiciach* z r. 2001²⁷⁰ môžeme konštatovať, že táto sféra používania rusínskeho jazyka je jedinou spomedzi všetkých uvedených, kde sa rusínsky jazyk využíva najmenej. Takýto stav pretrváva aj napriek funkčnej štátnej legislatíve,²⁷¹ korešpondujúcej s legislatívou európskou, ktorá garantuje širšie používanie menšinového jazyka v úradnom styku, aj napriek narastajúcemu počtu obcí s minimálne 20-percentným zastúpením obyvateľov rusínskej národnosti, ktorých podľa sčítania obyvateľstva z roku 2001 je na Slovensku 91, teda oproti r. 1991 je tu nárast o 23 obce.²⁷²

Snáď jedinou výraznou iniciatívou, ktorú Rusíni prejavili v tomto smere, bola protestná petícia po realizovaní prijatého *Zákona Národnej rady SR č. 191/1994 o označovaní obcí v jazyku národnostných menšín*. V dôsledku nadobudnutia účinnosti tohto zákona obce s minimálne 20-percentným zastúpením obyvateľov rusínskej národnosti dostali oficiálne dvojjazyčné tabule nie so slovensko-rusínskymi, ale so slovensko-ukrajinskými názvami obcí, t. j. druhá časť názvu obce, ktorá má byť signálom etnického zloženia miestneho obyvateľstva, bola, a je aj v súčasnosti, deklarovaná v ukrajinskom spisovnom jazyku. Vysvetlením tohto stavu je skutočnosť, že praktickú realizáciu uvedeného zákona podporovala v danom období parlamentná *Strana demokratickej ľavice*, v radoch ktorej boli aj príslušníci a zároveň oficiálni predstavitelia ukrajinskej národnostnej menšiny na Slovensku. Pravda, absencia spisovného rusínskeho jazyka v tom čase bola jedným zo silných protiargumentov, ktoré nedovolili aktuálnu situáciu v 68 obciach, v ktorých žilo minimálne 20 % Rusínov, riešiť v súlade so zákonom a tabuľky s dvojjazyčným označením názvov obcí realizovať v druhej časti podľa pravidiel rusínskeho pravopisu. O necelý rok po prijatí tzv. „*tabuľkového zákona*“ sa však situácia podstatne zmenila a po prehlásení kodifikácie rusínskeho jazyka v januári 1995 už tento základný protiargument neplatil. Následne predstavitelia rusínskych občianskych združení sa iniciatívne dožadovali zmeny druhej časti dvojjazyčných názvov obcí na tabuľkách – v súlade s pravidlami rusínskeho pravopisu. Dodnes však k naplneniu ich práva podľa platného zákona, a tým aj podľa *Európskej charty regionálnych alebo menšinových jazykov*, nedošlo. Najpravdepodobnejšou príčinou nedodržavania prijatej legislatívy je akiste ekonomická, ale svoju rolu pritom podľa nás zohráva aj slabé akcentovanie potreby dôsledného riešenia tohto

kodifikácii, акцентації і сфер функціонування. Dizertačná práca. Slavistický ústav J. Stanislava, Bratislava 2006.

270 GAJDOŠ, M. a kol.: *Rusíni/Ukrajinci na Slovensku na konci 20. storočia...*

271 O tom pozri *Legislatívny rámec pre jazyky menšín v Slovenskej republike*. In: <http://www.culture.gov.sk/umenie/ttny-jazyk/archiv>.

272 O tom pozri GAJDOŠ, M. – KONEČNÝ, S.: *Rusínska a ukrajinská menšina v národnostnej politike Slovenska po roku 1989*. In: ŠUTAJ, Š. (ed.): *Národnostná politika na Slovensku po roku 1989*. Universum, Prešov 2005; DOSTÁL, O.: *Národnostné menšiny*. In: KOLLÁR, M. – MESEŽNIKOV, G. (Eds.): *Slovensko 2003 : Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Inštitút pre verejnú otázky, Bratislava 2003, s. 159 – 160.

problému tak zo strany reprezentantov rusínskych občianskych združení na Slovensku, ako aj samotných obyvateľov obcí.

Analogická situácia v súčasnosti je aj s používaním rusínskeho jazyka pri označovaní ulíc a iných geografických názvov, verejných budov a inštitúcií. Napríklad ani jedna z 11 škôl na Slovensku, v ktorých sa od roku 1997 vyučuje rusínsky jazyk, nemá v dvojazyčnom označení text v rusínskom jazyku. Naopak, aj tu sa vyskytujú paradoxné situácie, že hoci škola má dvojazyčnú tabuľku, ale opäť slovensko-ukrajinskú, a to aj napriek tomu, že ukrajinský jazyk sa v škole už dávno nevyučuje a zastúpenie ukrajinskej národnostnej menšiny v obci nedosahuje 20% z celkového počtu obyvateľstva obce. Podobne je to s nadpismi na predajniach, reštauráciách, poštách a pod., na ktorých alebo sa ešte zachovali dvojazyčné slovensko-ukrajinské názvy, alebo sú na nich nové, ale už iba v slovenskom jazyku. Náznak zmeny sme zaregistrovali len v ojedinelých prípadoch v označovaní budov miestnej samosprávy alebo verejnej štátnej správy, konkrétne v Medzilaborciach a Čabinách, kde z iniciatívy starostov, resp. primátorov, a prednostov obvodných úradov sú umiestnené dvojazyčné slovensko-rusínske označenia inštitúcie.

Pozitívnejšiu situáciu pri uplatňovaní rusínskeho jazyka v úradnom styku na Slovensku môžeme pozorovať v súvislosti s jeho hovorenou podobou, než s písomnou. Ako základný komunikačný prostriedok sa používa na komunálnej úrovni počas zasadnutí miestnych samospráv, najmä v obciach s dominanciou rusínsky hovoriaceho obyvateľstva a s prevahou rusínsky hovoriacich poslancov miestnych samosprávnych orgánov. Písomná agenda z týchto zasadnutí sa však vedie iba v jazyku slovenskom, čo je akiste determinované neovládaním pravidiel rusínskeho pravopisu osôb poverených vykonávaním takýchto zápisov, resp. neovládaním vo všeobecnosti grafického systému rusínskeho spisovného jazyka, t. j. azbuky.

Od roku 2005 niektoré úradné informácie, napr. oznamy o čase a mieste konania volieb, začali vydávať v jazykoch národnostných menšín, vrátane rusínskeho, orgány *Prešovského samosprávneho kraja*, v ktorom žije aj základná masa Rusínov. Pri absencii úradných prekladateľov do rusínskeho jazyka preklady si zabezpečujú u jednotlivých rusínskych občianskych združení (*Rusínska obroda na Slovensku*, *Rusín a Ludové noviny* a in.), alebo u odborníkov na rusínsky jazyk zo štátnych verejných inštitúcií (*Oddelenie rusínskeho jazyka a kultúry Ústavu regionálnych a národnostných štúdií Prešovskej univerzity*). Podobne konajú aj niektoré štátne orgány pred akciami celospoločenského významu, napr. *Štatistický úrad SR* pred sčítaním obyvateľstva, ktorý vydáva v súlade s platnou legislatívou rôzne poučenia, vyhlásenia a iné dôležité informácie a oznamy aj v jazykoch národnostných menšín.

Rusínsky jazyk na Slovensku je možné používať takisto v písomnom kontakte s *Kanceláriou verejného ochrancu práv* (ombudsmana), ktorá svoje formuláre

vydáva tak isto v jazykoch národnostných menšín, vrátane rusínskeho. Právo na verbálnu komunikáciu v úradnom styku Rusíni využívajú aj v súdnych procesoch na jazykovo zmiešaných územiach, a to aj bez prizvania tlmočníka kvôli príbuznosti a zrozumiteľnosti rusínskeho a slovenského jazyka.

V poslednom období evidujeme častejšie používanie rusínskeho jazyka v úradnej sfére počas cirkevných obradov – sobášov, krstov, pohrebov a pod. prevažne v gréckokatolíckych farnostiach na severovýchode Slovenska, čo priamo súvisí s iniciovaním a realizáciou pastoračnej praxe v rusínskom jazyku, najmä zo strany časti rusínskych kňazov *Prešovskej gréckokatolíckej eparchie*.

Najsilnejšiu pozíciu v úradnom kontakte má používanie rusínskeho jazyka medzi 15 rusínskymi kultúrno-spoločenskými organizáciami (*Rusínska obroda na Slovensku, Rusín a Ľudové noviny, Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, Spolok rusínskych spisovateľov, Ruský klub – 1923, Kultúrno-osvetový spolok A. Duchnoviča, Spolok sv. J. Krstiteľa, Spolok rusínskej mládeže* atď.) a niektorými štátnymi inštitúciami zameranými na národnostnú problematiku tak v rámci Slovenskej republiky (*Oddelenie rusínskeho jazyka a kultúry Ústavu regionálnych a národnostných štúdií Prešovskej univerzity v Prešove, Múzeum rusínskej kultúry v Prešove, Divadlo A. Duchnoviča v Prešove, Kabinet rusínskeho jazyka Metodicko-pedagogického centra v Prešove, Rusínsky vysielací tím Slovenského rozhlasu v Košiciach*), ako aj v medzinárodnom kontexte. Spravidla ide o členské organizácie *Svetového kongresu Rusínov*, ktoré okrem Slovenska pôsobia v Česku, Nemecku, Poľsku, Maďarsku, Ukrajine, Srbsku, Chorvátsku, Rumunsku, Rusku, USA a Kanade. Všetky zasadnutia orgánov týchto organizácií, ale aj ich písomná agenda sa vedú v rusínskom jazyku s dodržiavaním regionálnych spisovných variantov. V medzinárodnom kontexte sa na spoločných podujatiach takisto používajú jednotlivé spisovné varianty rusínskeho jazyka alebo určitá forma interdialektu. Písomná agenda na celorusínskej úrovni sa vedie v závislosti od pôvodu osoby určenej pre túto činnosť, v doterajšej praxi to bol nepretržite spisovný jazyk Rusínov Slovenska.

Môžeme konštatovať, že hoci po roku 1989, najmä však po kodifikácii rusínskeho jazyka v roku 1995, sa zvýšila miera používania rusínskeho jazyka v úradnej sfére, dôkladná a hlavne systematická pozornosť tejto otázke zo strany lídrov rusínskych občianskych združení by mohla pomôcť rozšíreniu sfér jeho pôsobnosti a možností uplatnenia v súlade s platnou legislatívou. Je to dôležitý moment nielen z hľadiska propagácie materinského rusínskeho jazyka vnútri etnika, ale aj z hľadiska pestovania pozitívneho vzťahu k nemu u rozličných vrstiev tak rusínskeho obyvateľstva, ako aj príslušníkov iných národnostných menšín. Širšie zastúpenie rusínskeho jazyka v úradnom styku má takisto veľmi významný psycholingvistický aspekt. Príslušníkom tohto etnika poskytuje možnosť, aby si uvedomili, že ich spisovný jazyk má dostatočnú mieru dôstojnosti pre fungovanie aj v náročnejších sférach života, ako je bežná komunikácia.

2. 3 Scénicko-divadelná sféra

Používanie rusínskeho jazyka a jeho nárečí v rámci scénicko-divadelnej sféry má svoju tradíciu najmä v činnosti vidieckych amatérskych folklórnych a divadelných súborov a v činnosti profesionálnych súborov, ktoré vznikli v 50. rokoch XX. st. – *Ukrajinského národného divadla* (Український національний театр, 1945), súčasného (od r. 1990) *Divadla Alexandra Duchnoviča v Prešove*, a *Súboru piesne a tanca* (Ансамбль пісні і танцю, 1953) v Medzilaborciach, na pôde ktorého sa neskôr sformoval vyše 100-členný *Podduklianský ukrajinský národný súbor* (Піддуклянський український національний ансамбль, 1956) v Prešove, v súčasnosti (od r. 1990) *Podduklianský umelecký ľudový súbor (PULS)*.

Budovanie siete amatérskych folklórnych a divadelných súborov v obciach kompaktné osídlených rusínskym obyvateľstvom má svoju dlhodobú tradíciu, ktorú v minulosti podporovali prevažne miestni učitelia a národnostné organizácie Rusínov. V závislosti od ich jazykovej orientácie bola rozvíjaná aj práca s týmito súbormi opierajúc sa pritom o konkrétnu jazykovú bázu: ruskú, ukrajinskú alebo miestnu hovorovú.

Najvýznamnejší rozvoj tejto sféry v minulosti bol spojený s rozsiahlou činnosťou *Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich (KZUP, 1954)* v Prešove, najmä s jeho pôsobením v 60. – 80. rokoch XX. st. Rozsah jeho činnosti bol daný mierou štátnej podpory, ktorá akiste nebola nízka, pretože v tom čase išlo o monopolnú národnostnú organizáciu pre rusínske obyvateľstvo Slovenska, ktorá vznikla za účelom realizácie národnostnej politiky štátu voči tomuto obyvateľstvu. V tomto období v evidencii *KZUP* bolo až 170 takýchto, prevažne dedinských súborov, ľudovej umeleckej tvorivosti rozličných žánrov,²⁷³ ktoré vznikli z jeho iniciatívy a ktoré formoval podľa vlastných predstáv a oficiálnej ideológie. Vďaka vysokým štátnym dotáciám mohol im pomáhať ako po materiálnej stránke, tak aj po odbornej, a poskytovať priestor na prezentáciu v rámci svojich miestnych, okresných, celoslovenských a medzinárodných akcií. Išlo najmä o folklórne festivaly, z ktorých najvýznamnejšie sa organizujú aj v súčasnosti, avšak pod transformovanými pomenovaniami etnika v dôsledku novej spoločensko-politickej situácie po roku 1989. Prvotný etnonym „*Ukrajinec/Ukrajinci*“ bol v názvoch zamenený novým etnonymom „*Rusíni-Ukrajinci*“ v súlade so zmenou názvu ústrednej ukrajinskej organizácie. Jej poslanstvo však je adresované stále tomu istému etniku, ktoré po roku 1989 sa v prevažnej miere identifikuje ako *Rusíni*.

Spomedzi významných akcií *KZUP* môžeme uviesť: *Slávnosti kultúry Rusínov-Ukrajincov Slovenska* vo Svidníku (1955), *Festival kultúry a športu v Medzilaborciach* (1962), *Festival kultúry Rusínov-Ukrajincov Slovenska* v Kamienke (1965), *Makovická struna* v Bardejove (1973) a iné. K populárnym akciám patrili

273 O tom pozri КОВАЧ, Ф.: *Красназвичий словник...*, s. 189.

aj súťažné prehliadky ochotníckych divadelných súborov, umeleckého prednesu a vlastnej tvorby v rámci *Festivalu drámy a umeleckého slova A. Duchnoviča* v Medzilaborciach (1961).

Na zvládnutie takého širokého spektra činnosti v rámci *KZUP* existovalo špeciálne *Oddelenie ľudovej umeleckej tvorivosti*, ktorého pracovníci pomáhali jednak pri zakladaní súborov po dedinách a mestách, a jednak týmto súborom pomáhali po metodickej stránke. Okrem toho dedinským alebo školským divadelným súborom poskytovali odbornú pomoc aj režiséri a herci profesionálneho *Ukrajinského národného divadla* v Prešove. Pri ňom v polovici 50. rokov XX. st. bola zriadená dramatická škola, v ktorej sa mohli zdokonaľovať a rozvíjať svoj talent aj členovia a vedúci ochotníckych divadelných súborov. Vďaka tejto starostlivosti ochotnícka scénicko-divadelná sféra Rusínov za bývalého Československa dosiahla solídnu úroveň – čo do počtu súborov, odbornosti ich vedúcich a možností pre rozvoj talentovaných členov. Celá táto činnosť v mnohých aspektoch bola podmienená aspoň čiastočným ovládaním ukrajinského jazyka, čo nebol nedosiahnuteľný cieľ, pretože napr. v 70. rokoch XX. st. až v 58 základných školách na severovýchode Slovenska bol vyučovacím jazykom ukrajinský. Popri tom však *KZUP* viedol aj systematickú mimoškolskú činnosť, najmä medzi dospelou rusínskou populáciou, prostredníctvom okolo 200 krúžkov ukrajinského jazyka.²⁷⁴ Napriek takýmto opatreniam aj v tomto období existovali súbory, členovia ktorých svoj repertoár nacvičovali v miestnom hovorovom jazyku, napr. divadelný krúžok v Ťagove v okrese Medzilaborce.

Situácia sa však podstatne zmenila v 90. rokoch XX. st. a súvisela so zmenou politickej situácie v štáte, národno-emancipačným procesom Rusínov a s likvidáciou monopolného postavenia *KZUP* ako jedinej štátom dotovanej národnostnej organizácie autochtónneho obyvateľstva severovýchodného Slovenska, s dramatickým poklesom počtu škôl s vyučovacím jazykom ukrajinským, ako aj celkovo škôl v rusínskych obciach. Následný pokles objemu štátnej dotácie na rozvoj „ukrajinskej“ kultúry znamenal: zánik mnohých tradičných súborov *KZUP*, resp. ich transformáciu alebo vznik nových, ale už z iniciatívy miestnych samospráv a s ambíciou interpretovať miestny rusínsky folklór cez prizmu miestneho hovorového jazyka.

So vznikom prvej posttotalitnej rusínskej organizácie na Slovensku, *Rusínskej obrody* (1990) sa táto nová tendencia ešte viac rozvíja. Napriek prvotným návrhom a pokusom niektorých členov novej rusínskej organizácie prevziať do svojej réžie a transformovať na nové podmienky tradičné festivaly ukrajinského *KZUP* v regiónoch, na ktorých sa v podstate nepretržite prezentovalo folklórne bohatstvo Rusínov a boli adresované v prvom rade im, podarilo sa im to uskutočniť iba v prípade *Festivalu kultúry a športu* v Medzilaborciach (1990). Nakoniec pod vplyvom interných

diskusí a v záujme nevyhrocovania vnútroetnickej situácie, *Rusínska obroda* sa oficiálne rozhodla ísť cestou budovania vlastnej tradície: zakladať vlastné rusínske folklórne súbory (napr. *Záruba* v Ňagove, *Dúbravka* v Snine, *Kalinec* vo Svidníku, *Rusínske bratstvo* v Prešove, atď.), organizovať vlastné kultúrne podujatia (napr. *Festival rusínskeho a šarišského folklóru* v Bardejovských Kúpeľoch, 1993, *Betlehemský večer* vo Svidníku, 1992, *Rusínsky folklórny festival* v Pčolinom, 1993, *Dni rusínskych tradícií* vo vybraných obciach, 2004, atď.), budovať tradície vlastných celoslovenských speváckych súťaží zameraných na objavovanie talentovaných interpretov rusínskych ľudových piesní (napr. *Spevy môjho rodu* v Prešove, Medzilaborciach, Snine a v Humennom, 2002), populárnych piesní (*Festival populárnej piesne vo Svidníku*, 1993) a autorov populárnej hudby (*Rus Pop music* vo Svidníku, 2006), budovať tradície celoslovenských recitátorských súťaží zameraných na prednes umeleckej tvorby v rusínskom jazyku (*Duchnovičov Prešov*, 2001), divadelných festivalov (*Dni rusínskeho divadla* v Bratislave, 1999) a pod.

Rusínska obroda počas jedného roka zvykla zorganizovať a vo svojich začiatkoch, kedy vďaka štátnej podpore mohla zamestnať aj odborníkov na konkrétne sféry činnosti, v rokoch 1991 – 1994 aj metodicky pripraviť okolo 50 aktivít rozličného zamerania. Hoci v súčasnosti sa *Rusínska obroda* viac zameriava na prípravu akcií ľahších folklórnych žánrov, čo je okrem iného aj dôsledok radikálnej zmeny kritérií financovania národnostných občianskych združení na Slovensku zo strany *Ministerstva kultúry SR*,²⁷⁵ ktoré prestalo podporovať zamestnanosť v rámci týchto združení, v Prešovskom kraji vznikli nové občianske združenia zamerané na rozvoj aj scénicko-divadelnej sféry Rusínov – občianske združenie *Diva* a *Združenie priateľov Divadla A. Duchnoviča* v Prešove. Udržiavaniu rusínskeho jazyka v scénicko-divadelnej sfére, najmä na národnostne zmiešaných územiach, napomáhajú aj miestne, mestské a okresné kultúrno-osvetové strediská a od roku 1997 aj základné školy s vyučovaním rusínskeho jazyka v rámci školských alebo obecných kultúrnych podujatí.

Stabilné a systematické fungovanie rusínskeho jazyka v profesionálnej časti scénicko-divadelnej sféry na Slovensku zabezpečuje jediné na Slovensku a doneďavna aj jediné vo svete²⁷⁶ rusínske profesionálne divadlo – *Divadlo Alexandra Duchnoviča* v Prešove so spevácko-tanečným *Podduklianskym umeleckým ľudovým súborom (PULS)*. Toto divadlo vo svojej histórii bolo známe tým, že sa stalo prvou „ukrajinskou“ kultúrnou inštitúciou, ktorá v prešovskej oblasti vznikla po druhej svetovej vojne. Je iróniou osudu, že práve ono v polovici 90. rokov XX. st. sa pre zmenu stalo prvou rusínskou inštitúciou používajúcou vo svojej každodennej činnosti hovorový jazyk Rusínov. Vychádzajúc však z reálnej situácie, túto praktic-

275 O tom pozri *Výnos Ministerstva kultúry Slovenskej republiky z 29. apríla 2004 č. MK-480/2004-1 o poskytovaní dotácií v pôsobnosti Ministerstva kultúry Slovenskej republiky*. In: www.culture.gov.sk.

276 Druhé profesionálne rusínske divadlo *Đada* existuje v Novom Sade vo Vojvodine (Srbsko), ktoré do r. 2005 bolo iba poloprofesionálne.

kú zmenu jazykovej orientácie divadla môžeme veľmi dobre pochopiť: divadlo je odkázané prevažne na publikum z regiónov severovýchodného Slovenska, v ktorých z etnického aspektu má významné zastúpenie rusínske obyvateľstvo. V záujme udržania si priazne svojho obecnstva takáto zmena bola nevyhnutná, a ako vieme, žiaduca bola omnoho skôr. Oficiálnu zmenu javiskovej reči činoherného súboru však umožnili až revolučné udalosti roku 1989. Túto skutočnosť vedenie divadla v októbri 1990 sa rozhodlo demonštrovať aj zmenou vtedajšieho pomenovania inštitúcie, ktoré v pôvodnom znení (t. j. „*Ukrajinské národné divadlo*“) v nových spoločensko-politických podmienkach vyzeralo skôr ako anachronizmus.

Vedenie divadla však aj napriek uvedeným zmenám svoj repertoár prezentovalo dvojjazyčne – v rusínskom aj ukrajinskom jazyku. Spočiatku sa snažilo o proporcionálnu, na žiadosť divákov však muselo uprednostniť rusínsky hovorový jazyk. Po sústavnom ignorovaní činoherných predstavení v ukrajinskom jazyku zo strany rusínskeho obyvateľstva, ktoré divadelníci ponúkali v obciach, vedenie divadla – aj napriek nesúhlasu z radov predstaviteľov ukrajinskej orientácie – muselo pristúpiť k ďalšej zmene, a to k definitívnemu prechodu na rusínsky jazyk. Z tohto dôvodu dramaturgia divadla musela veľa času venovať prekladom, úprave a dramatizácii textov nielen miestnych, resp. domácich autorov (I. Hryc-Duda, M. Kseňák, K. Horák, M. Karásek, J. Mokoš), ale odvážne sa pustila aj do svetovej klasiky (Shakespearovho *Hamleta*, Schillerových *Parazitov*, Čechovovho *Ďaďa Váňu*, Stein-beckovej *Roviny Tortilly*, Cervantesovho *Dona Quijota*, Dostojevského *Idiota*, Gogoľovho *Revízora* a mnohých iných). Moderný prístup k divadlu hosťujúcich, prevažne slovenských režisérov (Matúš Olša, Miloš Karásek, Rastislav Ballek, Blaho Uhlár, atď.), spojený s používaním miestnemu etniku aj v detailoch zrozumiteľného jazyka, a hlavne stabilne dobré výkony hercov počas posledných 15 rokov tomuto národnostnému divadlu priniesli úspech v prvom rade na domácich, ale aj na medzinárodných scénach. Predovšetkým činoherný súbor tohto divadla sa stal objektom veľmi pozitívnych recenzií slovenskej divadelnej kritiky,²⁷⁷ ktorá ho už niekoľko rokov hodnotí ako jedno z najlepších profesionálnych divadiel na Slovensku. Ocenením jeho kvality je pravidelná nominácia hercov rusínskeho divadla v prestížnej celoslovenskej ankete *Divadelné ocenenie sezóny DOSKY*.²⁷⁸

277 O tom pozri JABORNÍK, J.: *Divadlo medzi tromi hranicami. Divadlo Alexandra Duchnoviča*. In: *Javisko*, 1, 2003, taktiež <http://www.stoka.sk/uhlar/jabordad.html>; DUCÁROVÁ, K.: *Do tretice všetko dobré*. In: *Teatro*, VII, 3 – 4, 2002; <http://www.divadelniflora.cz>; PODMAKOVÁ, D.: *Kde bolo, tam bolo*. In: *Slovo*, internetové vydanie, 15, 2001; KUŠNIERIK, J.: *Divadelné divy*. In: <http://www.tyzden.sk/fenomen>; KUŠNIERIK, J.: *Rusínsky titanik*. In: <http://www.tyzden.sk/archiv>; KÁŠA, P.: *Originálne a ambiciózne projekty. Poznámky k dvom premiéram v Divadle A. Duchnoviča v Prešove* a DUCÁROVÁ, K.: *Dni rusínskeho divadla v Bratislave*. In: *Народны новинкі*, XV, 10 – 13, Прашів 2006.

278 O nomináciách na *Divadelné ocenenie sezóny*, ktoré od r. 1995 vyhlasuje *Asociácia súčasného divadla a Asociácia Divadelná Nitra* v spolupráci s *Divadlom Andreja Bagara* v Nitre, pozri <http://www.theatre.sk>.

2. 4 Mediálna sféra

Mediálna sféra používania rusínskeho jazyka je v súčasnosti na Slovensku prezentovaná tromi tlačovými periodikami občianskeho charakteru – *Rusyn*, *Narodný novynký*, *InfoRusyn*, dvomi periodikami cirkevného charakteru – *Blahovistnyk*, *Artos* a dvomi elektronickými verejnoprávnymi médiami – *Slovenský rozhlas*, *Slovenská televízia*. Každé z nich má významnú úlohu pri sprostredkovaní informácií v materinskom jazyku pre príslušníkov rusínskej menšiny, pri získavaní informácií o danom etniku zo strany občanov inej národnosti, ale nezastupiteľné miesto im patrí predovšetkým v procese národnej identifikácie časti obyvateľstva severovýchodného Slovenska.

K najvýznamnejším sponedzi uvedených médií patrí kultúrno-kresťanský dvojmesačník – *Rusyn*²⁷⁹ a kultúrno-spoločenský týždenník *Narodný novynký*.²⁸⁰ Okrem toho, že plnia všetky vyššie uvedené úlohy, mali od svojho vzniku dominantnú pozíciu medzi rusínskojazyčnými médiami v procese štandardizácie rusínskeho spisovného jazyka do 27. januára 1995 a následne pri kultivovaní tohto jazyka a jeho uvádzaní do jednotlivých funkčných sfér. K tomu sa snažili využívať celé spektrum žánrov publicistického štýlu, ale aj iných štýlov, čím sa snažili vyplniť absenciu určitých špecializovaných periodík v rusínskom jazyku, napr. detských, mládežníckych, metodicko-pedagogických, historických, literárnych, atď.

Problém absencie niektorých z uvedených periodík špecializovanej povahy v rusínskom jazyku na Slovensku, najmä však literárneho a mládežníckeho, redakcia *Rusín a Ludové noviny* riešila vydávaním špeciálnych štvrtročných príloh k novinám – literárnej pod názvom *Pozdrav Rusínov* (*Поздравліня Русинів*, 1995 – dodnes) a mládežníckej – *Rusalka* (*Русалка*, 2000 – dodnes). Aj napriek dlhodobo nestabilnej finančnej situácii redakcie, vyvolanej zmenou štátnej politiky, najmä po roku 1994, redakcia obidve prílohy neprestala vydávať ani v podmienkach narušenej periodicity novín. Hlavný dôvod spočíval v základnom poslaní redakcie, ktorým je podpora a aktivizácia širokospektrálneho rusínskeho národno-kultúrneho hnutia na Slovensku a pomoc pri formovaní národne uvedomelej mladej generácie Rusínov aj prostredníctvom písanej podoby spisovného jazyka.

279 Nulté číslo kultúrno-kresťanského časopisu *Rusyn* v roku 1990 vydala *Spoločnosť A. Warhola* v Medzilaborciach, prvé číslo v roku 1991 vydalo *Mestské osvetové stredisko* v Medzilaborciach. Od 2. čísla r. 1991 do konca r. 2003 časopis vydávala *Rusínska obroda na Slovensku* so sídlom v Prešove. V r. 2004 – 2005 vydavateľom časopisu bolo občianske združenie *Rusín a Ludové noviny* so sídlom v Prešove, v r. 2006 bol jeho vydavateľom *Svetový kongres Rusínov* so sídlom v Prešove, od r. 2007 je vydavateľom časopisu naspäť *OZ Rusín a Ludové noviny*.

280 V rokoch 1991 – 2003 *Narodný novynký* vydávala *Rusínska obroda na Slovensku*, od r. 2004 ich vydavateľom je *OZ Rusín a Ludové noviny*. Do r. 1994 noviny vychádzali ako týždenník, od r. 1995 ich periodicitu kolíše v závislosti od štátnej dotácie – raz vychádzajú ako dvojtýždenník, inokedy zase ako mesačník. Od r. 1995 je narušená aj dvojmesačná periodicitu časopisu *Rusyn*.

Narodný novynký vždy boli a dodnes ostali ústredným rusínskojazyčným periodikom, na stránkach ktorého sa viedli a vedú diskusie na národnostné, cirkevné, školské, literárne, ale aj na jazykové témy, ku ktorým sa môžu slobodne vyjadrovať ich čitatelia, odborná i laická verejnosť. Noviny majú celoslovenskú pôsobnosť, ale koncentrujú sa hlavne na región severovýchodného Slovenska, kde žije rozhodujúca časť Rusínov Slovenskej republiky.

Časopis *Rusyn* je zameraný skôr interregionálne, t. j. svoje zastúpenie v ňom má široké spektrum problémov Rusínov žijúcich vo všetkých štátoch karpatského areálu (Slovensko, Ukrajina, Poľsko, Maďarsko, Srbsko, Rumunsko, Chorvátsko), vrátane Českej republiky, Nemecka, Ruska, Spojených štátov amerických a Kanady. Okrem národnostných problémov reflektuje aj otázky náboženského a sčasti spoločensko-politického života Rusínov. Podľa charakteru publikovaných materiálov sa dá usúdiť, že redakcia má ambíciu dosiahnuť skôr vedecko-populárnu než udržiavať čisto publicistickú úroveň časopisu, pričom jej snahou je opäť nahradiť absentovanie špecializovaného vedeckého časopisu so zameraním na historické, literárne a sociolingvistické aspekty života Rusínov doma a vo svete. Časopis od začiatku vychádza ako dvojmesačník a s výnimkou rokov 1995 – 1998 a r. 2004 redakcia sa snaží jeho periodicitu udržiavať.

Napriek dosiahnutej významnej spoločensko-národnostnej pozícii, redakcia *Rusín a Ludové noviny* už niekoľko rokov, počnúc rokom 1995, prechádza zmenami regresívneho charakteru. *Narodný novynký* vznikli ako týždenník, počas dlhšieho obdobia svojej existencie však redakcia nedokázala týždennú periodicitu novín udržať, podobne ako ani pracovný kolektív, resp. kolektív tvorcov uvedených periodík. Počas svojej 16-ročnej existencie noviny vychádzali ako týždenník iba tri roky – v r. 1992 – 1994. O 10 rokov neskôr však ich osud bol už celkom neistý. Ak v začiatkoch, t. j. do konca roka 1994, redakčný kolektív tvorili štyria až piati profesionálni redaktori²⁸¹ a dvaja technicko-administratívni pracovníci,²⁸² od roku 1995²⁸³ prevažne a od r. 2004 definitívne redakcia vydáva rusínsku periodickú a neperiodickú tlač bez zamestnaného redaktora a akéhokoľvek zamestnanca.²⁸⁴ Následkom zmeny spôsobu financovania kultúry národnostných menšín na

281 Na plný pracovný úväzok v redakcii *Rusín a Ludové noviny* v tomto období boli zamestnaní: Alexander Zozulák – šéfredaktor, Anna Plišková – zástupkyňa šéfredaktora, redaktorky Mária Mal'covská, Anna Kuzmiaková a s prestávkami Kvetoslava Koporová.

282 Na pozícii personálnej a mzdovej účtovníčky v redakcii bola zamestnaná Irena Pítučová a na pozícii šoféra a technicko-hospodárskeho pracovníka Jozef Hal'ko.

283 Nástup tretej Mečiarovej vlády, ktorá vzišla z predčasných parlamentných volieb v roku 1994, znamenal podstatnú zmenu postojá vládnych orgánov a inštitúcií k etnickým menšinám v republike. Vyznačoval sa konfrontačným postojom hlavne k maďarskej minorite a ignorovaním existencie a problémov ostatných etnických spoločenských. O tom pozri GAJDOŠ, M. – KONEČNÝ, S.: *Rusínska a ukrajinská menšina v národnostnej politike Slovenska po roku 1989*. In: ŠUTAJ, Š. (ed.): *Národnostná politika na Slovensku po roku 1989*. Prešov 2005; DOSTÁL, O.: *Menšiny*. In: BÚTORA, M. (ed.): *Slovensko 1996: Súhrnná správa o stave spoločnosti a trendoch na rok 1997*. Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 1997, s. 253 – 256.

284 Pozri *Výnos Ministerstva kultúry Slovenskej republiky z 29. apríla 2004 č. MK-480/2004-1 o poskytovaní dotácií v pôsobnosti Ministerstva kultúry Slovenskej republiky*. In: www.culture.gov.sk.

Slovensku jediný rusínsky týždenník na Slovensku začal vychádzať neperiodicky a v závislosti od nestabilnej výšky štátnej podpory:²⁸⁵ raz ako dvojtýždenník, inokedy, a v posledných rokoch je to pravidlom, dokonca iba ako mesačník. Bývalí redaktori ich pripravujú alebo dobrovoľne, alebo za symbolický honorár, podobne aj dopisovatelia, ktorí často svoj honorár venujú v prospech režijných nákladov spojených s chodom redakcie.

V záujme udržania obidvoch periodík vedenie redakcie muselo iniciatívne hľadať alternatívne zdroje financovania ich výroby – cestou sponzorstva, publikovaním plošnej inzercie a reklamných článkov o rozličných firmách v regióne, najmä tých, majiteľmi ktorých boli podnikatelia rusínskeho pôvodu. V súvislosti s takouto situáciou zákonite muselo dôjsť aj k zmene prvotného kultúrno-národnostného zamerania periodík, najmä novín, a to rozšírením ich rubriík o sféru ekonomickú, ktorá bola nielen zdrojom udržania hoci menlivej periodicity, ale časom aj prežitia ich tvorcov.

V získavaní alternatívnych financií redakcia bola najúspešnejšia v rokoch 1996 – 1998, v ktorých bola zaznamenaná vyššia ekonomická úroveň regiónu severovýchodného Slovenska, no s jeho ekonomickým úpadkom sa postupne zredukovali aj možnosti alternatívnych zdrojov a bolo nadovšetko jasné, že bez základnej pomoci štátu, a teda bez zmeny jeho postoja k minoritám, rusínske periodiká v ekonomicky slabom regióne Prešovského kraja nie je možné vydávať. Je dôležité poznamenať, že rusínske noviny a časopis v tomto krízovom období sa udržali iba vďaka obetavosti niekoľkých nadšencov okolo šéfredaktora Alexandra Zozuláka.

K výraznému obratu v politike voči národnostným menšinám došlo po voľbách r. 1998, keď sa súčasťou širokej vládnej koalície stala *Strana maďarskej koalície* a prvá Dzurindova vláda v rokoch 1998 – 2002 sa usilovala aspoň sčasti o nápravu deformácií, ktoré prinieslo predchádzajúce obdobie. Od roku 1999 došlo k zvýšeniu dotovania etnických menšín o 30%, vo vzťahu k Rusínom dokonca o 100%, napriek tomu však nová vláda, podľa názoru politológov a historikov, vo všeobecnosti „*nenášla dosť odvahy prekročiť tieň, ktorý na menšinovú politiku vrhal národný aspekt štátnosti Slovenskej republiky. Hoci mala istý politický potenciál, neodvážila sa rozšíriť priestor pre aktivity etnických menšín, a tak reálne posilniť ich lojalitu*“.²⁸⁶ Hoci percentuálne podpora menšinovej kultúry vzrástla a výška finančnej podpory sa postupne stabilizovala, štát od roku 2002 postupne významne zredukoval jednotlivé položky použitia štátnych financií. Odvolávajú sa na nevyhnutnosť viaczložkového financovania, kde jednu zo zložiek financovania každej národnostnej menšiny mala predstavovať dotácia jej materského štátu,

285 Ak r. 1994 boli rusínske organizácie dotované sumou 6 mil. Sk, v r. 1995 dostali iba 1,6 mil. Sk. O tom pozri GAJDOŠ, M. – KONEČNÝ, S.: *Rusínska a ukrajinská menšina v národnostnej politike Slovenska po roku 1989*, s. 112; KOLLÁR, M. – MRVOVÁ, Z.: *Národná správa o kultúrnej politike Slovenskej republiky: Správa skupiny európskych expertov*. Ministerstvo kultúry SR, Bratislava 2003, s. 341.

286 GAJDOŠ, M. – KONEČNÝ, S.: *Rusínska a ukrajinská menšina v národnostnej politike Slovenska po roku 1989*, s. 115.

Ministerstvo kultúry SR výnosom z roku 2004 zrušilo možnosť vyplácania miezd, platov a iných úhrad zo štátnych financií. Vo vzťahu k Rusínom Slovenska, ktorí Slovenskú republiku považujú za svoj materský štát, pričom štát pri každoročnom rozpočte pre ich kultúru túto skutočnosť dlhodobo ignoruje, týmto výnosom sa úplne zlikvidovala možnosť profesionálnej práce v rusínskych periodikách.²⁸⁷

Od roku 2004 teda definitívne redakcia *Rusín a Ludové noviny* na základe rezortného výnosu MK SR funguje výlučne na báze dobrovoľných pracovníkov. Následkom interpersonálnych nedorozumení na úrovni vedúcich funkcionárov jednotlivých rusínskych občianskych združení, dôsledkom ktorých bola zaregistrovaná v r. 2004 zmena vydavateľa novín (*OZ Rusín a Ludové noviny*) a následné založenie *Rusínskou obrodou na Slovensku* nového rusínskeho periodika – mesačníka *InfoRusyn* (2004), *Ministerstvo kultúry SR* po 14 rokoch financovania v roku 2005 po prvýkrát odmietlo financovanie prvého rusínskeho porevolučného periodika *Narodný novynky*.²⁸⁸ Ako dôvod uviedlo prijatý princíp o štátnej podpore minimálne jedného periodika pre každú národnostnú menšinu a rozhodnutie odbornej komisie MK SR pre rusínsku národnostnú menšinu. Po 14-ročnej existencii sa perspektíva tohto v rusínskom prostredí mienkotvorného periodika stala úplne nejasná aj napriek tomu, že Rusíni zo Slovenska, ale aj zo zahraničia – čitatelia, predplatelia, tvorcovia a sponzori tohto periodika – formou spoločnej petičnej akcie alebo aj samostatne protestovali²⁸⁹ proti takejto neprijateľnej pozícii štátu a do riešenia problému diplomatickou cestou zasiahli až americkí Rusíni.²⁹⁰ Čas ukázal, že ich aktivity a spolupatričnosť mali zmysel, pretože v roku 2006 toto periodikum naspäť získalo štátnu podporu, hoci nie v takom rozsahu, v akom požadovalo.²⁹¹

Ako sme už uviedli, do rusínskeho mediálneho priestoru od roku 2004 pribudlo nové tlačové periodikum – mesačník *Rusínskej obrody na Slovensku* (ROS) so sídlom v Prešove *InfoRusyn* (*InfoРусин*). Hoci každé nové periodikum v rusínskom jazyku by sa malo považovať za úspech rusínskeho revitalizačného procesu po roku 1989, tento mesačník však nečakane a v rozpore so základným poslaním

287 O tom pozri PLIŠKOVÁ, A.: *Jazyk a školstvo Rusínov v transformujúcej sa spoločnosti*. In: ŠUTAJ, Š. (ed.): *Národ a národnosti na Slovensku v transformujúcej sa spoločnosti – vzťahy a konflikty*. Universum, Prešov 2005, s. 225; PLIŠKOVÁ, A.: *Rusíni na Slovensku po roku 1989*. In: ŠUTAJ, Š. (ed.): *Národnostná politika na Slovensku po roku 1989*. Universum, Prešov 2005, s. 130.

288 O tom pozri Ганебный „дар“ к 10. вырочу кодифікації або: Тенденція ліквідації русинських видань продовжує. In: *Народны новинки*, XV, 5 – 8, Пряшів 2005, s. 1; ЗОЗУЛЯК, А.: *Комплот трёх членів КВ Русинської оброды продовжує, або: Собі максимум, другим мінімум, або нич*. In: *Народны новинки*, XV, 9 – 12, Пряшів 2005, s. 2.

289 O tom pozri ЗОЗУЛЯК, А.: *Письмовы проявы підпоры*. In: *Народны новинки*, XV, 13 – 16, Пряшів 2005, s. 2.

290 O tom pozri *Председа Світового конгресу Русинів ся стрічать з дипломатами*. In: *Народны новинки*, XV, 47 – 52, Пряшів 2005, s. 1 – 2.

291 O tom pozri ЗОЗУЛЯК, А.: *Сьме неспокойны із несправедливым розділінём штатных фінанцій*. In: *Народны новинки*, XVI, 18 – 21, Пряшів 2006, s. 2; ЗОЗУЛЯК, А.: *Позітивна одповідь з Міністерства культуры СР...*. In: *Народны новинки*, XVI, 27 – 30, Пряшів 2005, s. 4.

jeho vydavateľa, zafixovanom v *Stanovách ROS* – obrodzovať rusínsku národnosť prostredníctvom materinského rusínskeho jazyka – začal v niektorých číslach publikovať až do 40% článkov v slovenskom jazyku. Prekvapením zo strany vydavateľa – iniciátora kodifikácie rusínskeho jazyka pred rokom 1995 – bolo taktiež ignorovanie normatívnych pravidiel rusínskeho pravopisu a pridržiavanie sa vlastných interných ortografických noriem. Po 14 rokoch prvá rusínska organizácia na Slovensku očividne sa začala odkláňať od cieľov a princípov vlastného revitalizačného programu, sformulovaného v začiatkoch obrodeneckého hnutia Rusínov r. 1990 v Medzilaborciach. Predpokladáme, že nie náhodou členská báza tohto občianskeho združenia koncom roka 2005 opätovne začala nastoľovať v diskusiách také základné témy, ako sú „program“ a „líder“ hnutia,²⁹² typické skôr pre začiatkové štádia národných hnutí. Bez ich vyriešenia iba ťažko sa dá očakávať zachovanie kontinuity kardinálnych cieľov a princípov v činnosti tejto organizácie a zotrvať na dominantných pozíciách v národnom živote rusínskej etnickej menšiny na Slovensku.

Možnosti fungovania rusínskeho jazyka v mediálnej sfére po kodifikácii rozšírili dve periodiká cirkevného charakteru: *Blahovistnik/Благовѣстникъ* – mesačník priateľov Baziliánov na Slovensku²⁹³ a *Artos/Артос* – časopis Obščestva sv. Joana Krestiteľa.²⁹⁴ Obidve periodiká publikujú prevažne články teologického, liturgického a historického charakteru: *Blahovistnyk* v nenormatívnej podobe rusínskeho jazyka – azbukou a latinkou – a po slovensky, *Artos* – v normatívnom rusínskom jazyku takisto v obidvoch grafických systémoch s prevahou latinky.

Mediálnu sféru Rusínov na Slovensku v ich materinskom jazyku čiastočne rozširujú aj dve verejnoprávne elektronické médiá: *Slovenská televízia* a *Slovenský rozhlas*, ktorým povinnosť vysielat' pre občanov SR patriacim k národnostným menšinám vyplýva zo zákona.

Pre rusínsku národnostnú menšinu *Slovenský rozhlas (SRo)* vysielala na svojom 5. okruhu (*Rádio Patria*) *Národnostno-etnické vysielanie*, ktoré zabezpečuje *Hlavná redakcia národnostno-etnického vysielania SRo* v Košiciach.²⁹⁵ Samostatné rusínske relácie *SRo* začal vysielat' od 1. apríla 2002. Dovtedy vedenie rozhlasu nerešpektovalo platnú legislatívu²⁹⁶ ani výsledky sčítania obyvateľstva po r. 1989 vo vzťahu k rusínskej národnostnej menšine a zdráhalo sa vytvoriť podmienky a priestor pre realizáciu rusínskeho jazyka v tomto médiu na porovna-

292 O tom pozri КАЛИНИЯК, Я.: *Русинам на Словеньску хыбуе програм і лідер*. In: *Народны новинкы*, XV, 35 – 41, Пряшів 2005, s. 3.

293 Časopis *Blahovistnyk* bol založený v r. 1946, jeho vydavateľom je *Monastyr Zoslania sv. Ducha* so sídlom v Krásnom Brode.

294 Časopis *Artos* bol založený v r. 2005 a vychádza štvrťročne. Jeho vydavateľom je *Spolok sv. Jána Krstiteľa*, redakcia časopisu sa nachádza v Čabinách.

295 *Hlavná redakcia národnostno-etnického vysielania SRo* v Košiciach vznikla transformáciou *Ukrajinského štúdia Československého rozhlasu*, ktoré do konca augusta 2003 fungovalo v Prešove.

296 *Zákon o Slovenskom rozhlase* č. 308/2000 Z. z. a č. 255/1991 Z. z., *Ústava SR*, *Ústavný zákon* z 9. januára 1991, ktorým sa uvádza *Listina základných práv a slobôd*.

teľnej úrovni s vysielaním pre iné národnostné menšiny.²⁹⁷ Podobná situácia bola aj s rusínskym národnostným magazínom vo verejnoprávnej *Slovenskej televízii* (STV), ktorá podľa vzoru *Slovenského rozhlasu* do konca 90. rokov XX. st. realizovala tzv. „rusínsko-ukrajinské“ národnostné magazíny, v ktorých rusínsky jazyk mal iba periférne postavenie.

Hlavná redakcia národnostného vysielania STV v Košiciach po mnohých žiadostiach kultúrno-spoločenských organizácií a po protestoch Rusínov začala platnú legislatívu rešpektovať v roku 1999, v dôsledku čoho sa začala výroba samostatných rusínskych a samostatných ukrajinských národnostných magazínov. V *SRO* sa však situáciu nedarilo zmeniť v prospech materinského jazyka Rusínov až do roku 2002, ak, pravda, nepočítame nevydarený pokus z predvoľbného obdobia v roku 1998. A to aj napriek existencii *Hlavnej redakcie národnostno-etnického vysielania SRO* v Prešove, ktorá vo vysielacej štruktúre podľa štatútu mala zabezpečiť proporcionálne zastúpenie všetkým národnostným menšinám a ich materinským jazykom na území východného Slovenska. Paradoxný postoj k problému v tomto období zaujalo vedenie *SRO* v Bratislave, ktoré napriek oficiálnym výsledkom sčítania obyvateľstva a napriek protestom Rusínov proti porušovaniu ich ľudských a národnostných práv touto štátnou verejnoprávnou inštitúciou tvrdilo, že *SRO* vo vzťahu k Rusínom „dodržiava všetky zákony“, pričom realizáciu tzv. „rusínsko-ukrajinských“ relácií hodnotilo „plne v súlade s reálnou národnostnou situáciou“.²⁹⁸ Reálna situácia však bola očividne iná, ako ju prezentovalo vtedajšie vedenie rozhlasu, pretože po takýchto vyjadreniach Rusíni vystupňovali svoje požiadavky na samostatné rozhlasové vysielanie. Po nich vedenie rozhlasu pristúpilo na konkrétne zmeny: od 1. septembra 1998 na diferencované vysielanie pre Rusínov a Ukrajincov, ktoré však o niekoľko mesiacov po parlamentných voľbách zaniklo, a po nových protestoch súhlasilo s vypísaním konkurzu na dve pracovné miesta redaktorov do samostatného rusínskeho vysielacieho tímu. K definitívnemu vyriešeniu tohto problému však došlo až následne po tom, keď *Rusínska obroda* sa v roku 2001 obrátila na *Radu Európy* v Štrasburgu s oficiálnou sťažnosťou na *SRO* vo veci porušovania národnostných práv Rusínov na Slovensku, podporenou petičnými podpismi za zriadenie samostatného rozhlasového vysielania.

Tlak na príslušné inštitúcie podporený priaznivými výsledkami sčítania obyvateľstva v máji 2001 pre Rusínov znamenal, že v rámci novej organizačnej

297 O tom pozri ПЛІШКОВА, А.: *Компетенція на зміну внутрорної штруктуры высыляня є в руках шефредактора Пряшівського штудія – інтервю з централным діректором Словенського розгласу в Братіславі*, ПєДр. Ярославом Резніком; *Профєсіоналіта на першім місті – інтервю з шефредактором Главной редакції народностно-етнічного высыляня Словенського розгласу в Пряшові*, ПєДр. Войтєхом Бачом. In: *Народны новинкы*, XI, 11 – 14, Пряшів 2001, s. 5 – 6; ПЛІШКОВА, А.: *Самостатне русінське высыляня зась на досяг руки?* In: *Народны новинкы*, XI, 16 – 17, Пряшів, 2001, s. 1 – 2.

298 O tom pozri ПЛІШКОВА, А.: *Компетенція на зміну внутрорної штруктуры высыляня...*

štruktúry, ktorú *SRO* prijal začiatkom roku 2002, sa redakcia spravodajstva v prešovskej redakcii oficiálne rozdelila na samostatné časti, pričom jednou z nich je oficiálne deklarovaný *Rusínsky tím vysielania*. Od 1. septembra 2003 sídlom *Národnostno-etnického vysielania*, a teda aj rusínskeho vysielacieho tímu, je štúdio *SRO* v Košiciach.

V súčasnosti *SRO* (*Rádio Patria*) vysiela *Národnostno-etnické vysielanie* pre rusínsku menšinu v rusínskom jazyku na 5. okruhu v rozsahu 14 hodín programu týždenne. Vysielanie je zamerané na všetky vekové kategórie poslucháčov. V pracovných dňoch sa viac sústreďuje na spravodajstvo a aktuálnu publicistiku, počas víkendov prevažujú publicistické a umelecko-slovné relácie. Zastúpené je aj náboženské vysielanie pre príslušníkov pravoslávneho aj gréckokatolíckeho vierovyznania. Okrem toho, raz mesačne štúdio na celoslovenskom okruhu vysiela 30-minútový *Rusínsky národnostný magazín*, t. j. publicistický program, ktorý monitoruje život rusínskej národnostnej menšiny za uplynulý mesiac.

Ani po vzniku samostatného rusínskeho vysielacieho tímu však nespokojnosť obyvateľstva s rusínskym vysielaním neprestala. Po monitoringu zo strany *Mediálnej rady pri Rusínskej obrode na Slovensku* dôvodom nespokojnosti sa stalo rozhodnutie vedenia *SRO* o sťahovaní redakcie *NEV* z Prešova do Košíc (2003) a obsahová náplň rusínskeho vysielania. Monitoring poukazoval na absenciu informácií zo života rusínskej menšiny vo všetkých jeho oblastiach, na absenciu živej publicistiky a zmenu vysielacieho času, ktorý podľa poslednej vysielacej štruktúry (2006) bol počas týždňa presunutý z odpoľudňajších hodín na dopoludňajšie. Okrem toho mediálna rada obnovila požiadavku na rozdelenie aktuálneho vysielacieho času pre Rusínov tak, aby pokrýval každý víkend, a nie ako doteraz – každý druhý víkend, upozornila na potrebu skvalitňovania jazykového prejavu moderátorov, posilnenie kolektívu redaktorov a spolupracovníkov rusínskeho tímu a v neposlednom rade predostrela požiadavku na návrat redakcie z Košíc do Prešova.²⁹⁹ Tieto výhrady sa stali podkladom k novej petičnej akcii občanov v záujme skvalitnenia vysielania, ktorú petičný výbor na čele s Fedorom Vicom začal 15. novembra 2007.³⁰⁰

V *Slovenskej televízii* (*STV*) je vysielanie pre národnostné menšiny a etnické skupiny sústredené na *Dvojke*, teda na druhom programe. Napriek tomu, že objem vysielania pre národnostné menšiny má stúpajúci trend,³⁰¹ periodicita výroby rusínskych národnostných magazínov klesá. Pokiaľ v roku 2003 *STV* vysielała premiérový 30-minútový publicistický rusínsky magazín raz mesačne, v roku 2005 to bolo už len raz za dva mesiace, a v roku 2006 – raz štvrťročne, pričom vyšší

299 O tom pozri VICO, F.: *Výhrady k obsahovej náplni rusínskeho vysielania Slovenského rozhlasu*. In: http://www.rusynacademy.sk/slovak.sl_rozhlas.html.

300 *Petícia občanov*, tamže.

301 O tom pozri KOLOVÁ, L.: *Národnostné etnické vysielanie Slovenskej televízie*. In: LELKES, G. – TÓTH, K.: *Národnostné a etnické menšiny na Slovensku 2006*. Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín 2007.

objem vysielania inštitúcia vykazuje na základe niekoľkonásobného reprízovania relácií.³⁰² Rusínsky televízny magazín pripravujú prevažne externí spolupracovníci, ktorým často chýba všeobecný prehľad o rusínskej národnostnej problematike, o prioritách rusínskeho revitalizačného hnutia so zameraním na budúcnosť tejto minority, ako aj ovládanie normatívneho rusínskeho jazyka, čo vedenie tejto verejnoprávnej inštitúcie ignoruje.

Kultivovanie jazykovej kultúry rusínskeho jazyka v jeho kodifikovanej ortografickej norme vo všeobecnosti je problémom obidvoch verejnoprávnych inštitúcií – *Slovenského rozhlasu* aj *Slovenskej televízie*, ktorým akoby chýbal záujem, ale možno viac financie, na zdokonaľovanie jazykových kompetencií svojich interných redaktorov, ako aj externých spolupracovníkov. Z tohto dôvodu kvalita ich jazykového prejavu je často stredobodom pozornosti rusínskych jazykovedcov.³⁰³

2. 5 Literárna sféra

Literárna sféra Rusínov na Slovensku je jediná zo všetkých uvedených, v ktorej absentuje pretrhnutie kontinuity súčasnosti s minulosťou.³⁰⁴

Literárne snahy Rusínov prešovskej oblasti majú dlhodobú tradíciu bez ohľadu na to, že v konkrétnych obdobiach boli zabrzdené nedostatkom aktívnych tvorcov alebo silnými asimilačnými vplyvmi. Taká situácia bola napr. v období od začiatku XX. st. až do konca prvej svetovej vojny. Ani vtedy však buditeľská literárna tradícia u Rusínov nezanikla úplne. Ožila v lepších kultúrno-spoločenských a politických podmienkach po vzniku Československej republiky roku 1918, súčasťou ktorej bola prešovská oblasť a Podkarpatská Rus. Vo vtedajších podmienkach sa vytvorili nové možnosti pre literárny rozvoj Rusínov prešovskej oblasti, ktoré boli realizované v závislosti od ich jazykovej orientácie – „*karpatoruskej*“, resp. rusínskej, ruskej alebo ukrajinskej. Keď v 20. rokoch XX. st. prevažovala orientácia na hovorový jazyk Rusínov tak v poézii, ako aj v inej literárnej tvorbe autorov, neskôr, v 30. rokoch, sa začala vzťahovať literatúra v ruskom jazyku, ktorá spolu s literatúrou v ľudovom jazyku v prešovskej oblasti dominovala až do povojnového obdobia, to znamená do začiatku 50. rokov XX. st. Súčasne s literatúrou v ruskom jazyku približne v tom istom čase na Podkarpatskej Rusi začína vznikať literárna tvorba v ukrajinskom jazyku, ktorá ovplyvnila aj tvorcov v prešovskej oblasti.

Povojnová politika vytvorila nové podmienky pre rozvoj kultúry, v ktorých

302 V roku 2006 STV pripravila 4 premiérové rusínske národnostné magazíny (v trvaní 1, 72 hodín), ktoré odvysielala opakovane v 14 reprízach (6, 03 hodín). Tamže.

303 ЗОЗУЛЯК, А.: *Юбілущий визначный русинський лінгвіста*. In: *Народны новинкы*, XVI, 41 – 43, Пряшів 2006.

304 O tom pozri ДУДАШ, Н., ред.: *Русински/руски писні*. Нови Сад 1997; ПЛІШКОВА, А., ред.: *Муза спід Карпат (Зборник поезії Русинів на Словеньску)*. Пряшів 1996.

predchádzajúca literárna tvorba, najmä však folklórna a náboženská, bola považovaná za reakčnú. Literatúra v ruskom a ukrajinskom jazyku kvalitatívne znamená úpadok podliehajúci ideologickým vplyvom, schematizmu a dogmatizmu. Literatúra na rusínskom jazykovom základe bola pod vplyvom sovietskej politiky, výrazne zasahujúcej aj prešovskú oblasť, absolútne zanedbávaná. K zmenám v prospech rusínskej jazykovej orientácie v prešovskej oblasti dochádza až koncom 60. rokov XX. st.. Literárna produkcia jednotlivých tzv. *ľudových* autorov tohto obdobia, ktorú knižne vydávalo vydavateľstvo *Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich* v Prešove, bolo pod silným vplyvom ukrajinského jazyka. Definitívne literatúra v rusínskom jazyku všetkých žánrov (poézia, próza, dráma) ožila s významnou podporou štátu po roku 1989, teda so začiatkom revitalizačného procesu Rusínov, s rozvojom možností publikovania v nových rusínskych periodikách (*Rusyn, Narodný novynký*) a v rozhlase, so vznikom vydavateľstiev a občianskych združení založených za účelom šírenia kultúry a literatúry v rusínskom jazyku (*Rusínska obroda, Svetový kongres Rusínov, Spolok rusínskych spisovateľov, Rusín a Ludové noviny*.)

História rusínskej literatúry v prešovskej oblasti svedčí o tom, že táto literárna tvorba „*vždy mala osobnosti, ktoré raz s väčšou inokedy s menšou silou vstupovali na literárnu scénu – v závislosti od spoločensko-politickej situácie a od autorského potenciálu*“.³⁰⁵ Rusínska literatúra vznikala v období, keď všetci Rusíni žili v jednom impériu a nemali problém hlásiť sa k rusínskej národnosti, napr. v XVIII. st., kedy boli literárne činní A. Padaľský, I. Vislocký, A. Kocák, A. Vaľkovský, ktorí vo svojej tvorbe boli motivovaní aj vystaňovaleckou literatúrou Rusínov Severnej Ameriky – E. Kubeka, Š. Varzáliho, I. Ladižinského. Rusínska literárna tvorba mala svoje zastúpenie aj v XIX. st., v ktorom tvorili – I. Ripa, P. Lodij, M. Andrejkovič, A. Labanc, T. Podhajecká, A. Kriger-Dobrianska, M. Nevická, A. Duchnovič, P. Kuzmiak, A. Pavlovič. V XX. st. existovali tiež činní rusínski autori – I. Žák, I. Novák, A. Capcara, A. Halgašová, M. Hvozda, A. Halčáková, J. Maťašovská, Š. Smolej, M. Polčová, E. Capcara, A. Vladyková, J. Kudzej, ktorí svoje literárne diela písali v hovorovom jazyku. K rusínskej literárnej tradícii sa po roku 1989 pridali aj niektorí autori, ktorí do roku 1989 tvorili umeleckú literatúru v ukrajinskom spisovnom jazyku – Š. Suchý, M. Maľcovská, J. Charitun, M. Kseňák.

Pozitívne tendencie rozvoja literatúry v rusínskom jazyku pokračujú aj po vzniku samostatnej Slovenskej republiky (1993), kedy po kodifikácii rusínskeho jazyka (1995) a jeho zavedení do školského systému (1997) k uvedeným autorom staršej a strednej generácie, ktorí pravidelne publikovali najmä v štvrťročnej literárnej prílohe týždenníka *Narodný novynký* pod názvom *Pozdrav Rusínov* a v časopise *Rusyn*, postupne pribúdali aj mladí začínajúci autori, najmä vysokoškolskí

305 ХОМА, В.: *Розвиток русинської поезії в Словаччині від 20-х до 90-х років ХХ століття (Нарис історії з портретами поетів)*. Видавництво Спілки словацьких письменників, Братіслава 2000.

študenti rusínskeho jazyka. Z ich iniciatívy redakcia týždenníka *Narodný novynký* od konca roka 2000 začala vydávať štvrtročnú prílohu pre rusínske deti a mládež pod názvom *Rusalka*. Okrem publicistických prác sa v nej objavujú básnické a prozaické prvotiny mladých autorov a preklady, najmä súčasnej slovenskej literatúry.

Vo vzťahu k umeleckej úrovni literárnej tvorby Rusínov severovýchodného Slovenska je potrebné zdôrazniť, že nebyť rozličných jazykových orientácií ako následku politických vplyvov susedných krajín, tak súčasná literatúra Rusínov na Slovensku sa mohla pýšiť oveľa väčším počtom autorov a určite aj vyššou umeleckou úrovňou. Napriek ťažkej situácii a stagnácii rozvoja literatúry v rusínskom jazyku, ktorú rozvíjajúcemu sa literárnemu procesu z 20. rokov XX. st. a neskôr z obdobia liberalizácie spoločnosti v 60. rokoch spôsobilo následné obdobie, ktoré agresívne potlačilo pokusy o obrodenie rusínskeho etnika a jazyka, rusínska literatúra prežila. Oporu nachádzala v ľudovej tvorbe a v nábožensko-cirkevnej spisbe, ktoré v rusínskom prostredí mali dlhodobú tradíciu. Bolo preto prirodzené, že prví tzv. *ľudoví* autori tohto obdobia – Ivan Žák na Spiši, Ivan Novák na Makovici, Mária Dufancová v Prešove, Juraj Kolinčák v Starine, Mikuláš Hornák v Medzilaborciach a iní – v tejto tradícii pokračovali, pričom niektorým sa podarilo vydať aj samostatné zbierky. Aj keď nie každému z nich sa podarilo vydať svoje diela knižne, spoločne vytvorili zárodok, z ktorého sa v povojnovom období, najmä však od 60. rokov XX. st., rozvinuli básnické talenty, z tvorby ktorých boli zostavené a vydané kolektívne zbierky: zbierka básní *Зелений віночок – червоні квіточки*³⁰⁶ a neskôr zbierka básní a prózy *Карпати піснею вчаровані*.³⁰⁷

Na literárnu tvorbu v rusínskom jazyku staršej generácie autorov nadviazali ďalší, už spomínaní autori, až v povojnovom období. Ich tvorbu charakterizuje už výraznejšia ambícia umelecky sa vynímať medzi svojimi súčasníkmi a badateľné snahy o osvojenie si teórie literárnych žánrov vyplývajúce z ich vzdelania a osobného záujmu o literatúru. Od takejto literárnej práce bol už iba krok k literárnej tvorbe na profesionálnej úrovni, ktorá u Rusínov vzniká v 60. – 70. rokoch XX. st.³⁰⁸ Napriek tomu, že toto obdobie preferovalo kultivovanie literárnej tvorby na báze ukrajinského spisovného jazyka, zároveň v politicky uvoľnenejšej atmosfére sa zintenzívnila aj činnosť a vydávanie diel autorov píšucich po rusínsky, hoci ich jazyk vydavateľstvo systematicky prispôbovalo ukrajinskému pravopisu. Z tohto obdobia stojí spomenúť nasledujúcich autorov a ich zbierky: Ivan Žák – *Маковицькі нутти* (1960), Ivan Rodák – *Да што за да што* (1968), Justína Mat'ášovská – *Орябинський вінок* (1975), Mikuláš Hvozda – *Маковицькі дзвіночки*

306 РУДЛОВЧАК, О., ред.: *Зелений віночок – червоні квіточки*. Пряшів 1965. V zbierke boli uverejnené básne týchto autorov: I. Kind'u, I. Nováka, I. Žáka, M. Tomana, I. Mel'nika, M. Dufancovej, J. Kolinčáka, V. Jurtina, I. Bodnára, A. Sapcaru, M. Hvozdu.

307 НЕМЕТ, М.: *Карпати піснею вчаровані*. Пряшів 1974. V zbierke sa nachádzajú diela týchto autorov: A. Halčákovkej, A. Sapcaru, I. Žáka, M. Hvozdu, J. Kolinčáka, J. Mat'ášovskej, I. Bodnára a M. Slivku.

308 ХОМА, В.: *Розвиток русинської поезії в Словаччині...*

(1976), Juraj Kolinčák – *Підвигорлатська бистрина* (1977), Anna Halčáková – *Окрилені мрії* (1978) а *Балады* (1984).

Literatúra v rusínskom jazyku svoje celkové obrodenie zaznamenáva až začiatkom 90. rokov XX. st. napriek tomu, že už v 80. rokoch sa viacerí nespo-kojní básnici, spisovatelia a kritici dožadovali návratu k tradíciám 60. rokov a slobody umeleckého prejavu.³⁰⁹ Po „nežnej“ revolúcii roku 1989 sa plne obnovil pluralizmus pohľadov na literárnu tvorbu a tolerancia voči rusínskemu smerovaniu tvorby. Vďaka finančnej podpore štátu začína ožívať knižná literárna produkcia v rusínskom jazyku: vydáva sa básnická a prozaická tvorba niektorých generačne starších autorov – Anny Halgašovej, Štefana Smoleja, Mikuláša Hvozdu³¹⁰ – z ktorých prví dvaja debutovali svojimi dielami v rusínskom jazyku, ale aj nových, ktorí prechádzajú z ukrajinského, ruského alebo slovenského jazyka na jazyk rusínsky. Takúto transformáciu považovali za prirodzenú v danom štádiu rozvoja rusínskej kultúry a formovania rusínskej identity a v r. 2001 iniciovali zrod stavovskej organizácie – *Spolku rusínskych spisovateľov*. Spomedzi nich je potrebné uviesť v prvom rade básnikov a prozaikov Štefana Suchého,³¹¹ Juraja Charituna,³¹² prozaičku Máriu Maľcovskú³¹³ a Mikuláša Kseňáka.³¹⁴ Ide o zreých autorov, ktorých tvorba je na profesionálnej úrovni porovnateľnej s umeleckou úrovňou autorov inonárodných literatúr. Ich tvorba je často prezentovaná na rôznych súťažných prehliadkach v prednese rusínskej poézie a prózy (*Duchnovičov Prešov, Festival drámy a umeleckého slova A. Duchnoviča, Struny srdca* atď.) v *Národnostno-etnickom vysielaní Slovenského rozhlasu* v Košiciach a v *SRO* v Bratislave, menej sa dramatizuje v *Divadle A. Duchnoviča* v Prešove.

309 Tamže, s. 368.

310 ГАЛГАШОВА, А.: *Стружницькыма пішниками* (зост. М. Гиряк). Русиньска оброда, Пряшів 1993; СМОЛЕЙ, Ш.: *Не ганьб ся, Русине!* Русин і Народны новинкы, Пряшів 2005; ГВОЗДА, Н.: *Квітки з моєї загородкы* (зост. І. Русинко). Русиньска оброда, Пряшів 2002; ГВОЗДА, Н.: *Сповідь Русина*. Світовий конгрес Русинів, Пряшів 2006.

311 Š. Suchý je autorom šiestich kníh v rusínskom jazyku: básnických zbierok *Русиньскый співник* (Русиньска оброда, Пряшів 1994), *Енді сидать на машыну вічності* (Русиньска оброда, Пряшів 1995), *Аспірін* (Русин і Народны новинкы, Пряшів 2005), básnickej knižky s notami *Азбукарня* (Русин і Народны новинкы, Пряшів 2004), básnickej zbierky pre deti *Слон на Кычарі* (Русин і Народны новинкы, Пряшів 2007) а zborníka humoristických poviedok *Як Руснакы релаксують* (Русиньска оброда, Пряшів 1997). Okrem toho je aj autorom mnohých dramatizácií rozhlasových hier, niekoľkých dramatizácií divadelných hier а umeleckých prekladov, najmä zo slovenskej literatúry.

312 ХАРИТУН, Ю.: *Гусли з явора*. Русиньска оброда, Пряшів 1995.

313 М. Maľcovská je autorkou piatich prozaických kníh v rusínskom jazyku: *Манна і оскомина* (Русиньска оброда, Пряшів 1994), *Під русиньскым небом* (1998), *Русиньскы арабескы* (Русиньска оброда, Пряшів 2002), *Зелена фатаморгана* (Ужгород 2007) а rozprávkovvej knižky pre deti *Приповідкова лучка* (Русиньска оброда, Пряшів 1995), z ktorej rozprávky pod rovnomeným názvom r. 2000 vyšli на MG kazete.

314 М. Kseňák je autorom prozaickej knižky v básňach v rusínskom jazyku *О камюньскых майстрах* (Русиньска оброда, Пряшів 1994), zbierky krátkych poviedok а dramatizácií *Біда Русинів з дому выганяла* (Світовий конгрес Русинів, Пряшів 2002) а dvoch kníh bájok – *Выбраны байкы* (Сполук русиньскых писателів Словеньска, Пряшів 2002) а *Метаморфозы, новы байкы і переклады* (Сполук русиньскых писателів Словеньска, Пряшів 2006).

Stredobodom záujmu súčasných rusínskych spisovateľov sú obyčajné problémy človeka, bežný život na dedine, národno-identifikačné problémy, príroda, tradície, náboženský život a pod. Vďaka zrozumiteľnému jazyku si získali sympatie čitateľov a vďaka umeleckej úrovni sa prekladajú do iných jazykov. Významnou motiváciou kvalitnej umeleckej tvorby v rusínskom jazyku sa stalo prestížne ocenenie *Literárna cena A. Duchnoviča*, ktorú od roku 1997 udeľuje *Karpatsko-rusínske výskumné centrum* v USA a finančne na ňu prispieva *Fond Stevena Chepu pri Torontskej univerzite* v Kanade. O kvalite miestnej rusínskej umeleckej tvorby svedčí skutočnosť, že držiteľmi tohto ocenenia sú už traja autori zo Slovenska – M. Maľcovská (1999), Š. Suchý (2000) a M. Kseňák (2003).

2. 6 Konfesionálna sféra

Pochopiť súčasné postavenie rusínskeho jazyka v konfesionálnej sfére vyžaduje aspoň minimálnu znalosť minulosti Rusínov. Ich niekoľko storočná existencia v podkarpatskom regióne bola sprevádzaná na náboženskom poli východným obradom a cirkevnoslovanským liturgickým jazykom,³¹⁵ ktorý v praktickej realizácii bol podľa potreby dopĺňaný prvkami miestneho hovorového jazyka a v takejto podobe v XIX. a začiatkom XX. st. bol využívaný aj pre edukačné ciele. V medzivojnovom období sa na vyšších stupňoch škôl zase preferoval jazyk ruský, ktorý sa vzťahoval aj na výučbu odborných predmetov. Hoci takéto riešenie sa videlo v danom období ako sebestačné, pretože pestovalo tradičný duch „*rus'kosti*“ u miestneho obyvateľstva, predsa len nebolo úplne uspokojivé, pretože otázka štandardného komunikatívneho prostriedku vybudovaného na báze živej reči miestneho obyvateľstva sa tým neriešila, iba sa oddialila, ako vieme, o niekoľko desaťročí neskôr.

Tak ako nádejou pre národnostný život Rusínov v minulosti bol vznik Československej republiky, súčasťou ktorej sa stala Podkarpatská Rus, tak koniec týchto nádejí znamenal ďalší vývoj v rámci ČSR, najmä však neskoršie vojnové udalosti, nástup komunizmu, likvidácia Podkarpatskej Rusi, ukrajinizačný a pravoslavizačný proces. Zákaz činnosti *Gréckokatolíckej cirkvi* v rokoch 1950 – 1968,³¹⁶ ktorá prostredníctvom jednotlivých osobností podporovala národnostné snahy Rusínov v minulosti, sa negatívne premietol do úrovne národného vedomia obyvateľstva. Nádejou pre Rusínov bolo jej obnovenie v roku 1968, ale súčasne sklamaním bolo, že v tomto období sú už badateľné tendencie k zmene liturgického jazyka z cirkevnoslovanského na slovenský, ktorý sa začal zavádzať

315 O tom pozri Vladimír Rus de juxta Hornad (J. V. Timkovič): *Dejiny gréckokatolíkov Podkarpatska (9. – 18. storočie)*. Košice 2004.

316 Tamže. O tom pozri aj MAGOCSI, P. R.: *Greek Catholic Eparchy of Prešov*. In: MAGOCSI, P. R. and POP, I., eds.: *Encyclopedia of Rusyn History and Culture...*, s. 144 – 146.

spočiatku na slovenských farnostiach a postupne aj na farnostiach rusínskych, t. j. s prevahou obyvateľov hovoriacich niektorým z miestnych rusínskych nárečí. Hoci väčšina rusínskych veriacich nesúhlasila s týmto procesom, avšak proti konaniu kňazov, podporovaných cirkevnou hierarchiou, nezmožila nič. Naopak, čo sa týka pastoračných potrieb, ako je napr. čítanie evanjelií, výučba náboženstva, vysluhovanie sviatostí, sa skôr podvoľovali slovakizačnému tlaku, pretože táto sféra viac vyžadovala a vyžaduje zrozumiteľný a praktizujúci jazyk. Keď k tomu pripočítame politicko-národnostné okolnosti – zakázaná rusínska národnosť, absentovanie kodifikovaného rusínskeho jazyka, násilná ukrajinizácia a následne aj slovakizácia školstva Rusínov, a týmito činiteľmi do značnej miery oslabené národné vedomie Rusínov, niet sa čo diviť, že slovakizačný proces postupoval pomerne rýchlo a odpor ľudí voči nemu slabol. Ale aj napriek tomuto silnému tlaku rusínski veriaci vo väčšine gréckokatolíckych farností si dokázali uchovať staroslovanskú liturgiu. Hoci niekde aj s menšími slovenskými vsuvkami, ale pôvodná liturgia sa dodnes udržala približne v 140 gréckokatolíckych farnostiach.³¹⁷

Tento stav sa podarilo uchovať aj vďaka realizácii pastoračnej praxe v materinskom jazyku rusínskom, ktorá sa spája s menom kňaza o. Františka Krajňáka³¹⁸ pôsobiaceho vyše 20 rokov (1985 – 2006) v *Gréckokatolíckej farnosti v Medzilaborciach*. Z jeho iniciatívy ešte začiatkom 80. rokov XX. storočia sa tam sformoval prekladateľský tím zložený z teológov a laikov, ktorý začal pracovať na preklade katechizmu, evanjelií a epištol. Keďže v tom čase rusínsky jazyk ešte nebol kodifikovaný, prekladateľský tím si pre vlastné účely vytvoril základné gramatické pravidlá a prijal zásadu využitia slov zo všetkých rusínskych nárečových oblastí severovýchodného Slovenska, pričom za základ prijal nárečia okolia Medzilaboriec.

Prvým plodom práce prekladateľského tímu bol samizdat *Malého gréckokatolíckeho katechizmu pre rusínske deti* (*Малый грекокатолицький катехизм про русинськы діти*, 1982) a *Apoštoly* (1985) a *Evanjeliá* (1986) *na nedele a sviatky celého roka* (*Апостолы і євангелії на неділі і свята цілого року*), ktoré kňazi podporujúci pastoračnú prax v rusínskom jazyku³¹⁹ hneď začali aj praktizovať. Tento moment sa stretol s veľmi pozitívnou odozvou veriacich, čo bolo motiváciou k ďalším prekladom.³²⁰

317 TIMKOVIČ, J. V., OSBM: *Rusíni na Slovensku v cirkevných dokumentoch I. diel*. Užhorod 2006, s. 16 – 17.

318 O tom pozri MAGOCSI, P. R.: *Krainiak Frantisek*. In: MAGOCSI, P. R. and POP, I., eds.: *Encyclopedia of Rusyn History and Culture...*, s. 242; ПЛІШКОВА, А.: *Спроба розложити Русинів, або...* In: *Русин*, IX, 3 – 4, Пряшів 1999.

319 TIMKOVIČ, J. V., OSBM: *Rusíni na Slovensku v cirkevných dokumentoch...*, s. 9 – 10.

320 Knižne a s cirkevným schválením postupne vyšli tieto preklady, ktoré slúžia pre praktické potreby: *Малый грекокатолицький катехизм про русинськы діти* (1992), *Молитвеник св. ружаця* (1992), *Євангелія і Апостолы на неділі і свята цілого року* (1999), *Євангеліс од св. Йоана* (2003).

Inak však zareagovala cirkevná hierarchia, ktorá veľmi dlho otáľala s oficiálnym udelením písomného súhlasu k používaniu týchto prekladov. Ved' imprimatur na používanie *Apoštolov* a *Evanjelií* v rusínskom jazyku biskupstvo udelilo v roku 1997,³²¹ teda až o 11 rokov neskôr po realizácii prekladov. Príčinou oddiaľovania mohli byť obavy z toho, že ak sa spomínané diela začnú používať oficiálne v liturgii, rusínsky jazyk sa tým vyzdvihne na úroveň liturgického jazyka a tento moment otvorí cestu novým požiadavkám na uplatňovanie rusínskeho jazyka v pastoračnej praxi – na poli katechetickom a liturgickom. Nakoniec sa tak aj stalo a pod tlakom kňazov a veriacich cirkevná vrchnosť bola nútená predsa len urobiť nejaké ústupky.³²²

Positívne zmeny v postoji cirkevnej vrchnosti k pastoračnej praxi v rusínskom jazyku nastávajú až vtedy, keď sa začali komplexnejšie riešiť problémy Rusínov v civilnom živote po roku 1989, po kodifikácii rusínskeho jazyka v roku 1995 a jeho postupnom zavedení do jednotlivých sfér života tejto menšiny. V roku 2002 vtedajší biskup Mons. Ján Hirka udelil imprimatur na preklad *Evanjelia od sv. Jána*, a nový biskup Prešovskej eparchie Mons. ThDr. Ján Babjak, SJ, deklarujúc ochotu riešiť a vyriešiť aspoň niektoré z požiadaviek Rusínov – v roku 2003 ustanovil pre rusínskych gréckokatolíkov vikára,³²³ pri liturgickej komisii biskupstva zriadil liturgickú rusínsku sekciu a súhlasil s obnovením rusínskej cirkevno-kultúrnej organizácie *Spolku sv. Jána Krstiteľa* (*Общество св. Йоана Крестителя*), ktorej činnosť je zameraná aj v prospech rozvoja rusínskeho jazyka a pastoračnej praxe v ňom prostredníctvom vlastnej tlače.³²⁴ Jeho členovia sú zároveň aj členmi prekladateľského tímu, ktorý ukončil práce nad ďalšími ôsmimi prekladmi,³²⁵ ktoré budú musieť prejsť schvalovacím procesom liturgickou komisiou, biskupom a *Východnou kongregáciou cirkvi* v Ríme. Ide teda o veľmi zdĺhavý proces, ktorý s ohľadom na počet predložených diel podľa odborníkov môže trvať najmenej 10 rokov. A pokiaľ nebude urobený a schválený komplexný preklad *Svätého Písma*, biskupstvo sa podľa slov niektorých rusínskych kňazov rozhodlo pre určité reštrikčné kroky vo vzťahu k pastoračnej praxi v rusínskom jazyku. Napríklad používanie evanjeliára v rusínskom jazyku povolilo iba vo vyhradených farnostiach na skúšobnú dobu a až do schválenia oficiálnych liturgických textov *Východnou*

321 TIMKOVIČ, J. V., OSBM: *Rusíni na Slovensku v cirkevných dokumentoch...*, s. 11.

322 V 1992 roku imprimatur bol udelený na *Молитвенник св. ружанця* a na už uvedeného katechizmus.

323 Post vikára pre rusínskych gréckokatolíkov bol zriadený miesto dlhodobu požadovaného postu biskupa pre Rusínov. Na túto funkciu bol menovaný 24. apríla 2003 bazilián Peter Pavol Haľko, OSBM. Faksimile menovacieho dekrétu pozri v TIMKOVIČ, J. V., OSBM: *Rusíni na Slovensku v cirkevných dokumentoch...*, s. 250.

324 Od posledného štvrtroka r. 2004 *Spolok sv. Jána Krstiteľa* vydáva štvrťročne časopis *Artos* a ročenku *Gréckokatolícky rusínsky kalendár* v rusínskom jazyku.

325 Z cirkevnoslovanského do rusínskeho spisovného jazyka boli postupe preložené: *Малый требник, Акафіст ку свяценомучітелєви Павлови Петрови Гойдїчови, Молебень ку свяценомучітелєви Василєви Гонкови, Крестна дорожа, Молитвенник Радуйте ся в Господї, Выбраны літургічны часткы, Євангеліє од св. Луку і св. Марка, Євангеліє од св. Матфея*.

kongregáciou cirkví zakázalo používať pracovnú formu prekladu *Trebníka* v rusínskom jazyku a nariadilo vysluhovanie sviatostí (krstu, myropomazania, manželstva a pomazania chorých) v cirkevnoslovanskom jazyku.³²⁶ Týmto krokom zároveň vnieslo medzi kňazstvo pochybnosti o platnosti vysluhovania sviatostí v rusínskom jazyku. Rusíni a kňazi, najmä z *Výboru rusínskych gréckokatolíckych kňazov Prešovskej eparchie*, otvorene protestovali požadujúc od biskupstva okamžité zrušenie tohto „*antimisijsného nariadenia... ťažko poškodzujúceho pastoraáciu a misijsnú prácu gréckokatolíckych rusínskych kňazov a veriacich*“.³²⁷ Následne požadovali odvolanie z funkcie iba pred polrokom vymenovaného vikára pre Rusínov,³²⁸ ktorého obvinili z ignorovania potrieb Rusínov v konfesionálnej sfére, pretože fungovanie rusínskeho jazyka v pastoračnej praxi od samého začiatku vnímajú aj ako otázku prežitia rusínskeho etnika ako takého. Súčasne poukazovali na analogickú situáciu pri používaní zrozumiteľných slovenských prekladov namiesto cirkevnoslovanských textov od roku 1968, schválených tiež iba biskupstvom a nie *Východnou kongregáciou cirkví*, čo je v súlade s dokumentmi *II. Vatikánskeho koncilu*. Taký istý postup navrhovali zachovať aj vo vzťahu k prekladom rusínskym, pretože v 10-ročnom čakaní vidia nebezpečenstvo ďalšej slovakizácie východného obradu a ďalšie odnárodňovanie Rusínov.

Rusínske preklady v pastoračnej praxi v súčasnosti používa okolo 20 kňazov *Prešovskej gréckokatolíckej eparchie*, najmä však členov *Výboru rusínskych gréckokatolíckych kňazov*,³²⁹ pričom za vhodných štrukturálnych podmienok by ich mohlo byť okolo 40. Možno otázkou namieste je: prečo tak málo? Odpoveď znie: slabé národné vedomie absolventov teológie, vo formácii ktorých abscentuje príprava na pastoraáciu v prostredí národnostne zmiešaných regiónov alebo v regiónoch s dominanciou minoritného, v danom prípade rusínskeho materinského jazyka. Svoju rolu tu hrá aj zdržanlivosť cirkevnej hierarchie pri zavádzaní rusínskeho jazyka do pastoračnej praxe, v ktorom vidí „*škodlivú sekularizáciu*“³³⁰ v rámci tejto cirkvi. Všeobecná skúsenosť však hovorí v neprospech rusínskeho etnika. Tam, kde sa raz už zaviedla pastoračná prax v slovenskom jazyku, návrat k rusínskemu jazyku je skoro nemožný, tak ako ťažké je tam aj pestovanie národného povedomia. Naopak, v takýchto farnostiach je asimilačný proces omnoho dynamickejší.

Napriek všetkému však pastoračná prax v rusínskom jazyku už má na Slovensku položené cirkevné i spoločenské základy. Jej perspektíva je však závislá od

326 O tom pozri *Obežník Gréckokatolíckeho biskupstva* v Prešove č. 4 z novembra 2003 alebo jeho faksimile v TIMKOVIČ, J. V., OSBM: *Rusíni na Slovensku v cirkevných dokumentoch...*, s. 338.

327 Tamže, s. 339.

328 Tamže, s. 337; ПЛІШКОВА, А.: *Послїдня недїльна літургїя о. Франтїшка Країняка в Мїдїжлїбїрїях*. In: *Народны новинкы*, XVI, 27 – 30, Пряшїв 2006.

329 O tom pozri PLIŠKOVÁ, A.: *Rusínsky jazyk na Slovensku po roku 1989*. In: ŠUTAJ, Š. (ed.): *Národy a národnosti. Stav výskumu po roku 1989 a jeho perspektívy*. Prešov 2004.

330 O tom pozri TIMKOVIČ, J. V., OSBM: *Rusíni na Slovensku v cirkevných dokumentoch...*, s. 36.

toho, do akej miery a s akou toleranciou ju bude akceptovať cirkevná hierarchia. Podľa rusínskych kňazov závislosť na vôli iných by sa dala vyriešiť vlastnou cirkevnou štruktúrou – opätovným uznaním *Rusínskej gréckokatolíckej cirkvi sui iuris* (svojho práva) na území Slovenska s vlastným biskupom a biskupstvom, návrh na zriadenie ktorého *Výbor rusínskych gréckokatolíckych kňazov* vypracoval v roku 2003 a predložil ho pápežovi Jánovi Pavlovi II.,³³¹ resp. v začiatkoch zriadením aspoň jej vikariátu.³³² Významné miesto v tomto procese by mala mať aj cieľavedomá jazyková príprava budúcich kňazov pre národnostne zmiešané regióny.

Čo sa týka štruktúry biskupstva *Rusínskej gréckokatolíckej cirkvi sui iuris*, *Výbor rusínskych gréckokatolíckych kňazov* vychádzal z posledného sčítania obyvateľstva (2001), v ktorom sa k rusínskemu materinskému jazyku na Slovensku prihlásilo 35 000 gréckokatolíkov, pričom v 103 obciach si materinský jazyk rusínsky uviedlo vyše 50% obyvateľstva. Práve z týchto dedín podľa úvah rusínskych kňazov by sa dal za vhodných okolností v začiatkoch vytvoriť základný typ cirkevnej štruktúry – vikariát, ktorý by už bol schopný rozvíjať vo svojich farnostiach pastoračnú prax v rusínskom jazyku a vychovávať si kňazov. Za predpokladu, že by sa v budúcnosti napríklad zrealizovala myšlienka financovania cirkvi podľa počtu veriacich a približne na 500 – 600 veriacich by pripadol jeden kňaz, tak súčasných 35 000 rusínskych gréckokatolíkov by malo nárok na financovanie 50 – 60 rusínskych kňazov. Takýto fakt by mohol významnou mierou prispieť k zachovaniu národnostnej kultúry, jazyka, školstva a národného vedomia Rusínov na Slovensku, ako aj k zachovaniu národnostného prvku v danej cirkvi východného obradu, resp. posilnenia *Rusínskej gréckokatolíckej cirkvi sui iuris*, tak ako existovala oficiálne a bola uznávaná rímskymi pápežmi aj v minulosti, minimálne do r. 1963.³³³

Pri výchove budúcich gréckokatolíckych kňazov, schopných akceptovať a tolerovať národnostnú a jazykovú príslušnosť svojich veriacich-Rusínov, podľa nás, dôležitú úlohu by mohlo zohrať fungovanie rusínskeho jazyka v úlohe vyučovacieho predmetu na *Gréckokatolíckej teologickej fakulte* v Prešove, a v bohosloveckom seminári ustanovenie kňaza povereného formáciou budúcich kňazov pre rusínske farnosti, resp. pre farnosti s prevahou rusínsky hovoriaceho obyvateľstva. Z vlastnej skúsenosti vieme, že bohoslovci rusínskej národnosti požadovali používanie v seminári bohoslužobných kníh v rusínskom jazyku minimálne od roku 1997³³⁴ a vyučovanie rusínskeho jazyka – od roku 1999, odkedy na Prešovskej univerzite v rámci *Ústavu národnostných štúdií a cudzích jazykov* funguje

331 Tamže, s. 263 – 270.

332 Tamže, s. 302 – 303.

333 Tamže, s. 264.

334 O tom pozri faksimile žiadosti bohoslovcov rusínskeho pôvodu v TIMKOVIČ, J. V., OSBM: c. d., s. 8.

Oddelenie rusínskeho jazyka a kultúry, ktoré ako celouniverzitné pracovisko PU zabezpečuje výučbu jednotlivých disciplín študijného programu rusínsky jazyk a literatúra pre záujemcov všetkých fakúlt. Napriek tomu, že existuje písomný súhlas súčasného biskupa *Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku*, Mons. ThDr. Jána Babjaka, SJ,³³⁵ ako odpoveď na ponuku *Ústavu národnostných štúdií a cudzích jazykov Prešovskej univerzity* o možnosti študovať rusínsky jazyk v prehlbenej forme, resp. v rámci medziodborového štúdia, ktorá sa vzťahuje aj na bohoslovcov, k jeho praktickej realizácii však zatiaľ nedošlo.

Za zmienku stojí spomenúť aj pastoračnú prax druhej cirkvi východného obradu na Slovensku, príslušníkmi ktorej sú tiež prevažne Rusíni – pravoslávnej. Pravoslávna cirkev, vychádzajúc z historického kontextu, sa dodnes ortodoxne pridrižiava cirkevnoslovanského jazyka v liturgii aj pri vysluhovaní sviatostí (s výnimkou Michalovského biskupstva, kde sa praktizuje slovenský jazyk). Oficiálne zavedenie rusínskeho jazyka do cirkevného života a pastoračnej praxe podľa mienky niektorých jej predstaviteľov by sa mohlo klasifikovať ako politický krok. Vychádzajúc z histórie, pravoslávna cirkev už je spätá s jednou významnou politickou líniou – proukrajinskou, pričom jej aktuálna pozícia vo vzťahu k rusínskemu etniku sa nám vidí nejasná. Jej nečitateľnosť v tomto smere podľa nás komplikuje aj fakt, že pri vyučovaní náboženstva a vo svojich publikáciách preferuje jazyk slovenský. Napriek tomu, niektorí jej kňazi-Rusíni, najmä v kázňach sa snažia akceptovať jazykovú príslušnosť svojich veriacich rusínskej národnosti a popri cirkevnoslovanskom jazyku používajú aj svoje rodné nárečie. Faktom ale ostáva, že predstavitelia tejto cirkvi oficiálne nikdy neprejavili iniciatívu o zavedenie materinského jazyka rusínskeho svojich veriacich do pastorácie, podobne ako o to usiluje časť gréckokatolíckych kňazov.

Na základe uvedených skutočností môžeme snáď iba prognózovať jazykovú budúcnosť *Pravoslávnej cirkvi* na Slovensku: myslíme si, že ak v pastoračno-liturgickej praxi neprijme rusínsky jazyk, čo by bolo logické, keďže pôsobí prevažne medzi rusínskym obyvateľstvom, môže sa stať, že mŕtvý cirkevnoslovanský jazyk vzhľadom na jeho slabú zrozumiteľnosť, najmä medzi mladou generáciou, ťažko udrží – a skôr alebo neskôr sa stotožní s praxou v zrozumiteľnom slovenskom jazyku, podobne ako to už urobila vo svojich publikáciách. Napriek tomu, že táto cirkev vo svojej minulosti sa spája s politickou proukrajinskou líniou, vychádzajúc z aktuálnej situácie si tiež myslíme, že uvažovať o perspektívnej pastorácii v ukrajinskom jazyku medzi Rusínmi na Slovensku je bezpredmetné. Rusíni na Slovensku skôr by privítali, ak by najvyšší reprezentanti oboch cirkví východného obradu, ktoré sú dotované štátom oficiálne akceptujúcim rusínsku národnostnú menšinu a jej materinský jazyk, dôslednejšie začali akceptovať

335 Odpoveď Mons. ThDr. Jána Babjaka, SJ, prešovského eparchu, adresovaná doc. RNDr. Jarmile Bernasovskej, PhD., riaditeľke *Ústavu národnostných štúdií a cudzích jazykov Prešovskej univerzity* v Prešove zo dňa 30. 1. 2004. Archív ÚNŠaCJ.

národnostný vývoj v rámci etnika, z ktorého majú významné percento svojich veriacich. A tiež ak by spolu so svojimi teologickými fakultami začali racionálnejšie premýšľať nielen o vlastnej inštitucionálnej perspektíve, ale aj o perspektíve národnostnej menšiny, ktorú sú oddávna povolani obsluhovať, pretože denacionalizácia obyvateľstva vyvoláva rovnako národnostnú, ako aj náboženskú ľahostajnosť.

2. 7 Školská sféra

Do vzdelávacieho systému Slovenskej republiky bol rusínsky jazyk zavedený v školskom roku 1997/98, kedy sa s jeho výučbou ako nepovinného predmetu začalo na I. stupni niektorých základných škôl severovýchodného Slovenska. Dovtedy na Slovensku neexistovali žiadne formy jazykovej prípravy žiakov v rusínskom jazyku. Rusínske, resp. v tradičnom ponímaní „ruské“, školstvo sa rozpadlo nie z viny Rusínov v roku 1953 – následkom násilného administratívneho zásahu. Vtedy tradičné „ruské“ školy boli nahradené ukrajinskými školami, ale ich počet sa postupne významne zredukoval: pokiaľ v školskom roku 1966/67 existovalo 58 ukrajinských škôl s 154 žiakmi, tak v školskom roku 1985/86 to bolo už len 19 škôl s 343 žiakmi, a v školskom roku 1996 – iba 10 škôl so 700 žiakmi.³³⁶ Príčinou takého výrazného zániku ukrajinských škôl bol fakt, že prevažná časť Rusínov neprijala ukrajinský jazyk za svoj materinský, a preto sa postupne preorientovala na školy s vyučovacím jazykom slovenským. Z dôvodu absentovania možnosti hlásiť sa k svojej rusínskej národnosti takisto veľká časť Rusínov si zvolila radšej slovenskú národnú orientáciu.

V snahe zastaviť progresívnu slovakizáciu Rusínov na Slovensku, rusínske obrodenecké hnutie v bývalom Československu po roku 1989 si ako svoj prvoradý cieľ vytýčilo obnovu rusínskeho národnostného školstva, pretože iba v ňom videlo garanciu zachovania a rozvoja národnostnej a jazykovej identity Rusínov.³³⁷

S odstupom času je potrebné konštatovať, že predstaviteľom rusínskeho hnutia na Slovensku sa od roku 1989 podarilo zrealizovať zásadné kroky, ktoré viedli k tomu, že deti rodičov rusínskej národnosti opäť získali možnosť v školách sa učiť materinský rusínsky jazyk. Kultúrno-spoločenská organizácia *Rusínska obroda na Slovensku* od začiatku svojej existencie (1990) požadovala, aby sa v 1. – 4. ročníku základných škôl a rovnako aj vo výchovnom procese materských škôl nepoužíval ukrajinský, ale materinský rusínsky jazyk. Pri riešení tejto dôležitej otázky sa spočiatku hovorilo aj o koordinovanom postupe s proukrajinskou

336 ВАНАТ, І. – РИЧАЛКА, – М., ЧУМА, А.: До питань післявоєнного розвитку, сучасного стану та перспектив українського шкільництва в Словаччині. Додаток до газети *Нове життя*, 40, Пряшів 1992.

337 MAGOCSI, P. R.: *Rusínska jazyková otázka znova nastolená...* In: MAGOCSI, P. R. ed.: *A new Slavic Language is born. The Rusyn Literary Language of Slovakia./Zrodil sa nový slovanský jazyk. Rusínsky spisovný jazyk na Slovensku.* New York 1996.

kultúrno-spoločenskou organizáciou *Zväzom Rusínov-Ukrajincov*, pretože vo vyšších ročníkoch ZŠ sa v tom čase uvažovalo s prechodom na vyučovanie ukrajinského alebo ruského spisovného jazyka.³³⁸ Prvotné návrhy sa však postupom času modifikovali v súvislosti s procesom profilácie programu rusínskeho hnutia na Slovensku a v celoeurópskom kontexte, požadujúceho uznanie Rusínov ako samostatnej národnosti a vytvorenie rusínskeho spisovného jazyka. Kodifikácia rusínskeho jazyka na Slovensku v roku 1995 sa stala základným predpokladom pre zavedenie materinského jazyka Rusínov do vzdelávacieho systému Slovenskej republiky.

Zavedeniu rusínskeho spisovného jazyka do školskej praxe predchádzalo vypracovanie základných dokumentov. V prvom rade išlo o:

1. *Koncepciu vyučovania rusínskeho jazyka ako materinského na základných školách s vyučovaním rusínskeho jazyka* (1996), ktorú vypracoval *Štátny pedagogický ústav* v Bratislave, detašované pracovisko v Prešove (autor: doc. PhDr. Vasil' Jabur, CSc.), a

2. *Koncepciu vzdelávania detí občanov Slovenskej republiky rusínskej národnosti* (1996), ktorú vypracovalo *Ministerstvo školstva* Slovenskej republiky.

V nadväznosti na ne v niekoľkých etapách vznikali, a následne v súlade s potrebami vyučovacieho procesu sa aj modifikovali, ďalšie nevyhnutné pedagogické dokumenty, ktoré schválilo *Ministerstvo školstva SR*: *Učebné osnovy a plány rusínskeho jazyka pre 1. – 4. ročník základnej školy s vyučovaním rusínskeho jazyka* (1997); *Učebné osnovy a plány rusínskeho jazyka a literatúry pre 5. – 9. ročník ZŠ s vyučovaním rusínskeho jazyka* (2000); *Učebné osnovy rusínskeho jazyka a literatúry pre 1. ročník štvorročného gymnázia a Alternatívny učebný plán gymnázia s vyučovaním rusínskeho jazyka* (2001), *Učebné osnovy rusínskeho jazyka a literatúry pre štvorročné gymnáziá s vyučovacím jazykom rusínskym a s vyučovaním rusínskeho jazyka* (2002, 2004); *Obsah a proces vyučovania rusínskych reálií pre žiakov základných a stredných škôl s vyučovaním rusínskeho jazyka* (2003); *Učebné osnovy Rusínskeho jazyka a literatúry pre stredné pedagogické školy s vyučovacím jazykom rusínskym a s vyučovaním rusínskeho jazyka* (2006).

Príprava oboch koncepcií mala principiálny význam pre zavedenie rusínskeho jazyka do vzdelávacieho systému SR, no väčšiu dôležitosť pripisujeme najmä prvej z nich – *Koncepcii vyučovania rusínskeho jazyka ako materinského na základných školách s vyučovaním rusínskeho jazyka*. Bolo to po prvýkrát po 40-ročnom období totalitnej vlády, kedy Rusíni vôbec mohli, a k tomu ešte aj slobodne, sami sformulovať základný program výučby svojho materinského jazyka na základných školách, ktorý by zohľadňoval osobitosti osvojovania rusínskeho jazyka, zásady, ciele, obsah vyučovania, etapy osvojovania a hodinovú dotáciu. Podstata navrhovanej koncepcie spočívala „v orientácii obsahu vyučovania na

338 O tom pozri *Stanovisko k národnostnému školstvu*. Rusínska obroda Medzilaborce. Zasláné Úradu vlády SR 15. 8. 1990. Archív ROS.

*komunikatívno-pragmatické ciele s takým zámerom, aby výsledkom školského vzdelávania bolo osvojenie si jazykového systému rusínskeho jazyka v komunikatívnych činnostiach“.*³³⁹ Vychádzalo sa z toho, že „*cieľom vzdelávania nie sú vedomosti, ale činnosti na základe získaných vedomostí“*.³⁴⁰

Očividne koncepcia vyučovania rusínskeho jazyka bola postavená na inej filozofii, ako to bolo zvykom pri vyučovaní materinských jazykov: zvyčajne sa pri materinských jazykoch vychádzalo z analyticko-syntetickej metódy a heuristickej metódy, ale pri rusínskom jazyku sa základom stala komunikatívna metóda, ktorá je v súčasnosti najrozšírenejšia pri výučbe cudzích jazykov. Znamenalo to, že aj učebné osnovy boli koncipované v súlade s komunikatívnym princípom a primeranosťou veku tak, že v 1. – 4. ročníku ZŠ dominoval indukčný prístup a ústny prejav nad písomným, v 5. – 9. ročníku bol indukčný prístup s dedukčným približne v rovnováhe, podobne ako ústny prejav s písomným.

Vychádzajúc z komunikatívneho princípu, koncepcia neoddeľovala jazykovú časť od slohovej, a takisto čítanie od ostatných rečových činností. Koncepcia predmetu za základný cieľ vyučovania rusínskeho jazyka na ZŠ stanovovala osvojenie si spisovnej podoby materinského rusínskeho jazyka v spojení s výrazným rozvojom rečových zručností. Z tohto základného cieľa vyplývali aj čiastkové ciele, ktoré mali žiaci dosiahnuť nielen v jednotlivých ročníkoch, ale aj z celkového pohľadu podľa jednotlivých komunikatívnych zručností (počúvanie, hovorenie, čítanie a písanie).

Obsahom vyučovania rusínskeho jazyka na ZŠ je predovšetkým systematický nácvik produktívnych i receptívnych komunikatívnych aktivít v ústnej a písomnej forme a formovanie jazykových návykov na báze osvojovaných jazykových prostriedkov, t. j. výslovnosti, pravopisu, slovnej zásoby, gramatických a štylistických poznatkov. V súlade so špecifikáciou nácviku rečových činností daná koncepcia vyučovania rusínskeho jazyka na I. stupni člení do troch etáp:

1. Predazbuková etapa (1. ročník a začiatok 2. ročníka ZŠ), pre ktorú je charakteristický rozvoj ústnej reči;

2. Azbuková etapa (2. ročník a začiatok 3. ročníka ZŠ), cieľom ktorej je formovanie počiatočných zručností a návykov čítania a písania a ďalší rozvoj návykov ústnej reči získaných v predazbukovej etape;

3. Poazbuková etapa (3. a 4. ročník ZŠ), v ktorej sa realizuje jednak rozvoj parciálnych jazykových návykov (výslovnostného, lexikálneho a gramatického) a zároveň návykov súvislej reči (monologickej a dialogickej, ústnej a písomnej).

Čo sa týka hodinovej dotácie, koncepcia predmetu navrhovala dvojaký variant:

339 JABUR, V.: *Koncepcia vyučovania rusínskeho jazyka ako materinského na základných školách s vyučovaním rusínskeho jazyka*. Štátny pedagogický ústav Bratislava, detašované pracovisko v Prešove, Prešov 1996.

340 Tamže.

1. predmet sa začne vyučovať od 1. ročníka po 2 hodiny a od 2. po 9. ročník po 3 hodiny týždenne, alebo
2. predmet sa začne vyučovať od 2. triedy po 2 hodiny týždenne.

V školskej praxi od samého začiatku sa využíval variant druhý z dôvodu, aby sa predišlo prílišnej preťažnosti detí a vzniku psychickej bariéry pri osvojovaní si súčasne dvoch typov písma (latinky a azbuky) v 1. ročníku. To je jedným z významných špecifik vyučovania rusínskeho jazyka. Druhým je uplatnenie porovnávacieho slovensko-rusínskeho hľadiska. Zvyčajne sa pri výučbe jazykov prihliada na materinský jazyk, pretože ďalší jazyk si deti osvojujú pod zorným uhlom materinského jazyka.

Pri vyučovaní rusínskeho jazyka je tento proces trocha svojský, pretože deti majú skôr zafixované mnohé jazykové javy slovenského jazyka, čo pozitívne i negatívne vplýva na výučbu materinského rusínskeho jazyka. To, že rusínsky jazyk si od začiatku majú deti osvojovať cez zorný uhol slovenčiny, je síce istý paradox, ale taká je reálna situácia, ktorú treba rešpektovať, a pri výučbe zohľadňovať kladný i záporný vplyv slovenčiny (t. zn. transpozíciu a interferenciu).

Táto skutočnosť stavia do špecifickej situácie aj učiteľov rusínskeho jazyka, na ktorých sa kladú vyššie profesionálne kritériá – musia mať dobrú predstavu o kontaktných bodoch oboch jazykov a adekvátne ich využívať v praxi. Z druhej strany však koncepcia učiteľov varuje v miere používania slovenčiny pri vyučovaní rusínskeho jazyka, ktoré „nemá byť príliš časté, skôr zriedkavejšie a opatrné“.³⁴¹

*Koncepcia vyučovania rusínskeho jazyka ako materinského na základných školách s vyučovaním rusínskeho jazyka vytvorila základy pre vyučovanie materinského jazyka v slovenských školách. Jej dôsledná realizácia by mala prispieť nielen k zachovaniu a pestovaniu národnej identity, osobitnej minoritnej kultúry, ale najmä „k zachovaniu a rozvoju jazyka predkov, používanie ktorého v spisovnej podobe v škole umožní postupné rozšírenie funkcií jazyka rusínskej národnosti, umožní znovuzrodenie a postupné rozširovanie rusínsky hovoriaceho prostredia v rozličných sférach spoločenského života, zabezpečí prirodzenú túžbu vrátiť sa k čo najčastejšiemu používaniu rusínskeho materinského jazyka v bežnom (najmä v rodinnom) živote, túžbu vrátiť sa naspäť k rusínskym rodinným tradíciám, čo prispeje k obrodeniu jazyka a k vytváraniu príkladov kultúrnej, inteligentnej komunikácie čoraz vycibrenejším normatívnym spisovným jazykom. Za priaznivých okolností toto by malo prispieť i k zastaveniu postupného odumierania základného prameňa pre spisovný jazyk – prirodzených, živých rusínskych nárečí, čistej, ušľachtilej, nenarušenej živej reči“.*³⁴²

Tento moment vlastne bol aj jedným zo základných cieľov celého obrodeneckého hnutia Rusínov po roku 1989, ktorí najväčšie nádeje na úspech svojho no-

341 JABUR, V.: *Koncepcia vyučovania rusínskeho jazyka ako materinského na základných školách...*

342 Tamže.

vého národno-identifikačného procesu vkladali a vkladajú do výučby rusínskeho jazyka ako materinského na všetkých stupňoch škôl. A to aj napriek tomu že ich materinský jazyk mal mať oveľa skromnejšie postavenie než jazyky vyučovacie, pretože jeho výučba sa predpokladala iba v školách (resp. v triedach) s vyučovacím rusínskeho jazyka, t. zn. iba v školách s vyučovacím jazykom slovenským.

Uvedenie do školského systému materinského jazyka Rusínov po roku 1989 upravovala druhá koncepcia – *Koncepcia vzdelávania detí občanov Slovenskej republiky rusínskej národnosti* (1996),³⁴³ ktorá akceptovala základné princípy alternatívneho vzdelávania i spoločenskú požiadavku občanov SR rusínskej národnosti na vzdelanie v materinskom jazyku. Začleňovanie jazyka do školského systému v zmysle tejto koncepcie sa malo začať od materských škôl s výchovným jazykom rusínskym, ktoré mali vzniknúť na základe požiadaviek rodičov. Napriek tomu, že predpoklady k tomu boli a sú, pretože v mnohých obciach s prevahou rusínsky hovoriaceho obyvateľstva sa ako výchovný jazyk súbežne so slovenským používa aj rusínsky, oficiálne v SR dodnes neexistuje ani jedna materská škola s výchovným jazykom rusínskym.

Neplnenie prijatej koncepcie sa dá pripísať tomu, že tak rodičia, ako aj kompetentné inštitúcie danému problému nevenujú dostatočnú pozornosť a nepovažujú za dôležité zmenu v prospech vzniku nových, resp. transformácie existujúcich, materských škôl s výchovným jazykom rusínskym realizovať. V dôsledku toho deti rodičov rusínskej národnosti na Slovensku aj v súčasnosti sa vychovávajú, podobne ako to bolo do roku 1989, v materských školách s oficiálnym výchovným jazykom slovenským alebo dokonca ukrajinským, hoci je známe, že tento prakticky fungoval aj pred rokom 1989 maximálne v jednej MŠ – v Prešove. Myslíme si, že je to problém, ktorým by sa mali zaoberať aj zriaďovatelia materských škôl, t. j. obecné úrady hlavne v obciach s prevahou rusínsky hovoriaceho obyvateľstva. Tento výsledok zrejme korešponduje aj s nepriaznivou situáciou pri výchove pedagogických pracovníkov pre takéto materské školy. Napriek tomu, že predmetná koncepcia v perspektívnych zámeroch rákala s ich prípravou v rámci niektorej strednej pedagogickej školy v Prešovskom kraji, a v r. 2006 *Ministerstvo školstva SR* aj schválilo *Učebné osnovy Rusínskeho jazyka a literatúry pre stredné pedagogické školy s vyučovacím jazykom rusínskym a s vyučovaním rusínskeho jazyka*, ani v tomto bode sa však jej zámery zatiaľ naplniť nepodarilo.

Dôslednejšie sa *Koncepcia vzdelávania detí občanov Slovenskej republiky rusínskej národnosti* doposiaľ realizovala vo vzťahu k základným školám. Predpokladala v základných školách zriadiť triedy, resp. skupiny s vyučovaním rusín-

343 *Koncepciu vzdelávania detí občanov Slovenskej republiky rusínskej národnosti* schválilo *Ministerstvo školstva SR* v auguste 1996. Vychádzala z uplatňovania práva na vzdelávanie v materinskom jazyku národnostných menšín zakotveného v *Ústave SR* čl. 34, odst. 2 písm. a), zákona č. 29/1984 Zb. o sústave základných a stredných škôl (školský zákon) v znení neskorších zmien a doplnkov (úplné znenie 350/1994 Z. z.) § 3, *Rámcového dohovoru Rady Európy o ochrane národnostných menšín*, ktorý NR SR ratifikovala r. 1998.

skeho jazyka, kde by sa všetky predmety, okrem materinského jazyka, vyučovali v jazyku slovenskom v súlade s navrhovanými učebnými plánmi.

Začleneniu rusínskeho jazyka do školského systému na Slovensku predchádzali dva prieskumy záujmu rodičov. Prvý prieskum v roku 1994 bol zameraný na zistenie záujmu rodičov o výučbu predmetu rusínsky jazyk a kultúra v 2. ročníku ZŠ. Realizoval sa prostredníctvom zástupcov *Rusínskej obrody* cez ich členskú základňu. V tom čase záujem prejavilo v troch okresoch 251 žiakov 2. ročníka ZŠ. Druhý, podrobný prieskum prebiehal začiatkom roka 1996 prostredníctvom školských správ východného Slovenska, t. j. tam, kde podľa sčítania obyvateľstva z roku 1991 bola najväčšia koncentrácia rusínskeho obyvateľstva – v okresoch Bardejov, Humenné, Svidník, Prešov, Stará Ľubovňa, Vranov nad Topľou. Prieskum bol rozdelený na dve časti:

a) zisťovanie záujmu rodičov pri zápise detí do 1. ročníka ZŠ, pri ktorom boli rodičia oboznámení s možnosťou zavedenia rusínskeho jazyka do ZŠ;

b) zisťovanie záujmu rodičov už školopovinných detí od 2. ročníka až po 8. ročník ZŠ.

Výsledky prieskumu sú spracované v tabuľke podľa okresov:

	Počet ZŠ	V obciach	Počet žiakov
Okres Svidník			
1. ročník	8	4	19
2. – 4. ročník	7	9	49
5. – 8. ročník	8	6	48
Okres spolu	15	12	116
Okres Stará Ľubovňa			
1. ročník	7	5	27
2. – 4. ročník	10	8	67
5. – 8. ročník	10	8	50
Okres spolu	12	10	144
Okres Humenné			
1. ročník	6	5	10
2. – 4. ročník	24	15	129
5. – 8. ročník	13	8	153
Okres spolu	25	20	292
Okres Bardejov			
1. ročník	0	0	0
2. – 4. ročník	2	2	5
5. – 8. ročník	2	2	12
Okres spolu	4	4	17
Okres Vranov nad Topľou			
1. ročník	1	1	2
2. – 4. ročník	1	1	3
5. – 8. ročník	1	1	9
Okres spolu	1	1	13
Okres Prešov			
1. ročník	0	0	0
2. – 4. ročník	0	0	0
5. – 8. ročník	0	0	0
Okres spolu	0	0	0
Všetky okresy spolu	57	47	582

Vyhodnotenie prieskumu ukázalo, že v 47 obciach v 57 ZŠ malo záujem o vyučovanie rusínskeho jazyka 582 žiakov. Z uvedených počtov vyplývala potreba úzkej spolupráce *Ministerstva školstva SR* s príslušnými školskými správami pri hľadaní reálnych možností zavedenia rusínskeho jazyka do ZŠ. Dňa 12. 6. 1996 sa v Bardejove uskutočnilo pracovné stretnutie zamerané na riešenie organizačno-pedagogických problémov zavedenia predmetu rusínsky jazyk a literatúra do ZŠ. Z dôvodu nerovnomerného rozptýlenia žiakov v obciach a v ZŠ boli dohodnuté tieto kritériá:

- a) zaviesť predmet rusínsky jazyk a literatúra len na I. stupeň ZŠ z dôvodu vydaných a pripravených učebníc³⁴⁴ na príslušných školských správach;
- b) zriadiť triedu jedného ročníka alebo integrovanú skupinu z ročníkov I. stupňa pri minimálnom počte 6 žiakov;
- c) koncom augusta alebo začiatkom septembra (1996) zorganizovať odbornometodický seminár pre učiteľov, ktorí majú záujem vyučovať predmet rusínsky jazyk a literatúra.

Na základe takto zvolených kritérií a po predchádzajúcich prieskumoch, ako aj po vypracovaní základných školských dokumentov, bolo možné a reálne v školskom roku 1997/98 zaviesť predmet rusínsky jazyk a literatúra do 12 ZŠ v 5 okresoch severovýchodného Slovenska (viď nasledujúcu tabuľku):

Okresy	Humenné	Medzilaborce	Svidník	Stará Ľubovňa	Vranov n. Topľou
ZŠ	Zboj	Ul. Komenského	Ul. 8. mája	Ul. Komenského	Ruská Poruba
		Ul. Duchnovičova	Ladomírová	Ul. Levočská	
			Havaj	Ul. Štúrova	
				Šarišské Dravce	
				Čirč	

Praktické riešenie problému v skutočnosti však nebolo až také úspešné ako signalizoval prieskum z roku 1996. Výučba rusínskeho jazyka sa v šk. r. 1997/98 začala napokon iba na 4 základných školách³⁴⁵ – v Medzilaborciach a vo Svidníku, a priamo korešpondovala s činnosťou okresných organizácií občianskeho združenia *Rusínska obroda* v týchto regiónoch. Angažovanosť jej jednotlivých členov bola napokon rozhodujúca ako pri vzniku ďalších šiestich základných škôl a jedného gymnázia (v Medzilaborciach) s vyučovaním rusínskeho jazyka, tak aj vysokoškolskej inštitúcie *Ústavu národnostných štúdií a cudzích jazykov na Prešovskej univerzite s Oddelením rusínskeho jazyka a kultúry* (1999). Vďaka tomu v školskom roku 2004/2005 sa predmet rusínsky jazyk a literatúra na Slovensku

344 V roku 1994 vo vydavateľstve *Rusínskej obrody* v Prešove boli vydané učebnice: *Букварь русиньского языка про 2. класу основних школ* (autor Ján Hrib), *Читанка в русиньскім языку про 2. класу ОШ* (J. Hrib), *Правила русиньского правопису* (V. Jabur), *Орфографічний словник русиньского языка* (J. Paňko a kol.) a *Словник лінгвістичних термінів* (J. Paňko).

345 V okrese Medzilaborce sa v šk. r. 1997/98 začala výučba rusínskeho jazyka na ZŠ na ul. Komenského a na ZŠ na ul. Duchnovičovej, a v okrese Svidník – na Cirkevnej ZŠ sv. Juraja a na II. ZŠ na ul. arm. gen. L. Svobodu.

vyučoval na deviatich ZŠ ako nepovinný predmet, na jednej ZŠ (Šarišský Štiavnik) ako povinný, na jednom gymnáziu ako nepovinný a ako prehĺbená forma štúdia na *Prešovskej univerzite* (viď nasledujúcu tabuľku). Čo sa týka počtu žiakov a študentov, ktorí túto výučbu navštevovali, podľa správy metodika rusínskeho jazyka *Metodicko-pedagogického centra v Prešove*, Mgr. Štefana Suchého, ich v roku 2003 bolo „*okolo pol tisícky*“.³⁴⁶

Stav vyučovania rusínskeho jazyka v šk. r. 2004/2005:

Okresy	Medzilaborce	Snina	Svidník	Stropkov	Prešov
Základné školy	Ul. Duchnovičova, Ul. Komenského, Radvaň nad Laborcom	Ul. 1. mája, Pčoliné, Stakčín	CZŠ sv. Juraja, II. ZŠ, Šarišský Štiavnik	Kolbovce	
Stredné školy	Gymnázium, ML				
Vysoké školy					Prešovská univerzita

Čo sa týka rozširovania siete škôl s vyučovaním rusínskeho jazyka, v súčasnosti sme svedkami obdobia stagnácie alebo v horšom prípade dokonca redukcie počtu základných škôl s vyučovaním rusínskeho jazyka. V šk. r. 2006/2007 sme evidovali už len osem ZŠ, na ktorých sa realizovala výučba materinského rusínskeho jazyka, čo znamená že došlo aj k významnému úbytku žiakov, ktorí sa učia rusínsky jazyk, a to či vo forme nepovinného predmetu, alebo iba krúžku, čo považujeme za jedno z veľkých rizík aj pri udržaní aktuálneho stavu. V poslednom čase sa výučba prestala realizovať na dvoch ZŠ (na ul. 1. mája v Snine a na II. ZŠ vo Svidníku) z technických príčin (delimitácia školy alebo redukcia úväzku učiteľa následkom ekonomických príčin), a na jedinej strednej škole, na *Gymnáziu v Medzilaborciach*, kde problém nastal údajne v dôsledku absentovania kvalifikovaného pedagóga.

Na Slovensku doposiaľ neexistujú školy s vyučovacím jazykom rusínskym, napriek tomu že pedagogické dokumenty aj pre takýto typ školy *Ministerstvo školstva SR* už schválilo, a teda sú v platnosti.

V tabuľkovom vyjadrení v školskom roku 2006/2007 vyučovanie rusínskeho jazyka vyzeralo nasledovne:

346 SUCHÝ, Š.: *Stav učebného predmetu rusínsky jazyk a literatúra v školách s vyučovaním rusínskeho jazyka k termínu 31.12.2003*. Správa *Metodicko-pedagogického centra*, Prešov 2003. Archív MPC v Prešove.

P. č.	Škola	Učítelia rusínskeho jazyka	Počet žiakov	Forma vyučovania
1.	ZŠ Stakčín	Mgr. Kamila Hudáková	I.st. – 6 II.st. – 8	Nepovinný predmet
2.	ZŠ Radvaň n. Laborcom	Mgr. Marek Gaj	I.st. – 20 II.st. – 18	Nepov. pr. Krúžok
3.	ZŠ Pčoliné	Mgr. Vlasta Morochovičová	I. st. – 8	Krúžok
4.	ZŠ Kolbovce	Mgr. Helena Antošová	II. st. – 15	Nepov. pr.
5.	Cirkevná ZŠ sv. Juraja, Svidník	Mgr. Miloš Stronček	I. st. – 10	Nepov. pr.
6.	ZŠ Duchnovičova, Medzilaborce	Mgr. Anna Mihaľovová	I. st. – 9	Nepov. pr.
7.	ZŠ Komenského, Medzilaborce	Mgr. Iveta Melničáková	I.st. – 33 II.st. – 13	Nepov. pr. Nepov. pr.
8.	ZŠ Šarišský Štiavnik	Mgr. Mária Baková, Mgr. Monika Sakarová	I. st. – 23 II.st. – 35	Povinný pr. Krúžok
Spolu	8 základných škôl	9 učiteľov	198 žiakov	

Ak však túto štatistiku porovnáme so správou *Metodicko-pedagogického centra* v Prešove z roku 2003, tak v školskom roku 2006/2007 je evidentný pokles počtu žiakov, ktorí navštevujú akúkoľvek formu vyučovania rusínskeho jazyka, minimálne o 50%. Táto skutočnosť vyvoláva mnohé otázky a otázky o perspektíve národnostného školstva Rusínov na Slovensku, ak však o takomto v danej situácii sa dá hovoriť, ale tým aj o perspektíve zachovania Rusínov ako etnika. Ich riešenia by mali hľadať predovšetkým rusínske občianske združenia, ktorých je v Slovenskej republike v súčasnosti zaregistrovaných 15, v spolupráci s *Ministerstvom školstva SR*. Zdá sa však, vychádzajúc z evidencie projektov rusínskych občianskych združení v grantovom systéme *Ministerstva kultúry SR*, že tieto organizácie ako keby si daný stav nevedomovali, pretože vo svojej činnosti už dlhodobo preferujú spravidla folklórne akcie,³⁴⁷ ktoré, ako dokazuje aj vyššie uvedená štatistika, majú iba nepatrný dosah na národno-vedomovací proces tohto etnika. Podľa nášho názoru tento proces bez existencie fungujúceho rusínskeho národnostného školstva nemôže byť úspešný.

Najčastejším problémom, ktorý vyučovanie predmetu rusínsky jazyk a literatúra na Slovensku od samého začiatku sprevádza, je nedostatok kvalifikovaných pedagógov, pretože až v školskom roku 2003/2004 na niektorých školách s vyučovaním rusínskeho jazyka začali pôsobiť prví absolventi *Prešovskej univerzity* s aprobáciou pre rusínsky jazyk. Ide najmä o absolventov prehĺbenej formy štúdia študijného odboru *Učiteľstvo pre I. stupeň ZŠ Pedagogickej fakulty PU* v Prešove,

347 Zdroj: http://registerkultury.gov.sk/granty2007/statistiky_verejne.php

ktorá v rámci tejto univerzity sa realizovala od akademického roku 1999/2000 do r. 2006/2007, kedy túto formu štúdia ukončila štátnicou posledná študentka.

V tom istom akademickom roku *Prešovská univerzita* začala realizovať bakalársku formu nového akreditovaného študijného programu rusínsky jazyk a literatúra v kombinácii s 12 inými študijnými programami³⁴⁸ v rámci odboru *Učiteľstvo akademických predmetov*. Dá sa teda očakávať, že za priaznivých okolností prví kvalifikovaní pedagógovia pre vyučovací predmet rusínsky jazyk a literatúra na II. stupni základnej školy a na stredných školách do pedagogickej praxe nastúpia až v šk. roku 2011/2012, ak teda súčasní študenti bakalárskeho štúdia sa rozhodnú absolvovať aj magisterský študijný program, ktorý v súčasnosti *Ústav regionálnych a národnostných štúdií PU* pripravuje na akreditáciu.

Uvedená nekvalifikovanosť, najmä učiteľov základných škôl, ktorí prejavili záujem o výučbu predmetu rusínsky jazyk a literatúra, sa doteraz riešila, a zrejme to tak bude aj v nasledujúcich rokoch, organizovaním prázdninových kurzov rusínskeho jazyka pre učiteľov základných a stredných škôl, hlavnými organizátormi ktorých boli *Štátny pedagogický ústav* v Bratislave a *Metodicko-pedagogické centrum* v Prešove. Predpokladáme, že po doriešení legislatívnych podmienok externého štúdia vládou SR, súčasní učelia rusínskeho jazyka si na *Prešovskej univerzite* budú môcť rozšíriť svoju doterajšiu aprobáciu, a tak získať platný bakalársky či neskôr magisterský diplom aj pre vyučovací predmet rusínsky jazyk a literatúra po absolvovaní externej formy štúdia.

Na záver môžeme konštatovať, že rusínsky materinský jazyk v porovnaní s ďalšími spoločenskovednými predmetmi má na súčasnom stupni jeho uplatňovania v škole iba okrajové postavenie. Pre uchovanie tohto menšinového jazyka je podľa nás dôležité, aby sa v praxi k nemu zmenil prístup a aby z nepovinného predmetu sa zaradil do kategórie vyučovania materinského jazyka ako povinného na školách v regiónoch s minimálne 20-percentnou rusínskou komunitou. Tento cieľ sa však dá dosiahnuť len cestou cieľavedomej a systematickej kultúrno-osvetovej činnosti medzi rodičmi žiakov, na ktorú by sa mali podujat', resp. pokračovať v nej, najmä rusínske občianske združenia, pretože takúto zmenu podľa *Koncepcie vzdelávania detí občanov Slovenskej republiky rusínskej národnosti* (1996) môžu iniciovať iba rodičia. Títo však v súčasnosti z rôznych príčin uprednostňujú pre svoje deti výučbu cudzích jazykov.

Relevantnou príčinou takéhoto stavu je určite absentovanie tradície vyučovania rusínskeho jazyka, ktoré spôsobila vyše 40-ročná politika predchádzajúceho totalitného režimu neuznávajúceho Rusínov ako samostatnú národnosť a ich ma-

348 Na *Prešovskej univerzite* od akademického roku 2006/2007 je možné študovať bakalársky študijný program (ŠP) rusínsky jazyk a literatúra v kombinácii s ruským jazykom a literatúrou, nemeckým jazykom a literatúrou a dejepisom ako medzifakultný ŠP s filozofickou fakultou, s anglickým jazykom a literatúrou, biológiou, geografiou, hudobnou a výtvarnou výchovou ako medzifakultný ŠP s fakultou humanitných a prírodných vied, s telesnou výchovou ako medzifakultný ŠP s fakultou športu, a s náboženskou výchovou ako medzifakultný ŠP s obidvomi teologickými fakultami PU – gréckokatolíckou a pravoslávnu.

terinský jazyk ako samostatný jazyk. Počas nej prebiehajúca asimilácia s majoritným etnikom nadobudla takých rozmerov, že nie sme si istí, či aj pri zjednotenom postupe všetkých 15 rusínskych národnostných organizácií by sa dala zastaviť.

Nádejou a motiváciou pre Rusínov – v spolupráci so štátnymi orgánmi – snáď by mohol byť narastajúci počet rusínskeho obyvateľstva, ale najmä osôb s materinským jazykom rusínskym. Pre zásadnú zmenu v oblasti školstva Rusínov však, podľa nás, je dôležitá v prvom rade zmena myslenia lídrov rusínskych organizácií, resp. výmena lídrov neuvedomujúcich si daný nepriaznivý stav a nepodnikajúcich nič pre jeho zmenu. Z tohto dôvodu veríme, že nebola to iba náhoda, keď v roku 2005 v rusínskej tlači sa vážne začala opäť nastoľovať otázka „lídra“ a „programu“ rusínskeho hnutia. Pre perspektívu tohto etnika však budú relevantné v prvom rade výsledky jej riešenia a ich pozitívne premietnutie aj do oblasti školstva.

Ako vieme, zavedenie predmetu rusínsky jazyk a literatúra do systému školskej výučby pred 10 rokmi si vyžiadala naliehavá potreba zastavenia procesu odnárodňovania Rusínov a početné žiadosti rodičov. V súčasnosti je však najdôležitejšie myslieť na jeho perspektívu, a tým aj na perspektívu celej tejto etnickej minority. Na základe doterajších skúseností s istotou môžeme povedať, že tá je v podstatnej miere závislá od úrovne a efektívnosti kultúrno-osvetovej činnosti národnostných organizácií, ktorá sa od roku 2004 realizuje výlučne na princípe dobrovoľnosti, pretože Rusínom chýba iný materský štát, ktorý by financoval tie položky v každoročnom rozpočte na rusínsku kultúru, ktoré odmieta dotovať *Ministerstvo kultúry SR*.³⁴⁹ Najdôležitejšou z nich je zamestnanosť profesionálnych pracovníkov zodpovedných za rozvoj rusínskej kultúry, systematická práca ktorých by sa bezpochyby efektívnejšie premietla aj vo sfére školskej. Už dnes je preto evidentné, že takýto zjednodušený prístup k rusínskej menšinovej kultúre vážne ochromuje aj napĺňanie *Koncepcie vzdelávania detí občanov SR rusínskej národnosti*. Vzhľadom k tomu si myslíme, že je nanajvýš potrebná a žiaduca prepojenosť a systémovosť práce jednotlivých ministerstiev spolupodieľajúcich sa na zabezpečovaní realizácie práv príslušníkov národnostných menšín na Slovensku, zohľadňujúc pritom priority a špecifiká tej ktorej národnostnej menšiny.

Záverom by sme chceli zhrnúť priority rusínskej národnostnej menšiny vo výchovno-vzdelávacom systéme SR, na ktoré poukázalo aj *Prvé pracovné stretnutie rusínskych učiteľov* 12. decembra 2006 v Radvani nad Laborcom:

1. Je dôležité v praxi akceptovať a realizovať prijatú *Koncepciu vzdelávania detí občanov Slovenskej republiky rusínskej národnosti* (1996).

2. Vychádzajúc z tejto koncepcie je dôležité začínať s výchovno-vzdelávacím procesom v materinskom rusínskom jazyku už od materských škôl; v obciach

³⁴⁹ O tom pozri *Výnos Ministerstva kultúry Slovenskej republiky z 29. apríla 2004 č. MK-480/2004-1 o poskytovaní dotácií v pôsobnosti Ministerstva kultúry Slovenskej republiky*. In: www.culture.gov.sk.

s prevahou rusínsky hovoriaceho obyvateľstva iniciovať vznik materských škôl s výchovným jazykom rusínskym.

3. Vychádzajúc z bodu 2, je dôležité začať s prípravou pedagogických kádrov pre materské školy s výchovným jazykom rusínskym. *Koncepcia* predpokladá zriadenie triedy na stredných pedagogických školách v Prešovskom kraji s vyučovaním rusínskeho jazyka.

4. Je potrebné iniciovať, aby základné a stredné školy s vyučovaním rusínskeho jazyka sa zmenili na školy s vyučovacím jazykom rusínskym.

5. V záujme uchovania rusínskeho jazyka a skvalitnenia jeho výučby je dôležité iniciovať, aby z nepovinného predmetu sa zaradil do kategórie vyučovania materinského jazyka ako povinného na školách v obciach, kde žije s minimálne 20 % rusínskeho obyvateľstva.

6. Vzhľadom k tomu, že výučbu rusínskeho jazyka zabezpečujú prevažne učitelia bez aprobácie pre tento predmet, v záujme skvalitňovania ich práce by bolo vhodné vydávať v rusínskom periodiku *Narodný novynký* metodickú prílohu pre učiteľov.³⁵⁰

7. V záujme pestovania pozitívneho vzťahu k materinskému rusínskemu jazyku detí občanov SR rusínskej národnosti a ako doplnok k jeho výučbe bolo by potrebné začať vydávať časopis pre deti a mládež v rusínskom jazyku.³⁵¹

8. V záujme zachovania a rozvoja materinského jazyka Rusínov na Slovensku je pre túto menšinu dôležité rozširovať počet škôl s vyučovaním a s vyučovacím jazykom rusínskym, čo si však vyžaduje personálne a finančné krytie organizačnej práce a kultúrno-osvetovej práce medzi rodičmi.

9. V rámci vysokého školstva je dôležité, aby sa realizoval bakalársky aj magisterský študijný program rusínsky jazyk a literatúra v kombinácii predmetov, aby sa vychovávali kvalifikovaní pedagógovia pre túto špecializáciu – pre základné a stredné školy s vyučovaním rusínskeho jazyka a s vyučovacím jazykom rusínskym.

10. Je nanajvýš potrebná a žiaduca prepojenosť a systémovosť práce *Ministerstva školstva SR* a *Ministerstva kultúry SR*, spolupodieľajúcich sa na zabezpečovaní realizácie práv príslušníkov rusínskej národnostnej menšiny na Slovensku, zohľadňujúc pritom jej priority a špecifiká.

350 Projekt metodickej prílohy bol *Ministerstvu školstva SR* predložený v r. 2003, nebol však schválený.

351 Projekt na detský časopis pod názvom *Rusalka* bol predložený v r. 1999 najprv na *Ministerstvo školstva SR* a v r. 2001 na *Ministerstvo kultúry SR*, avšak nebol podporený.

Záver

V tejto publikácii sme sa snažili predstaviť proces riešenia rusínskej jazykovej otázky, t. j. otázky spisovného jazyka pre karpatských Rusínov s akcentáciou na Rusínov severovýchodného Slovenska v histórii, súčasnosti, najmä po roku 1989, a pokúsili sme sa načrtnúť niektoré perspektívy. O tom, že problém formovania spisovného jazyka pre toto etnikum bol zložitý a komplikovaný, svedčí fakt, že jeho rezonancie medzi miestnym obyvateľstvom sú živé a silné aj na prelome XX. a XXI. storočia napriek tomu, že začiatky „*hľadania*“ adekvátneho spisovného jazyka pre Rusínov majú vyše 300-ročnú históriu.

Nesporným kľúčom k vyriešeniu jazykovej otázky Rusínov bolo vyriešenie základnej dilemy týkajúcej sa ich etnickej identifikácie: či patria Rusíni k ruskej, k ukrajinskej národnosti, alebo tvoria samostatnú slovanskú národnosť? Otázka sebaurčenia Rusínov vždy bola závislá od stupňa demokratizácie spoločnosti, od sily, presvedčenia a postoja vlastnej inteligencie, ktorá, žiaľ, lavírovala najmä v dôsledku absentovania vlastnej etnicko-jazykovej dôstojnosti medzi rozličnými etnickými a jazykovými orientáciami, stotožňujúc sa s nimi skôr podľa aktuálnej výhodnosti. K slobodnému vyriešeniu etnického a jazykového problému Rusínov preto dochádza až na konci XX. storočia vďaka nastoleniu novej pluralistickej politiky vo väčšine postkomunistických krajín, v ktorých žijú Rusíni v karpatskom areáli, a po akceptovaní týmito štátmi novej legislatívy týkajúcej sa práv národnostných menšín (*Rámcový dohovor o ochrane národnostných menšín, Európska charta regionálnych alebo menšinových jazykov* a iné).

Kodifikáciu spisovného jazyka Rusínov na báze miestnych nárečí v XX. st. považujeme za prirodzený následok a kulmináciu ich dlhodobých, žiaľ v minulosti nevydarených, pokusov o vyriešenie jazykovej otázky a za reflexáciu politických zmien. Napriek tomu, aj v nových spoločensko-politických podmienkach ich sebaidentifikačné kroky vyvolali rad otázok, polemík a diskusií, najmä zo strany ukrajinskej inteligencie a inštitúcií. V takomto prípade však smerovali skôr k politike, ako k vecnému riešeniu lingvistických problémov, čo neprospievalo národno-identifikačnému procesu tohto etnika. Na druhej strane, nezaujatí lingvisti zrod nového jazyka posudzovali ako objektívny fakt, na ktorý má každé etnikum právo.

Kodifikácia rusínskeho jazyka na Slovensku v roku 1995 začala dlhotrvajúci proces ďalšieho vývoja a zdokonaľovania materinského jazyka Rusínov. Tento funguje v jednotlivých sférach života, kde sa zároveň overuje jeho životaschopnosť a objavujú sa jeho slabé miesta (napr. problematika terminológie, autentického slovníka, preberania slov a i.), ktoré vyžadujú neustálu pozornosť jazykovedcov. Po 10 rokoch sa ukázalo, že okrem nevyhnutnosti ortografických korekcií sa žiada pracovať nad terminológiou pre konkrétne funkčné sféry, najmä však pre školskú a úradnú. Rusínsky jazyk na Slovensku dodnes má kodifikovanú len

lingvistickú terminológiu, ktorá po overení v praxi takisto bude potrebovať korekciu. Kodifikácia ďalších termínov očividne sa bude kompletizovať a stabilizovať po vyše 10-ročnej sumarizácii, keďže do praxe sa v každej sfére zaviedlo rad termínov, ktoré jazyková komisia bude musieť zvlášť posudzovať a selektovať s ohľadom na miestne jazykové tradície, ale takisto s ohľadom na iné regionálne varianty rusínskeho jazyka. Autori kodifikačných príručiek však na to upozorňovali už v úvode tohto procesu, keď prehlásili, že kodifikáciu považujú iba za začiatok dlhodobého rozvoja jazyka vychádzajúc z toho, že spisovný jazyk je živý organizmus prechádzajúci neustálym procesom zmien.³⁵²

Publikácie s tematikou rusínskeho jazyka, jeho funkčných sfér a perspektív fungovania v podobe regionálnych a nadregionálnych variantov sú pomerne nové, keď vychádzame zo skutočnosti, že do života ich naspäť prinavrátila až nová politická situácia v Európe po roku 1989. Nadväzujúc na ňu sa sformovala rusinistika ako samostatná vedná disciplína, ktorou sa zaoberajú špecializované inštitúcie a narastajúci počet vedcov na Slovensku aj v zahraničí. Táto disciplína zahŕňa celý komplex problémov, ktoré vyvolal sebaidentifikačný proces Rusínov. Jazykový problém je len jedným z celého radu problémov, ktoré čakajú na podrobnejšie štúdium. Táto publikácia teda určite nemá vyčerpávajúci charakter, ale je len jedným zo skromných pokusov o priblíženie vývoja jazykovej otázky Rusínov a prezentáciou výsledkov jej riešenia v XX. storočí, najmä však po kodifikácii rusínskeho jazyka na Slovensku v roku 1995.

352 O tom pozri JABUR, V.: *K niektorým otázkam charakteristiky noriem rusínskeho jazyka na Slovensku*. In: MAGOCSI, P. R., ed.: *Zrodil sa nový slovanský jazyk. Rusínsky spisovný jazyk na Slovensku*. New York 1996, s. 43 – 53.

Literatúra

1. Vajcura, I.: *Ukrajinská otázka v ČSSR*. Košice 1967.
2. Vajcura, I.: *KSČ a ukrajinská otázka*. In: *Педагогічний збірник. 3 минулого і сучасного українців Чехо-Словаччини*, № 3, Братіслава 1973.
3. Бача, Ю.: „Політичне русинство“ – політична провокація. In: *Всесвіт*, № 4, Київ 1996.
4. Бенедек, Г.: *II. Літературний язык. Малярсько. III. Соціолінгвістичний аспект. Малярсько*. In: Magocsi, P. R. (redaktor naukowy): *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський язык*. Opole 2004.
5. Бережанинь, И.: *Въ обще о различіи славянских нарѣчій, собственно же о мало ѣ карпато или угрорусскихъ*. In: Свѣнцицкій, И. С., ред.: *Матеріали по исторіи возрожденія Карпатскої Руси, т. I*. Львовъ 1905 – 1906.
6. Бескид, Н. А.: *Карпатская Русь*. Прешов 1920.
7. Birčák, J., ed.: *Slovo episkopa Gojdiča*. Prešov 2004.
8. Bonkalo, A.: *The Rusyns*. New York 1990.
9. Бонкало, А.: *Руський літературний языкъ*. Літературно-наукова бібліотека, 4, Унгварь 1941.
10. Броді, А.: *Treuga dei*. In: *Русскій вѣстникъ*, IX, 25, 28, Ужгородь 1932.
11. Czambel, S.: *Uhorskí Rusi*. In: *Slovenské pohľady*. Sošit 9, roč. 26/1906, s. 542 – 555.
12. Czambel, S.: *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*. Turčiansky sv. Martin 1906.
13. Чопей, Л./Csopel, L.: *Русько-мадярскій словарь./Rutén-magyar szótár*. Будапешт 1883.
14. Чума, А. – Бондар, А.: *Українська школа на Закарпатті та Східній Словаччині, част 1*. Prešov 1967.
15. *Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE*. Copenhagen 1990, s. 40 – 41, § 32, 32.6.
16. Doruľa, J.: *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy na úrovni nárečí a spisovných jazykov*. In: Doruľa, J., ed.: *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodienia po súčasnosť*. Bratislava 2000.
17. Dostál, O.: *Národnostné menšiny*. In: Kollár, M. – Mesežnikov, G. (Eds.): *Slovensko 2003: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Inštitút pre verejnú otázku, Bratislava 2003.
18. Dostál, O.: *Národnostné menšiny*. In: Kollár, M. – Mesežnikov, G. (Eds.): *Slovensko 2004: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Inštitút pre verejnú otázku, Bratislava 2004.
19. Dudáš, A.: *Rusínska otázka a jej úzadie*. Buenos Aires 1971.
20. Дудаш, Н., ред.: *Русински/руску писні*. Нови Сад 1997.
21. Duličenko, A. D.: *Karpatorusínsky jazyk v kontexte regionálnych spisovných jazykov súčasných Slovanov*. In: Magocsi, P. R., ed.: *A New Slavic Language is Born. The Rusyn Literary Language of Slovakia./Zrodil sa nový slovanský jazyk. Rusínsky spisovný jazyk*

- na Slovensku. New York 1996.
22. Дуличенко, А. Д.: *Славянские литературные микроязыки*. Таллин 1981.
 23. Дуличенко, А. Д.: *Языки малых этнических групп: статус, развитие, проблемы выживания*. In: Дуличенко, А. Д., ред.: *Языки малые и большие... In memoriam acad. Nikita I. Tolstoi. Slavica Tartuensia*, IV, Tartu 1998.
 24. Дурново, Н.: *Введение в историю русского языка*. Брно 1927.
 25. Дзэндзелівський, Й. О. і Ганудель, З.: *Грамматика Арсенія Коцака*. In: *Науковий збірник МУК у Свиднику*, XV, 2 том, Братислава-Пряшів 1990.
 26. Fishman, J. A.: *Stručné post-scriptum nerušinskeho účastníka*. In: Magocsi, P. R.: *Scholarly Seminar on the Codification of the Rusyn Language. International Journal of the Sociology of Language*, č. 104, Berlin a New York 1992.
 27. Фоллріх, М.: *Факти з історії української журналістики в Чехословаччині*. In: *Науковий збірник КСУТ*, №. 11, Пряшів 1985.
 28. Фонтанський, Г.: *Лемковський язык как один из литературных вариантов русинского языка. Mundo Eslavo*, 1, Granada 2002.
 29. Францев, В. А.: *Изъ исторіи борьбы за рускій литературный языкъ въ Подкарпатской Руси въ половинѣ XIX ст.* Прага 1931.
 30. Gajdoš, M.: *Rusíni a Ukrajinci na Slovensku v procese transformácie spoločnosti (stav výskumu)*. In: Šutaj, Š., ed.: *Národ a národnosti. Stav výskumu po roku 1989 a jeho perspektívy*. Prešov 2004.
 31. Gajdoš, M.: *Rusíni (Ukrajinci) na Slovensku v podmienkach transformácie spoločnosti*. In: Gajdoš, M. – Matula, P., eds.: *Niektoré otázky vývoja národnostných menšín na Slovensku*. Košice 1997.
 32. Gajdoš, M. a kol.: *Rusíni/Ukrajinci na Slovensku na konci 20. storočia. K vybraným výsledkom historicko-sociologického výskumu v roku 2000*. Prešov 2001.
 33. Gajdoš, M. – Konečný, S.: *Rusíni a Ukrajinci na Slovensku v procesoch transformácie (1989 – 1995). Výber z dokumentov I*. Prešov 2005.
 34. Геровский, Г.: *Язык Подкарпатскѣ Руси*. In: *Československá vlastivěda, díl III. Jazyk*. Praha 1934.
 35. Геровский, Г.: *Историческое прошлое, народная речь и народная культура Пряшевицины*. Prešov 1948.
 36. Геровский, Г.: *Народная речь Пряшевицины*. In: Шлепецкий, И. С., ред.: *Пряшевица: историко-литературный сборник*. Прага 1948.
 37. Геровский, Г.: *Язык Подкарпатской Руси*. Москва 1995.
 38. Густавссон, С.: *Словянськы літературны языки*. In: *Русин*, 5 – 6, Пряшів 1992.
 39. Гусьнай, И.: *Языковый вопросъ въ Подкарпатской Руси*. Книгопечатня „Св. Николая“ въ Пряшевѣ, 1921.
 40. Гарайда, И.: *Грамматика руського языка*. Унгварь 1941.
 41. Нараксим, Е.: *К социálnым а культурным dejinám Ukrajincov na Slovensku po r. 1867*. Bratislava 1961.

42. Haraksim, E.: „Zlatý vek“ biskupa A. Bačinského a obrodenské obdobie A. Duchnoviča – dve epochy dejín Rusínov. In: Doruľa, J., ed.: *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodenia po súčasnosť*. Bratislava 2000.
43. Haraksim, E.: *Rusofilstvo a ukrajínofilstvo Rusínov východného Slovenska a Zakarpatska na rozhraní 19. a 20. storočia*. In: Kaľavský, M. – Priečko, M., eds.: *Súčasná prezentácia rusínskej identity (od akceptácie po emancipáciu)*. *Ethnologia Actualis Slovaca*, 5, Trnava 2004.
44. Hartl, A.: *K jazykovým sporům na Podkarpatské Rusi*. In: *Slovo a slovesnost. List pražského lingvistického kroužku*, IV, Praha 1938.
45. Гиряк, М.: *З дискусії до нашої літератури і журналів*. In: *Дружно вперед*, VII, 24, Пряшів 1957.
46. Гнатюк, В.: *Русини Пряшівської єпархії і їх говори*. In: *Записки наукового товариства ім. Шевченка*, XXXV, Львів 1900.
47. Годинка, А.: *Утцюзнина, газдуство и прошлость южнокарпатських русинувъ. Нанисау еденъ сокырницькый сирохманъ*. *Ніредьгаза* 2000.
48. Годинка, А.: *Глаголниця. Сбірка всіх глаголув пудкарпатсько-русинського языка./ Hodinka, A.: Ruszin-magyar igetár*. Nyíregyháza 1991.
49. Гостиняк, С.: *Про четвертий східнословянський народ*. In: *Державність*, № 1, Львів 1993.
50. Húsek, J.: *Rodí sa podkarpatský národ?* In: *Podkarpatská revue*, I, 7 – 8, Bratislava 1936.
51. Хома, В.: *Ку проблему русинського списовного языка в сучасности і наслідство А. Годинки в языковій і літературній області*. In: Хома, В. – Хомова, М.: *Оброджєня Русинів (Зборник статей і штудій о русинській літературі, культурі і діяльності русинських організацій по року 1989)*. Пряшів 2005.
52. Хома, В.: *Розвиток русинської поезії в Словаччині від 20-х до 90-х років ХХ століття (Нарис історії з портретами поетів)*. Видавництво Спілки словацьких письменників, Братіслава 2000.
53. Jabur, V.: *K niektorým otázkam charakteristiky noriem rusínskeho jazyka na Slovensku*. In: Magocsi, P. R., ed.: *Zrodil sa nový slovanský jazyk. Rusínsky spisovný jazyk na Slovensku*. New York 1996, s. 43 – 53.
54. Jabur, V.: *Rusínsky jazyk na Slovensku: stav po kodifikácii a perspektívy rozvoja*. In: Doruľa, J., ed.: *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodenia po súčasnosť*. Bratislava 2000.
55. Jabur, V.: *Systém slovesných tvarov v rusínskom jazyku v porovnaní s ukrajinským*. In: Дуличенко, А. Д., ред.: *Языки малые и большие... In memoriam Acad. Nikita I. Tolstoj*. Tartu 1998, s. 149 – 156.
56. Jabur, V.: *Koncepcia vyučovania rusínskeho jazyka ako materinského na základných školách s vyučovaním rusínskeho jazyka*. Štátny pedagogický ústav Bratislava, detašované pracovisko v Prešove, Prešov 1996.
57. Ябур, В. – Панько, Ю.: *Правила русинського правопису*. Пряшів 1994.

58. Ябур, В.: *Дакотры знакы русиньскых діалектів Словеньска в порівнянню з руськыма і українськыма діалектамы.* In: *Народны новинкы*, IV, 32 – 33, Пряшів 1994.
59. Ябур, В. – Плішкова, А.: *II. Літературный язык. Пряшівска Русь.* In: Magocsi, P. R. (redaktor naukowy): *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський язык.* Opole 2004. s. 145 – 209.
60. Ябур В. – Плішкова, А.: *Русинський язык в зеркалі новых правил про основны і середні школы з навчанём русиньского языка.* Пряшів 2005.
61. Калиняк, Я.: *Русинам на Словеньску хыбуе програм і лідер.* In: *Народны новинкы*, XV, 35 – 41, Пряшів 2005, s. 3.
62. Капраль, М.: *Издания Иоанна Кутки в истории русинского литературного языка.* In: *Studia Russica*, XVII, Будапешт 1999.
63. Керча, И. – Сочка-Боржавин, В.: *Русинський язык. Очерк комплексної практичної граматики.* Ужгород 1992.
64. Konečný, S.: *Rusíni/Ukrajinci ako fenomén slovenskej politiky.* In: Doruľa, J., ed.: *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť.* Bratislava 2000.
65. Konečný, S.: *Rusíni na Slovensku a vývoj otázky ich spisovného jazyka.* In: *Človek a spoločnosť. Štúdie a články.* www.saske.sk/cas/1-2000/konecny2.html.
66. Konečný, S.: *Rusíni na Slovensku a ich národné vedomie v období socializmu.* In: Gajdoš, M. – Konečný, S., eds.: *Etnické minority na Slovensku: história, súčasnosť, súvislosti.* Košice 1997.
67. Ковач, А.: *Національна політика Словацької республіки по відношенню до русинів-українців (1939 – 1945 рр.).* In: *Жовтень і українська культура*, Пряшів 1968.
68. Ковач, Ф.: *Красзнавчий словник русинів-українців. Пряшівщина.* Пряшів 1999.
69. Ковач, Ф.: *Наші національні парадокси.* In: *Дукля*, 2, Пряшів 1991.
70. Kubek, E./Кубекъ, Е. А.: *Ó-szlav-, Magyar-, ruthén (orosz)-, német szótár./ Старославянській-оугорській-руській-німецькій словарь.* Ungvár 1906.
71. Кузнецов, П. С.: *У истоков русской грамматической мысли.* Москва 1958.
72. Латта, В.: *Студії. Наукові записки КСУТ*, № 8 – 9, Пряшів 1979 – 81.
73. Lelkes, G. – Tóth, K.: *Národnostné a etnické menšiny na Slovensku 2006.* Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín 2007.
74. Letz, R.: *Postavenie gréckokatolíkov slovenskej národnosti v rokoch 1918 – 1950.* In: Doruľa, J., ed.: *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť.* Bratislava 2000.
75. Lipinský, J., red.: *Sebareflexia postavenia a vývoja Rusínov na Slovensku. Niektoré výsledky etnosociologického výskumu na severovýchodnom Slovensku v roku 2002.* Prešov 2002.
76. Luts kay, M.: *Grammatika Slavo-Ruthena.* Buda 1830.
77. Мадинський, І.: *Концепції, безконцепційність і – де ти, концепціїє нашого культурного життя.* In: *Дукля*, XIII, 2, Пряшів 1965.
78. Мадинський, І.: *20 літ української видавничої справи на сході республіки.* In: *Дукля*,

- ХІІ, 3, Пряшів 1969.
79. Мацинський, І.: *Основи концепції розгорнутої діяльності ЦК КСУТ*. In: *Нове життя*, ХІХ, Пряшів, 23. мая 1969.
 80. Мацинський, І.: *Норми редакційної практики народнорозмовною мовою для Нового життя* (рукопис). Пряшів 1969.
 81. Magocsi, P. R.: *The Shaping of a National Identity: Subcarpathian Rus', 1848 – 1948*. Cambridge, Mass. a London 1978.
 82. Magocsi, P. R.: *The Language Question among the Subcarpathian Rusyns*. Fairview, New Jersey 1987.
 83. Magocsi, P. R.: *Vědecký seminář o kodifikaci rusínského jazyka*. In: *Slovanský přehled*, č. 2, Praha 1993.
 84. Magocsi, P. R. and Fishman, J.: *Scholarly Seminar on the Codification of the Rusyn Language*. In: *International Journal of the Sociology of Language*, No. 104, Berlin and New York 1993.
 85. Magocsi, P. R., ed.: *A new Slavic Language is born. The Rusyn Literary Language of Slovakia./Zrodil sa nový slovanský jazyk. Rusínsky spisovný jazyk na Slovensku*. New York 1996.
 86. Magocsi, P. R. (redaktor naukowy): *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський язык*. Opole 2004, doplnené vydanie s niektorými zmenami 2007.
 87. Magocsi, P. R. and Pop, I., eds.: *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*. 2nd rev. ed., Toronto 2005.
 88. Magocsi, P. R.: *The Rusyn Language: Recent Achievements and Present Challenges*. In: http://www.rusynacademy.sk/english/en_jazyk.html, 2005.
 89. Magocsi, P. R.: *The People from nowhere, an illustrated history of Carpatho-Rusyns*. Užhorod 2006.
 90. Магочій, П. Р.: *Русины на Словенську./Magocsi, P. R.: Rusíni na Slovensku*. Prešov 1994.
 91. Магочі, П. Р.: *Национални и културно-социални развој Русинох-Українох Чехословацкей*. In: *Шветлосц*, XXVIII, 1, 2, Нови Сад 1990.
 92. Магочій, П. Р.: *Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848 – 1948)*. Ужгород 1994.
 93. Магочий, П. Р. ред.: *Тривалість регіональних культур: русини і українці на їхній карпатській батьківщині та за кордоном*. Нью-Йорк 1993.
 94. Макара, М. П. – Мигович, І. І.: *Карпатами поріднені. Нарис етнополітичної історії сучасного стану українсько-словацьких взаємин*. Ужгород 1997.
 95. Марина, Ю.: *Предисловіе*. In: *Грамматика угрорусского языка для средних учебных заведений*. Унгварь 1940.
 96. Митраць, А./Mitrák, S.: *Русско-мадярскій словарь./Orosz-magyar szótár*. Унгварь 1881.
 97. Murcko, M.: *Postavenie Rusínov-Ukrajincov a osudy Židov v okrese Stará Ľubovňa*

- v rokoch 1938 – 1945. In: *Spiš v kontinuite času*. Prešov 1995.
98. Мушинка, М.: *Русинізм на антиукраїнській основі: перша книжка Русинської оброди*. Пряшів 1992.
99. *Нове життя*, XVIII, Пряшів, 23. марта 1968.
100. *Orol tatránski I*, 1845, s. 77 n.
101. Падяк, В.: *Ужгородський тижневик „Новый світ“ (1871 – 1872). Анотована бібліографія матеріалів та історичний нарис*. Ужгород 2006.
102. Paňkevič, I.: *Jazyková otázka v Podkarpatské Rusi*. In: Chmelař, J. – Klíma, S. – Nečas, J., red.: *Podkarpatská Rus*. Praha 1923.
103. Панькевич, І.: *Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей*. Knižovna sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi při Slovanském ústavu, Vol. 9, Praha 1938.
104. Панькевич, І.: *Мій життєпис*. In: *Науковий збірник МУКС*, 4, 1, Братіслава – Пряшів 1969.
105. Панько, С.: *Журнал „Русин“ і питання русинської літературної мови*. In: *Acta Academiae Paedagogicae Nyíregyháziensis*, XIII/C, Nyíregyháza 1992.
106. Панько, Ю.: *Правила русинського правопису*. Пряшів 1992.
107. Панько, Ю.: *Русинсько-русько-українсько-словенсько-польський словник лінгвістичних термінів*. Пряшів 1994.
108. Панько, Ю.: *До проблемів модернізації словникового фонду русинського языка на Словенську*. (Виятки із реферату на научній конференції *Модернізація словникового фонду європейських регіональних і меншинових языків в Коттбусі* 25. – 28. 9. 1996 р.). In: *Русин*, VI, 5 – 6, Пряшів 1996.
109. Пекар, А. В., ЧСВВ: *Нариси історії Церкви Закарпаття*. Т. II., Рим – Львів 1997.
110. Перени, Й.: *Из истории Закарпатских Украинцев (1849 – 1914)*. Будапешт 1957.
111. *Письмо Івана Бережанина (Фогораши) Іванови. С. Орлаєви, 21. X. 1827*. In: Свѣнцицькій, И. С., ред.: *Матеріали по історії возродження Карпатской Руси*, т. I. Львов 1906.
112. Plišková, A.: *Rusínsky jazyk na Slovensku po roku 1989*. In: Šutaj, Š. (ed.): *Národy a národnosti. Stav výskumu po roku 1989 a jeho perspektívy*. Prešov 2004.
113. Plišková, A.: *Rusíni na Slovensku po roku 1989*. In: Šutaj, Š. (ed.): *Národnostná politika na Slovensku po roku 1989*. Prešov 2005.
114. Plišková, A.: *Jazyk a školstvo Rusínov v transformujúcej sa spoločnosti*. In: Šutaj, Š. (ed.): *Národ a národnosti na Slovensku v transformujúcej sa spoločnosti*. Prešov 2005.
115. Plišková, A.: *Aktuálna situácia v rozvoji školstva Rusínov na Slovensku*. In: Pataiová, H. (ed.): *Perspektívy rozvoja vzdelávania a kultúry národnostných menšín*. Nitra 2005.
116. Плішкова, А.: *Русинський літературний язык жыє (Інтервю з доц. ПєДр. Василєм Ябуром, к. н. з нагоды юбілею святочного выголошіня кодифікації русинського языка 27. I. 1995 у Братіславі)*. In: Зозуляк, А., ред.: *Русинський народный календарь на рік 2005*. Пряшів 2004.

117. Плішкова, А. (А. П.): *Обновили ся діскузії о єдинім правописі*. In: *Народны новинкы*, XV, 25 – 28, Пряшів 2005, s. 3.
118. Плішкова, А., ред.: *Муза спід Карпат (Зборник поезії Русинів на Словеньску)*. Пряшів 1996.
119. Плішкова, А., ред.: *Тернёва ружа (Зборник русиньскої народной поезії)*. Пряшів 2002.
120. Плішкова, А.: *Компетенція на зміну внуторной штруктуры высыланя є в руках шефредактора Пряшівського штудія – інтервю з централным дїректором Словеньского розгласу в Братіславі, ПгДр. Ярославом Резніком; Професіоналіта на першім місті – інтервю з шефредактором Главной редакції народностно-етнічного высыланя Словеньского розгласу в Пряшові, ПгДр. Войтсехом Бачом*. In: *Народны новинкы*, XI, 11 – 14, Пряшів 2001, s. 5 – 6; *Самостатне русинске высыланя зась на досяг руки?* In: *Народны новинкы*, XI, 16 – 17, Пряшів, 2001, s. 1 – 2.
121. Плішкова, А.: *Поетічна творчость Русинів Пряшівського регіону*. In: Дудаш, Н. ед.: *Русински/руски писні*. Нови Сад 1997, s. 59 – 68.
122. Плішкова, А.: *III. Соціолінгвістичный аспект. Пряшівска Русь*. In: Magocsi, P. R. (redaktor naukowy): *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русиньський язык*. Opole 2004, doplnené vydanie s niektorými zmenami 2007, s. 319 – 345.
123. Плішкова, А.: *Русиньський язык в історії і перспективі*. In: Гиряк, М. – Зозуляк, А., ред.: *Русиньський народный календарь на рік 2001*. Пряшів 2000.
124. Плішкова, А.: *Русиньський язык на Словеньску по 10 роках активного фунтованя*. In: Зозуляк, А., ред.: *Русиньський народный календарь на рік 2002*. Пряшів 2001.
125. Плішкова, А.: *Русиньський язык в історії і перспективі*. In: Калиняк, Я., ред.: *Памятний день Александра Павловича*. Пряшів 2002.
126. Плішкова, А.: *Конець 20. сторіча – історичный зачаток про русиньскы школы*. In: Хома, В., ред.: *Русиньський літературный алманах. Юбілейный рік Александра Духновича*. Пряшів 2003.
127. Плішкова, А.: *Знама особность в народностнім жывоті Русинів*. In: Зозуляк, А., ред.: *Русиньський народный календарь на рік 2005*. Пряшів 2004.
128. Плішкова, А.: *Материньський язык Русинів в освітнім системі в минулости і днесь*. In: Бескид, Г. – Зозуляк, А., ред.: *Вызнамны про Русинів (Зборник рефератів із міжнародного семінаря к 110 рокам од зачатя навчаня в Грекокатолицькій руській учительській семінарії і 80 рокам од куплїня Руського дому в Пряшові)*. Пряшів 2005.
129. Плішкова, А.: *Послїдня недільна літургія о. Франтішка Крайняка в Міджілабірцях*. In: *Народны новинкы*, XVI, 27 – 30, Пряшів 2006.
130. Поп, И.: *Энциклопедия Подкарпатской Руси*. Ужгород 2001, 2. vyd. 2005.
131. Рамач, Ю.: *Грамматика русского языка за I, II, III и IV класу гимназії*. Београд 2002.
132. Ревай, Ю.: *Руськь грамматикъ й словарь на Подкарпатю*. In: *Учитель*, X, Ужгород 1929.
133. *Рік багатой і плідной праці КСУТ*. In: *Нове життя*, XXIII, Пряшів, 5. януара 1973.

134. Ripka, I.: *Jazykové práva národnostných menšín na Slovensku*. In: *Človek a spoločnosť*, III, 2000, 1, www.saske.sk/cas/1-2000.
135. Ротштейн, Р. А.: *Вопрос вытворіня нового літературного языка*. In: *Русин*, 3 – 4, Пряшів 1999, s. 31 – 34.
136. Рудловчак, О.: *З історії наших букварів кінця XVII – зачатку XX ст.* In: Рудловчак, О.: *Біля джерел сучасності*. Братислава – Пряшів 1981, s. 237 – 260.
137. Рудловчак, О., ред.: *Зелений віночок – червоні квіточки*. Пряшів 1965.
138. Ruman, J.: *K slovensko-rusínskemu problému*. In: *Národné noviny*, 66, č. 106, 14. 12. 1935, s. 1.
139. Сабов, Є.: *Христоматія церковно-славянських и угро-руських народних сказок на подлинных нарѣчіяхъ*. Ужгород 1893.
140. Sabov, E.: *Literárni jazyk Podkarpatské Rusi*. In: Chmelář, J. – Klíma, S. – Nečas, J., red.: *Podkarpatská Rus*. Praha 1923, s. 125 – 129.
141. Сабов, Є.: *Реч по случаю откритія памятника А. Духновича в В. Севлюше*. Ужгород 1925.
142. Сабов, К.: *Грамматика письменнаго русскаго языка*. Унгварь 1865.
143. Свѣнцицкій, І.: *Материалы по исторіи возрожденія Карпатской Руси*. Львов 1906.
144. Сепир, Э.: *Культура подлинная и мнимая*. In: *Избранные труды по языкознанию и культурологии*. Москва 1993.
145. Сидор, Д.: *Грамматика русинського языка для Русинів України, центральної Європи и Америки./Grammar of the Rusyn Language for the Rusyns of Ukraine, Central Europe and America*. Ужгород 1996 – 2005.
146. *Slovenskije národňje novini*. Bratislava, 6. III. 1846.
147. Сополига, М., ред.: *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*, 15, том 2, *Першоджерела*. Пряшів 1990.
148. *Stanovisko k národnostnému školstvu*. Rusínska obroda Medzilaborce. Zasláné úradu vlády SR 15. 8. 1990. Archiv ROS.
149. Стрипскій, Я.: *Старша руська письменность на Угорцинь*. Ужгород 1907.
150. Стрипскій, Я. Н.: *Гдѣ документи старшей исторіи Подкарпатской Руси?* Ужгород 1924.
151. Студинський, К.: *Александр Духнович і Галичина*. НЗПУ III, Львів 1924.
152. Suško, L.: *Politický vývoj Slovenska v posledných rokoch buržoázneho Československa*. In: *Historický časopis*, 27, 1979.
153. Шелепечь, Й.: *Слово народа*. Prešov 2000.
154. Штець, М.: *За чистоту мови*. In: *Дукля*, XI, 2, Пряшів 1963.
155. Штець, М. М.: *Мова „Букваря“ та інших посібників О. В. Духновича*. In: Ричалка, М. і кол.: *Олександр Духнович. Збірник матеріалів наукової конференції присвяченої 100-річчю з дня смерті (1865 – 1965)*. Пряшів 1965.
156. Штець, М.: *Боротьба за літературну мову українців Східної Словаччини в 1919*

- 1945 pp. In: *Жовтень і українська культура*. Пряшів 1968.
157. Штець, М.: *Літературна мова українців Закарпаття і Східної Словаччини*. Братислава 1969.
158. Штець, М. і Муличак, Ю: *Аналіз норм правопису т. зв. русинської мови*. Додаток до газети *Нове життя*, № 42, Пряшів 1992.
159. Štec, M.: *K otázke „rusínskeho“ spisovného jazyka*. Prešov 1991.
160. Štefan, A.: *Budoucnost rusínskeho národa*. In: *Podkarpatské hlasy*, VI, 15, 17, Užhorod 1930.
161. Šutaj, Š., ed.: *Národ a národnosti. Stav výskumu po roku 1989 a jeho perspektívy*. Prešov 2004.
162. Šutaj, Š., ed.: *Národ a národnosti na Slovensku v transformujúcej sa spoločnosti – vzťahy a konflikty*. Prešov 2005.
163. Šutaj, Š., ed.: *Národnostná politika na Slovensku po roku 1989*. Prešov 2005.
164. Teutsch, A.: *Das Rusinische der Ostslowakei im Kontext seiner Nachbarsprachen*. Europäischer Verlag der Wissenschaften. Frankfurt am Main 2001.
165. Timkovič, J. V., OSBM: *Rusíni na Slovensku v cirkevných dokumentoch I. diel*. Užhorod 2006.
166. Tichý, F.: *Vývoj současného spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi*. Praha 1938.
167. Тихи, Ф.: *В память А. Духновича 1803 – 1923*. In: *Книжки Русина*, 8, Ужгород 1923.
168. Ткачев, С.: *Статус літературного язика Русинів на Україні*. In: *Slavica Tarnopolensia*, 2, Тернопіль 1995.
169. Tolstoj, N. I.: *Úvod*. In: Magocsi, P. R., ed.: *Zrodil sa nový slovanský jazyk. Rusínsky spisovný jazyk na Slovensku*. New York 1996.
170. Турок, В.: *Русинські парадокси*. In: *Нове життя*, XVIII, Пряшів, 6. януара 1968.
171. Udvari, I.: *Карпаторусинські буквари з XVIII століття*. In: Zoltán, A.: *Nyelv, stílus, irodalom: köszöntő könyv Péter Mihály 70. születésnapjára*. Budapest 1998.
172. Udvari, I.: *Александр Духнович – продолжатель традиций русинского литературного языка*. In: *Studia Russica*, XX, Budapest 2003.
173. Удвари, И.: *Материалы к истории закарпатской украинской (русинской) деловой письменности XVIII в.* In: *Studia Slavica Hungaricae*, XXXVII, Budapest 1991 – 92.
174. Удвари, И.: *Русинская официальная письменность в Венгрии XVIII века*. *Studia Slavica Hungaricae*, XLII, Budapest 1997.
175. Удвари, И.: *Образчики з історії пудкарпатських Русинів XVIII. століття: оглядованя з історії культури и язика*. Ужгород 2000.
176. Урам, П. А.: *Говоримо про конституційний закон*. In: *Нове життя*, XVIII, Пряшів, 23. новембра 1968.
177. Ванат, І.: *Шкільне питання на Пряшівщині під час домюнхенської республіки*. In: *Дукля*, XIV, 5, Пряшів 1966.
178. Ванат, І.: *Шкільна справа на Пряшівщині в період домюнхенської Чехословаччини*.

- З минулого і сучасного українців Чехословаччини. In: Педагогічний збірник, 3, Братислава 1973.
179. Ванат, І. – Ричалка, М. – Чума, А.: *До питань післявоєнного розвитку, сучасного стану та перспектив українського шкільництва в Словаччині*. Додаток до газети *Нове життя*, 40, Пряшів 1992.
180. Ванат, І.: *Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини. Кн. I (1918 – 1938)*. Братислава – Пряшів 1979.
181. Ванат, І.: *Нариси новітньої історії українців східної Словаччини. II (1938 – 1948)*. Пряшів 1985.
182. Vaňko, J.: *The Language of Slovakia's Rusyns./Jazyk slovenských Rusínov*. New York 2000.
183. Vladimír Rus de juxta Hornád (J. V. Timkovič): *Dejiny gréckokatolíkov Podkarpatstva (9. – 18. storočie)*. Košice 2004.
184. Возняк, М.: *Старе українське письменство*. Львов 1922.
185. Врабель, М.: *Букварь*. Унгарь 1898; 4. vyd. 1910.
186. Volosin, A.: *Gyaroklati kisorosz (rutén) nyelvtan*. Ungvar 1907; 2. vyd. 1920.
187. Волошинь, А.: *Азбука угро-рускаго и церковно-славянскаго чтенія*. Унгарь 1901; 3. vyd. 1916.
188. Волошин, А.: *О письменном языке Подкарпатских Русинов*. Ужгород 1921.
189. Злоцький, І.: *A karpátalji orosznyelv oknyomozó grammatikája*. Львів 1883.
190. Зоркій, Н.: *Спорь о языке в Подкарпатской Руси и чешская Академия Наукъ./Как освѣдомляетъ д-ръ Иван Панькевичъ чешскую публику о нашихъ языковыхъ дѣлахъ*. Ужгородь 1926.
191. Зозуляк, О.: *Перший крок Ініціативної групи*. In: *Нове життя*, XXXVIII, 49, Пряшів 1989.
192. Žeňuch, P.: *Cirkevná slovančina vo východoslovenskom kultúrno-historickom a jazykovom priestore*. In: *Historický časopis*, XLVI, 4, Bratislava 1998.
193. Žeňuch, P.: *Medzi východom a západom (byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku)*. Bratislava 2002.

Obsah

Predslov.....	3
Úvodom.....	5
1. Spisovný jazyk ako nástroj národnej identifikácie Rusínov	9
1. 1 Rusínsky jazyk na cirkevnoslovanskej báze.....	11
1. 2 Rusínsky jazyk na (ľudovej) hovorovej báze	14
1. 3 Rusínsky jazyk na (veľko)ruskej báze.....	18
1. 4 Návrat k ľudovej jazykovej báze	22
1. 5 Rusínska jazyková otázka v rokoch 1918 – 1989.....	30
1. 5. 1 Rusínsky jazyk na ukrajinskej báze a jazykové spory na Podkarpatskej Rusi	31
1. 5. 2 Rusínska jazyková otázka na Slovensku v medzivojnovom období.....	36
1. 5. 3 Rusínska jazyková otázka v rokoch 1938 – 1948.....	42
1. 6 Nové národné obrozenie Rusínov po roku 1989	54
2. Základné funkčné sféry rusínskeho spisovného jazyka na Slovensku	62
2. 1 Rodinná sféra (sféra každodennej komunikácie).....	65
2. 2 Sféra úradného kontaktu	67
2. 3 Scénicko-divadelná sféra	71
2. 4 Mediálna sféra	75
2. 5 Literárna sféra.....	82
2. 6 Konfesionálna sféra	86
2. 7 Školská sféra	92
Záver	104
Literatúra.....	106